

ตำนานพระอภิธรรม

ธนิต อดุลโพธิ์

เรียบเรียง

พิมพ์ครั้งที่ ๒

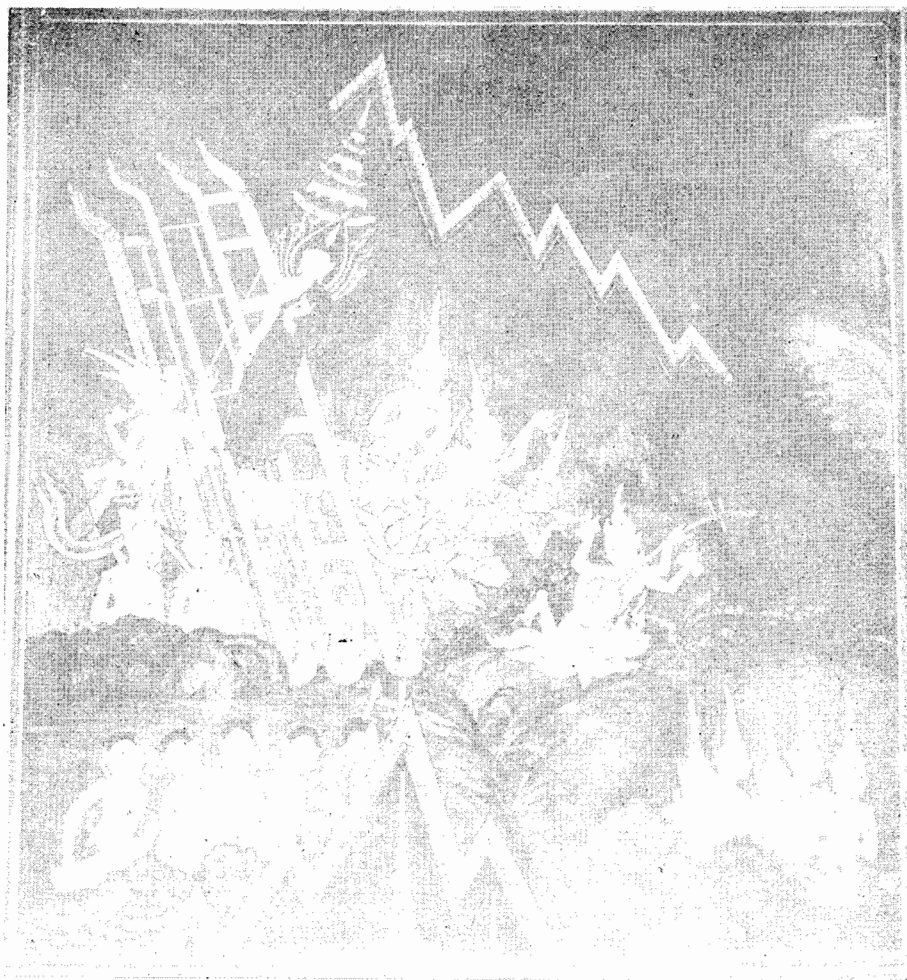
พ.ศ. ๒๕๒๗

ตำนานพระอภิธรรม

ชนิด อยู่โพธิ์ เรียบเรียง

พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๒๔

พิมพ์ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๒๗

พระพุทธเจ้า

ภาพหลังทรงแสดงพระอภิธรรม เสด็จลงจากดาวดึงส์ โดยพระบันไดแก้ว (กลาง)

พระพรหมเชิญฉัตรลงบันไดเงิน (ขวา)

พระอินทร์เป่าสังข์นำเสด็จ ลงบันไดทอง (ซ้าย พระพุทธเจ้า)

ปัญาสิกขณรรพ บวรเลงพิณนำเสด็จ

จิตรกรรมฝาผนังสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระที่นั่งพุทไธสวรรย์
ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร
ด้วยความ^{ผู้}เอื้อ^{ผู้}เฟื้อ ของ ศาสตราจารย์ ศิลป์ พีระศรี

ไม่สูงกว่าแม่ มักจะแพ้ลมบน คนสูงกว่าคน มักจะโค่นกลางคัน

แม่ (همانน้อย อยู่โพธิ์) เกิดปีมะแม เดือน ๔ พ.ศ. ๒๔๑๔ และสิ้นชีวิต เมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม ๒๔๕๐ ในบ้านหนองโพ ตำบลหนองโพ อำเภอตากถ้ำ จังหวัดนครสวรรค์ แม่เป็นลูกตาดีส และขยายนา ชาวบ้านหนองโพ เมื่อเจริญวัยแล้ว แม่แต่งงานกับพ่อ (เมฆ อยู่โพธิ์) ลูกพี่อินทร์และย่าทิม พ่อและแม่มีลูก ๕ คน หญิง ๒ ชาย ๓ ข้าพเจ้าเป็นคนที่ ๔ และน้องที่ ๕ เป็นหญิง ตลอดชีวิตของพ่อและแม่ อบรมสั่งสอนลูกทุกคนให้ประพฤติและตั้งตนอยู่ในความดี คำสอนของแม่มีมากมาย ที่จำได้คือ คำกลอนซึ่งแม่กล่าวสอนและปรามอยู่เนือง ๆ ว่า “ไม่สูงกว่าแม่ มักจะแพ้ลมบน คนสูงกว่าคน มักจะโค่นกลางคัน” ข้าพเจ้าอยู่ใกล้ชิดพ่อและแม่ราว ๑๐ ปีเศษ พออายุย่างเข้า ๑๑ ขวบ หลวงน้ำพระสมุห์ชุ่ม ขนุสโร วัดหนองโพ ก็ส่งเข้ามาเรียนหนังสือในกรุงเทพฯ แต่นั่นก็ไป ๆ มา ๆ พ่อสิ้นชีวิตไปเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๗ ก่อนแม่และลูก พี่สาวและพี่ชายของข้าพเจ้า ๓ คนตายจากไปแล้วก่อนแม่

ในโอกาสข้าพเจ้าจะมีอายุยืนยาวมาเท่ากับอายุแม่เมื่อท่านมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ นับเป็นอภิลักขิตสมัยอายุสมมงคล ด้วยรำลึก

ถึงแม่ จึงแปลและเรียบเรียงนิทานจากคัมภีร์ “อัญญาสาลิน”
ขึ้นไว้และให้ชื่อว่า “พระอภิธรรมเทศนาบนดาวดั่งสี่” ซึ่งได้
จัดพิมพ์เป็นเล่มแล้ว จึงได้เรียบเรียง “ตำนานพระอภิธรรม”
นี้ตามมาโดยอัตโนมัติ และจัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์เนื่องในการ
บำเพ็ญกุศลอุทิศให้พ่อและแม่ด้วย

หากการเรียบเรียงและเผยแพร่ “ตำนานพระอภิธรรม”
นี้ จะพึงเป็นกุศลราศี มีส่วนผดุงบันดาลให้พระสัทธรรมของ
พระสัมมาสัมพุทธเจ้าดำรงอยู่ยืนยาวต่อไป ขอกุศลราศีนั้น อีก
ทั้งกุศลราศี และบุญกิริยาสัมมาปฏิบัติ ทุกประการ จงอำนวยผล
คลบบันดาลให้พ่อและแม่ได้โปรดทราบและอนุโมทนา สัมฤทธิ์ผล
จำเริญสุขสิริสวัสดิ์ ขอให้พ่อและแม่สมบูรณ์ด้วยสมบัติแห่งประ-
สงค์และอัมเอบด้วยรสพระสัทธรรม ดำรงอยู่ในสุคติสัมปรายะภพ
ตลอดกาลนาน

ขอทวยเทพและมวลมนุษย พร้อมทั้งสรรพสัตว์ในสากลโลก
จงประกอบด้วยสัมมาทิฐิ เคารพบูชาพระสัทธรรม ดำรงอยู่ในศีล
สัมมาปฏิบัติ มีกัลยาณวัตร และมีสมบัติสมบูรณ์ ปราศจากทุกข์
เสวยสุข สมมโนปณิธาน ทักกัน เทอญ.

๒๕ พฤษภาคม ๒๕๒๓

แม่ (หมาน้อย อยู่โพธิ์) ถ่ายกับหลานย่า
(ดร. กิตติ อยู่โพธิ์)

สารบาญ

ตำนานพระอภิธรรม

	หน้า
ตำนานพระอภิธรรม	๑
อุปมาพระอภิธรรม	๑
พระไตรปิฎก	๓
คัมภีร์อภิธรรมปิฎก	๖
กำเนิดพระอภิธรรม	๘
พระพุทธเจ้าเสด็จขึ้น ^๕ ไปทรงแสดงพระอภิธรรมบนดาวดึงส์	๑๒
พระสารีบุตรเถระกล่าวสดุดี	๑๔
พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระอภิธรรมในเทวโลก	
พระสารีบุตรเถระเผยแพร่ในเมืองมนุษย์	๑๖
เหตุที่เสด็จขึ้น ^๕ ไปทรงแสดงพระอภิธรรมบนดาวดึงส์	๑๗
อานิสงส์ฟังพระอภิธรรม	๑๕
การเรียนรู้พระอภิธรรม	๒๐
การเรียนรู้พระอภิธรรมเป็นความจำเป็น	๒๔
อภิธรรม — อภินัย	๒๓
ความหมายของ “อภิมม” หรือ “อภิธรรม”	๒๕
หลักการพระอภิธรรม	๕๑
พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม ๒ วิธ	๕๒

ปัญหากรรม	๕๗
คำวิสันนา	๕๘
พระเถระผู้นำพระอภิธรรมสืบต่อกันมา	๖๐
พระอภิธรรมข้ามมาลังกาทวีป	๖๐
ความเห็นของเกจิอาจารย์	๖๑
พระพุทธรูปดำรัสถึงเทวดา	๖๔
มิจฉาทิฎฐิ — ความเห็นผิด ๑๐ เรื่อง	๖๗
คำสนทนาเรื่องเทวดาและโลกหน้า	๖๕
เทวดาหนึ่งมนุษย์ห้า ๑๐๐ โยชน์	๗๔
พระอภิธรรม ๔๒,๐๐๐ พระธรรมชั้น	๗๗
พระอภิธรรม ๗ ปกรณ์ ในภาษาอังกฤษ	๗๕
ความเห็นของนักปราชญ์เกี่ยวกับคัมภีร์พระอภิธรรม	๘๑
คัมภีร์อภิธรรมในภาษาสันสกฤต	๘๒
อภิธรรมโกศ และ อภิธรรมโกศขยายขยาย	๘๓
พระอภิธรรมอันตรธาน	๘๖
ความพยายามมิให้พระอภิธรรมอันตรธาน	๑๐๑
อภิธรรมัตถสัจจะ และ อภิธรรมัตถวิภาวนี	๑๐๓
ท่านพระอนุรุทธาจารย์	๑๐๗
ท่านพระสุมังคลาจารย์	๑๐๕
สวดพระอภิธรรม	๑๑๑
สวดที่มิใช่พระอภิธรรม	๑๑๕
พระนามและนามพระเถระผู้ทรงชำระและชำระพระไตรปิฎก	
ฉบับ “สยารมณสูตร เตปิฎก”	๑๒๒

อ่านออกเสียงคำบาลีเป็นศกัณฐ์ไทย

อักษรไทยใช้ในการเขียนภาษาบาลี มี ๔๑ ตัว แบ่งเป็น;

สระ ๘ คือ: ะ ำ ิ ึ ุ ึ ุ ุ ุ ุ

แต่เครื่องหมาย ะ ที่ออกเสียง อะ ไม่ใช้ในภาษาบาลี

พยัญชนะทุกตัว ถ้าไม่มีสระอื่นประกอบ ฟังออกเสียงสระ อะ เช่น;

ก ข ค ฌ ง อ่านออกเสียงว่า กะ ขะ คะ ฌะ งะ

ถ้า อ อยู่หน้าคำ ออกเสียงตามเสียงสระ เช่น;

อสโม อ่านว่า อะสะโม

อาม อ่านว่า อามะ

อิงฺฆ อ่านว่า อิงฺฆะ

อุกาส อ่านว่า อุกาสะ

เอเต อ่านว่า เอเต

โธทาค อ่านว่า โธทาตะ

พยัญชนะ ๓๓ แบ่งเป็น ๖ วรรค คือ:

(๑) ก วรรค มี ๕ ตัว คือ ก ข ค ฌ ง

(๒) จ วรรค มี ๕ ตัว คือ จ จ ช ฌ ญ

(๓) ฎ วรรค มี ๕ ตัว คือ ฎ ฐ ฑ ฒ ณ

(๔) ต วรรค มี ๕ ตัว คือ ต ถ ท ธ น

(๕) ป วรรค มี ๕ ตัว คือ ป ฝ พ ภ ม

(๖) เสสวรรณ มี ๕ ตัว คือ ข ว ล ว ส ห พ

เรียกว่า นฤกहित ถ้าปรากฏอยู่บนพยัญชนะหรือสระใด ฟังออกเสียงเท่ากับ ง สะกด เช่น;

มขฺย อ่านว่า มะขฺย

กุหฺย อ่านว่า กุหฺย

กาตฺุย อ่านว่า กาตฺุย

สํสาโว อ่านว่า สํสาโว

พยัญชนะที่ ๒ และที่ ๔ ใน ๕ วรคข้างต้น ไม่ใช่เป็นตัวสะกด

ตัวสะกด ต้องมีจุด . ได้พยัญชนะ จึงออกเสียงเป็นตัวสะกด เช่น ;

พุทฺโธ	อ่านว่า	พุตโธ
สุดฺตํ	อ่านว่า	สุดตัง
ทุกฺคตํ	อ่านว่า	ทุกคตติ
อุปฺปชฺชติ	อ่านว่า	อุปปัตชชติ

ถ้าไม่มีจุด . อยู่ได้พยัญชนะ นั้นอ่านพยัญชนะนั้น ๆ เท่ากับมีเสียงสระ
อะ เช่น ;

สุคฺติ	อ่านว่า	สุคะติ
อุปฺปชฺชติ	อ่านว่า	อุปปัตชชติ

พยัญชนะ พ ม ว ร ห ฬ บางทีใช้กลักกับพยัญชนะอื่น โดยมีจุด . อยู่ได้ เช่น ;

พฺยาบทํ	อ่านว่า	พฺยาคะตัง
พฺรหฺมา	อ่านว่า	พฺรัมมา
วฺยากรณํ	อ่านว่า	วฺยาคะระณัง
พฺยญฺชนํ	อ่านว่า	พฺยญฺชนะนัง
อเมฺห	อ่านว่า	อัมเห
ตุเมฺห	อ่านว่า	ตัมเห
สมฺปญฺเฬหฺทุกฺ	อ่านว่า	สัมปะญุฬฺเหตฺตะ

พยัญชนะ ต ท ส ที่มีจุดอยู่เบื้องล่างและนำหน้า ว ม อ่านกึ่งเสียง และกลัก
กับพยัญชนะอื่น เช่น ;

ตฺวิ	อ่านว่า	ตฺวิ้ง
เสฺว	อ่านว่า	สฺเฬว
ตฺสฺมา	อ่านว่า	ตฺตฺสฺมา
เทฺว	อ่านว่า	ทฺเฬว
สฺตฺวา	อ่านว่า	สฺตฺว่า
ทฺสฺวาน	อ่านว่า	ทฺสฺวานะ

ตำนานพระอภิธรรม

จิรั ทิณฺฑชตุ โลกสมิ สมฺมาสมฺพุทฺธสาสนํ
ทสฺเสนตํ โสทวนฺตุนิ มคฺคํ สตฺตวิสุทฺธิยา.

ขอให้คำสอนทั้งฝ่ายปริยัติและปฏิบัติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ซึ่งชี้แนะทาง เพื่อบรรลुวิสุทฺธิ ๓ แก่ท่านผู้มีโสตทั้งหลาย
จงยั่งยืนงอยู่ในโลก ตลอดกาลนาน เทอญ

ตำนานพระอภิธรรม

ท่านผู้อ่านคงจะได้พบเห็นอยู่เนือง ๆ ในบัตรเชิญ หรือใน
หน้าหนังสือพิมพ์ แจ้งข่าวงานบำเพ็ญกุศลแก่ท่านผู้วายชนม์นั้น ๆ
ว่า “ตั้งศพสวดพระอภิธรรม” หรือ “สวดพระอภิธรรม” แล้ว
บอกสถานที่และกำหนดวันเวลาบำเพ็ญกุศล

ที่ว่า “สวดพระอภิธรรม” นั้น พระอภิธรรม คืออะไร ?
หลายท่านอาจไม่ทราบ ท่านกล่าวอุปมาเปรียบเทียบพระอภิธรรม
ไว้น่าฟัง ดังนี้

อุปมาพระอภิธรรม

พระอภิธรรม เป็นธรรมละเอียดอ่อน ผ่องใส บริสุทธิ์
สูงส่ง ผู้มีจักขุแปดเป็ด^๕บนขุนมัวด้วยละอองธุลี ยากจะยังเห็น
ท่านแคสเซียส เปอโรว่า กล่าวว่า พระอภิธรรมมิใช่นิทานสำหรับ
เล่าให้คนโง่ฟัง และบุรุษมีน้อยคนจะรื่นรมย์สนุกสนานในความ
ลึกซึ้งของพระอภิธรรม แล้วกล่าวเปรียบพระอภิธรรมไว้ว่า
เหมือนพญาหงส์ผู้สถิตย์อยู่บนภูผาสูง มองลงมาเห็นนกกาเรียน

ณ พื้นดินเบื้องล่าง กำลังลุยโคลนหาปลาอยู่ตามชายเลน ก็มีจิต
สงสาร จึงลงมาบอกเพื่อนเผ่าป่าด้วยกัน ผู้มีขนไม่สะอาดว่า
“ณ ที่สูงบนเขาหิมพานต์ มีกระแสน้ำเยือกเย็น สายน้ำใส
สะอาด เหมือนแก้วผลึก มีเพชรส่องแสงรุ้งเป็นประกาย ”

นกกาเรียนจึงถามว่า “แต่ — ข้าพเจ้าดำรงชีวิตอยู่ด้วยปลา
ตามโคลน, ที่นั่นมีปลาอยู่ตามโคลนไหม ? ”

พญาหงส์ตอบว่า “ไม่มี, ที่นั่นไม่มีปลาอยู่ตามโคลน,
โคลนก็ไม่มี” นกกาเรียนจึงบอกว่า “ถ้าเช่นนั้น ข้าพเจ้าไม่
ต้องการภูเขาและเพชรรุ้ง ของท่าน ”

และพระอิศวรก็มีได้ระบุถึงปลาตามโคลนเลน เราจะ
ไม่พบทวยเทพดา, มวลมนุษย์, ผงปีศาจ, มวลพฤษชาติ และ
แผ่นผา เป็นต้น ในพระอิศวรนี้ สิ่งเหล่านั้นทั้งหมด โดย
ปรมาตม์ เป็นแต่เพียงปรากฏการณ์ (ธรรม) และเราจะพบว่า สิ่ง
ที่เรียกว่า “สัตว์, บุคคล” นั้น ความจริง หามีไม่

พระอิศวร ดังกล่าวถึงในอุปมานี้ เป็นพระพุทธรูป
ส่วนหนึ่ง มีอยู่ในพระไตรปิฎก.

พระไตรปิฎก

พระพุทฺทวจนะ คือ พระธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่ทรงตรัสสั่งสอนมาตลอดเวลา ๔๕ พระพรรษา นั้น ท่านรวมลงไว้ในปิฎก ๓ และเรียกหมายรู้กันว่า พระไตรปิฎก คือ วินัยปิฎก ๑ สุตตันตปิฎก ๑ อภิธรรมปิฎก ๑ โดยจำแนกเป็น ๕ นิกายบ้าง เป็นองค์ ๙ บ้าง หรือจำแนกละเอียดโดยหมวดพระธรรม ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ดังกล่าวถึงในเรื่อง ว่าด้วย “พระอภิธรรมเทศนาบนดาวดึงส์” ของ ผู้เรียบเรียง

พระไตรปิฎก ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ นี้ ต้นเดิมเป็นภาษาบาลี มีตำนานว่า แต่ก่อนมา นับแต่กาลภายหลังพระอรหันต์ ๕๐๐ ท่าน มีท่านพระมหากัสสปเถระเป็นประธาน ร่วมกันทำสังคายนา (ครั้งที่ ๑) แล้ว ก็มอบหมายแบ่งหน้าที่กันไปสาธยายไว้โดยมุขปาฐะ แล้วท่องจำสืบทอดกันมา จนในรัชกาลพระเจ้าวิสุทธิคามฉืออภัย เสดวยราชย์ครองประเทศศรีลังกา ครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๕๑๔—๕๒๖)^(๑) พระเถรานุเถระประชุมปรึกษากัน ณ อาลูวิหาร ตำบลมาตะเล โดยอุปถัมภ์ของหัวหน้าท้องถิ่น แล้วจารจารึกพระไตรปิฎกลงเป็นอักษรสิงหฬ ในลังกาทวีป เป็นครั้งแรก เมื่อราว

---

๑. ปัครองราชย์ครั้งที่ ๒ ของพระเจ้าวิสุทธิคามฉืออภัย—เอกสารบางฉบับว่า ระหว่างก่อน ค.ศ. ๒๕—๑๖ บางฉบับว่า ระหว่างก่อน ค.ศ. ๘๘—๑๓

พ.ศ. ๕๑๘ แต่นั่นก็มีการลอกคัดสืบทอดกันมา แล้วแพร่หลายไปในประเทศต่างๆ และจารจารึกภาษาบาลีลงไว้ด้วยอักษรของประเทศชาตินั้นๆ เมื่อศิลปินในการตีพิมพ์ตัวหนังสือแพร่หลาย ชาวพุทธศาสนิกและผู้เห็นประโยชน์ จึงร่วมกันชำระและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาบาลี ทั้ง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ขึ้นในอักษรของประเทศชาตินั้นๆ

ในปัจจุบัน มีพระไตรปิฎกภาษาบาลี ตีพิมพ์ในอักษรของชาติต่างๆ เท่าที่ทราบ มีดังนี้;

๑. ฉบับอักษรสิงห์ ของ ประเทศศรีลังกา
๒. ฉบับอักษรพม่า ของ สหภาพพม่า
๓. ฉบับอักษรเทวนาครี ของ ประเทศอินเดีย
๔. ฉบับอักษรเขมร ของ ประเทศกัมพูชา
๕. ฉบับอักษรโรมัน ของ Pali Text Society

ประเทศอังกฤษ

๖. ฉบับอักษรไทย ของ ประเทศไทย

แสดงว่า พระไตรปิฎกภาษาบาลี มีฉบับพิมพ์ในอักษรของชาติต่างๆ แพร่หลาย นับเป็นคลังวรรณกรรมยิ่งใหญ่ของโลก ปัจจุบันเป็นที่สนใจกันกว่าเรียนรู้ของบรรดานักปราชญ์ ทั้งชาวตะวันตกและชาวตะวันออก อย่างกว้างขวาง ทั้งได้แปลออกเป็นภาษาของชาตินั้นๆ อีกหลายภาษา

นอกจากนี้ ยังมีพระไตรปิฎกฉบับสันสกฤต ของนิกาย
ฝ่ายมหายาน และแปลเป็นภาษาทิเบต, ภาษาจีน, ภาษาญี่ปุ่น
และเกาหลี ด้วย

กล่าวโดยเฉพาะพระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับพิมพ์อักษรไทย
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดให้พระภิกษุ-
สงฆ์ผู้ทรงพระไตรปิฎกชำระ แล้วโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ขึ้นด้วย
อักษรไทยเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖ ในรัชกาลที่ ๕ และต่อมา
ในรัชกาลที่ ๗ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงอา-
ราชนาพระเถระผู้ทรงพระไตรปิฎก มีพระเจ้าวรวงศ์เธอ
กรมหลวงชินวราลงกรณ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า เป็นประธาน
พร้อมด้วยพระเถระพระราชาคณะอีก ๘ รูป^(๑) ให้ชำระอีกครั้ง
หนึ่ง พร้อมกับทรงชักชวนประชาชนชาวไทยร่วมบริจาคทรัพย์
เป็นทุน และโปรดให้มหาวิทยาลัยดำเนินการจัดพิมพ์ขึ้น
เริ่มแต่ พ.ศ. ๒๔๖๘ เป็นต้นมา เรียกพระไตรปิฎกฉบับพิมพ์
อักษรไทยชุดนี้ว่า “สยามมฤจฺจุสฺ เตปิฎก” รวมเป็นหนังสือ
พระไตรปิฎก จบละ ๔๕ เล่มสมุด เท่าจำนวน ๔๕ ปีทรงประกาศ
พระพุทธศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงอุทิศพระราชกุศล
ถวายแด่สมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช พระบาทสมเด็จพระมงกุฎ-

---

๑. โปรดดู พระนามและนามพระเถระผู้ชำระพระไตรปิฎก ในรัชกาลที่ ๗

อันดับเล่ม ๔๒ จำนวน ๔๒๘ หน้า	รวม ๓,๓๒๑ หน้า
อันดับเล่ม ๔๓ จำนวน ๕๓๑ หน้า	
อันดับเล่ม ๔๔ จำนวน ๖๐๐ หน้า	
อันดับเล่ม ๔๕ จำนวน ๕๓๘ หน้า	

รวม อภิธรรมปิฎก ทั้ง ๗ ปกรณ์ มีจำนวน ๖,๔๙๗ หน้า^(๑)

ถ้าแปลความหมายตามชื่อปกรณ์ อาจกำหนดเอาความได้ดังนี้

๑. รัมมสังคณี ปกรณ์ว่าด้วย การจัดระเบียบของ
ธรรม
๒. วิภังค ปกรณ์ว่าด้วย การจำแนก (ธรรม)
๓. ธาตุกถา ปกรณ์ว่าด้วย กถาบรรยาย (ขันธ,
อายตนะ ฯลฯ) ธาตุ
๔. ปุคคลบัญญัติ ปกรณ์ว่าด้วย คำบัญญัติเรียกขานว่า
บุคคล (ว่าสัตว์)
๕. กถาวัตถุ ปกรณ์ว่าด้วย หัวข้อแห่งกถาโต้ตอบ
(ฝ่ายสกวาทะและปรวาทะ)
๖. ยมก ปกรณ์ว่าด้วย สิ่ง (แสดง) เป็นคู่กัน
๗. ปุณฺณาน ปกรณ์ว่าด้วย บัณฑิตโดยประการต่างๆ

---

๑. ทั้งหมดนี้ไม่รวมจำนวนเลขหน้าของ กิตฺตนปตฺตํ, ปทภาณียานุกถโม,
ธมมปฺปกเถ, ปทตถปฺปกเถ และ ปณฺหาพฺพากรณปฺปกเถ ซึ่งพิมพ์
ไว้ข้างหน้าและข้างท้ายในแต่ละเล่ม

นิยมย่อชื่อปกรณทั้ง ๗ นี้ โดยเรียกเฉพาะอักษรตัวหน้า
เพื่อจำง่ายว่า ส. วิ. ธา. ปุ. กะ. ยะ. ปะ.

กำเนิดพระอภิธรรม

กำเนิด หรือ ความเป็นมาของพระอภิธรรมนั้น ปรากฏว่า
เกิดพร้อมกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ ซึ่ง
ท่านกล่าวเป็นตำนานไว้ว่า ขณะพระพุทธองค์ประทับนั่งบนโพธิ-
บัลลังก์ ผินพระพักตร์สู่ปราจีนทิศ เมื่อพระอาทิตย์ยังมีอสดงคต
นั้นแล ทรงกำจัดมารและพละมารได้แล้ว ทรงบรรลุปุพเพนิวาส-
ญาณในปฐมยาม ทรงบรรลุดุจฺจุปปาตญาณในมัชฌิมยาม ทรงรู้
แจ้งแทงตลอดสัพพัญญุตญาณประดับด้วยพระพุทธคุณทั้งปวง มี
ทศพลญาณและจตุเวสารัชชญาณเป็นต้นโดยเฉพาะ ในอวสาน
ของปัจฉิมยาม ทรงประสม มหาสมุทรรแห่งนัยของพระอภิธรรม
(ทะเลหลวงแห่ง (อภิธรรม) นัย) นี้แล้ว^(๑) และมีเรื่องเล่าความ
ตรงกันหลายแห่งไว้ในคัมภีร์อรรถกถาว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ทรงเป็นพระอภิธรรมิก (คือ พระผู้ทรงรอบรู้ทรงจำพระอภิธรรม)
พระองค์แรก เพราะว่า เมื่อประทับอยู่เหนือพระบัลลังก์ภายใต้
ต้นพระศรีมหาโพธิ์นั้น ได้ทรงรู้แจ้งแทงตลอดพระอภิธรรมแล้ว
และในสัปดาห์ที่ ๔ ภายหลังตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว

๑. ดู—พระอภิธรรมเทศนาบนดาวดึงส์ ของ ผู้เรียบเรียง, น. ๑๒๕-๑๓๐

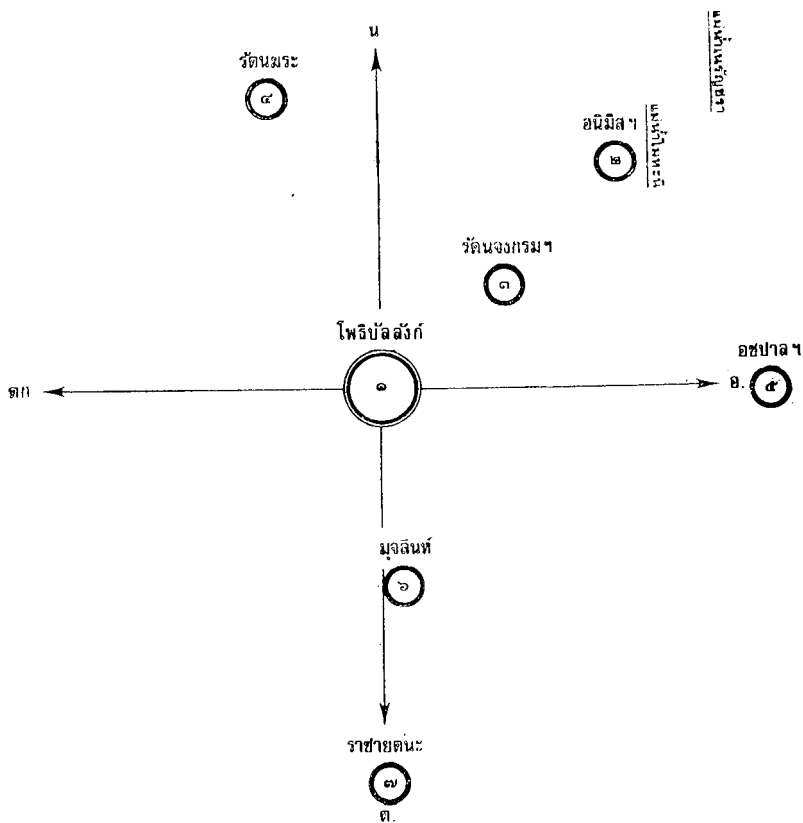
เทวดาทั้งหลายได้นิรมิตเรือนแก้ว (รัตนหระ) ขึ้นไว้ทางทิศพายัพ
ของต้นพระศรีมหาโพธิ พระบรมศาสดาเสด็จไปประทับนั่งโดย
บัลลังก์ในเรือนแก้วนั้น แล้วทรงตรวจเลือกพระอภิธรรมปิฎก
ทั้ง ๗ ปกรณ์ และในพระอภิธรรมปิฎก ๗ ปกรณ์นั้น ทรงตรวจ
เลือกพระสมันตปาฐานอนันตนัยเป็นพิเศษ ผ่านไปตลอด ๑
สัปดาห์^(๑) (ดูแผนผัง สัตตะมหาสถณ)

ในอรรถกถาชื่ออัฐสาลินี เล่าขยายความไว้ว่า ภายหลัง
ที่พระบรมศาสดาทรงตรัสรู้ ณ โพธิบัลลังก์แล้ว ในสัปดาห์ที่ ๑
ประทับนั่งโดยบัลลังก์เดียว ทรงพิจารณาทบทวนพระธรรมที่ทรง
รู้แจ้งแทงตลอด และเสวยวิมุตติสุขอยู่ตลอด ๗ วัน ในสัปดาห์ที่ ๒
เสด็จลุกขึ้นจากบัลลังก์ ประทับยืนทอดพระเนตรโพธิบัลลังก์โดย
ไม่ทรงกระพริบพระเนตร (ณ อนิมิสสเจตีย์) ตลอด ๗ วัน จน
พวกเทวดาพากันปริวิตก และเพื่อระงับวิตกของเทวดาทั้งหลาย
พระบรมศาสดาจึงเสด็จเหาะขึ้นสู่อากาศแล้วทรงแสดงยมกปาฏิ-
หารีย์ เสด็จลงจากอากาศระหว่างโพธิบัลลังก์กับที่ประทับยืนทอด
พระเนตรโพธิบัลลังก์ ทรงพระดำเนินจงกรมไปมาอยู่ (ณ รัตน-

---

๑. สมณุตปาสาทิกา, ตติยภาค, น. ๕, ชาตกอุรกกถา, ปรมภาค น. ๑๒๒
วิสุทฺธิมคฺค, ทุตติยภาค, น. ๒๒๔-๒๒๖ และดู- ปรมตฺถที่ปณฺ, อุทาน-
วณฺณนา, น. ๖๕, ๖๗

สัตตะมหาสถาน

แผนผังแสดงทิศที่ตั้งของวัดต่างๆในบริเวณพระศรีมหาโพธิ์

จกรมเจดีย์) ตลอดเวลา ๗ วัน ครั้นในสัปดาห์ที่ ๕ เสด็จเข้าประทับในเรือนแก้ว (รัตนพระ) ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ (ทิศพายัพของโพธิบัลลังก์) แล้วทรงกำหนดพิจารณาพระปรกัมภ์ ๗ พระคัมภีร์ ดังกล่าวถึงใน *ปัญหากรรม* ข้างหน้า และเล่าต่อไปว่า เมื่อพระบรมศาสดาทรงกำหนดพิจารณา พระธรรม-สังคณี อยู่ในเรือนแก้วนั้น พระรัศมียังมีได้พวยพุ่งออกจากพระสรีระ ถึงแม้เมื่อทรงกำหนดพิจารณาวิภังคปกรณ์, ชาติกุลา, ปุคคลบัญญัติ, กลาวัตร และยมกปกรณ์ พระรัศมีทั้งหลายก็ยังหาได้พวยพุ่งออกจากพระสรีระไม่

แต่เมื่อพระบรมศาสดาทรงกำหนดพิจารณาหยั่งลงสู่ (พระสมันตปฏิฐาน) มหาปกรณ์ เริ่มทรงกำหนดพิจารณา “เหตุปัจจุ-โย, อารมณปัจจุโย, อธิปติปัจจุโย ฯลฯ อวิคตปัจจุโย” ดังนี้ ในขณะที่นั้น ทันทีที่พระบรมศาสดาทรงกำหนดพิจารณาพระสมันตปฏิฐาน ๒๔ พระสัพพัญญูญาณก็ได้โอกาสหยั่งลงในมหาปกรณ์ โดยเฉพาะแต่ทางเดียว . . . . . เมื่อพระบรมศาสดาทรงกำหนดพิจารณาพระธรรมที่ละเอียดสุขุมตามสบายพระทัย ด้วยพระสัพพัญญูญาณ ซึ่งได้โอกาสแล้วอย่างนี้ พระรัศมีมีวรัณณะ ๖ คือ; นิล (เขียวคราม) เหลือง แดง ขาว มัญเชฏฐะ และประภัสสร ก็พวยพุ่งออกจากพระพุทธรังษีระ

พระพุทธเจ้าเสด็จขึ้นไปทรงแสดงพระอภิธรรมบนดาวดึงส์

ภายหลังแต่นั้นมา ไม่ปรากฏกล่าวถึง ว่าพระบรมศาสดา ได้ทรงแสดงพระอภิธรรมแก่ใครๆ ในโอกาสใดๆ แต่มากล่าวถึงว่า ครั้น ณ วันก่อนทรงเข้าพระวัสสาที่ ๗ นับแต่ปีตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ^(๑) ภายหลังทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ ณ โคนต้นมะม่วงของนายคันทะ ในวันอาสาฬหปุณณมี (วันเพ็ญเดือน ๘) แล้ว ได้เสด็จขึ้นไปทรงจำพระวัสสาในเทวโลกชั้นดาวดึงส์ และประทับนั่งบนบัณทุกัมพลสิลาอาสน์ ณ โคนต้นปาริฉัตต ณ ที่นั้น เทวดาทั้งหลายจาก ๑๐,๐๐๐ จักรวาฬพากันมาเฝ้า พระพุทธมารดา ซึ่งสิ้นพระชนม์ไปตั้งแต่ประสูติพระองค์ได้ ๗ วัน และเสด็จอุบัติอยู่ในเทวโลกชั้นดุสิต ซึ่งในคัมภีร์ปรหมัตถทีปนี (อรรถกถาเถรคถา) กล่าวว่า ทรงอุบัติเป็นบุรุษเพศ^(๒) เทพบุตรพระพุทธมารดา ก็เสด็จจากวิมานในสวรรค์ชั้นดุสิต ลงมาประทับนั่งเป็นองค์พระประมุขอยู่ ณ ด้านเบื้องขวาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ณ ที่นั้น พระบรมศาสดาได้ทรงยกพระพุทธมารดา ให้เป็นองค์กายสักขี เมื่อทรงตรัสพระอภิธรรมกถาแก่เทวบริษัท ได้ทรงแสดงปกรณ์ทั้งหลายไปโดยลำดับ คือ; ธรรมสังคณี ๑ วิภังค ๑

---

๑. สารัตถปุ่ปกาสินี, ปรมกถ, น. ๑๒๒

๒. ปรมคฺคทีปนี, อรรถกถาเถรคถา (ฉบับพิมพ์ P.T.S. Vol. II. p. 225)

ชาตูกา ๑ ปุคคัลบัญญัติ ๑ ครั้นถึงวาระทรงแสดงกล่าววัตถุ ได้ทรงพระดำริเห็นว่า “ในกาลอนาคต พระสาวกของเรา มีนามว่า โมคคัลลีบุตรติสสเถระ ผู้มีปัญญามาก จักชำระมลทินในพระศาสนาที่เกิดขึ้น ทำให้บริสุทธิ์แล้ว เมื่อทำตติยสังคายนา จักนั่งอยู่ท่ามกลางที่ประชุมภิกษุสงฆ์ จักชุมนุมพระสูตร ๕๐๐ ในฝ่ายสกวาหะ และพระสูตร ๕๐๐ ในฝ่ายปรวาหะ รวมเป็น ๑,๐๐๐ สูตรแล้วจำแนก (กล่าววัตถุ) ปรกณนี้” เมื่อจะทรงทำโอกาสแก่พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระนั้น จึงทรงทำ วาหยุดคือกฎุมยา โดยปัญจาระ ๒ ในปัญหา ๔ ในบุคคลวาทะ ให้เป็นข้อต้น แล้วทรงวางมาติกา (แม่บท) ของบาลีแบบฉบับ มีประมาณไม่เต็มภาณวารไว้ในภกตามรรคทั้งหมด^(๑) ครั้นแล้วก็ทรงตรัสพระอภิธรรมกถา ส่วนที่เหลือนอกนั้นโดย วิตถารนัย (นัยพิสดาร) โดยเฉพาะเมื่อจบพระอภิธรรมเทศนา เทวดา ๘๐๐,๐๐๐ โภกิไต้ตรัสรู้ธรรม และพระมหามายาเทพบุตรพุทธมารดา ทรงตั้งอยู่ในไสดาปัตติผล^(๒) หลังวันออกพระวัสสา ท้าวสักกะเทวราชตรัสสั่งวิสสุกรรมเทพบุตรให้นิรมิตרבันไค ๓ สาย คือ บันไคทอง บันไคแก้ว และบันไคเงิน จากดาวดึงส์ลงสู่มนุษย์โลก พระพุทธองค์เสด็จดำเนิน

๑. โปรดดูรายละเอียดใน “พระอภิธรรมเทศนาบนดาวดึงส์” ของผู้เรียบเรียง หน้า ๓๓-๓๕

๒. ขุ. ศุ. ๒๕/๕๒๐ และดู - รมมปทฎรกกา ๖/๕๔

จากเทวโลกลงโดยพระบันไดแก้วมณี ณ ท่ามกลางบันไดทอง ซึ่ง
พวกเทวดาตามเสด็จ และบันไดเงิน ซึ่งพวกพรหมตามเสด็จ
เสด็จพุทธดำเนินลง ณ ที่ใกล้ประตูนครสังกัสสะ ด้วยพระพุท-
ธิลาสง่างามยิ่งนัก ในตอนเช้าของวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ซึ่ง
เป็นวันที่พุทธศาสนิกชนรู้จักดีทั่วกันว่าวัน โทโวโรหณะ คือ
วันพระพุทธเจ้าเสด็จลงจากเทวโลก (เทว = เทวโลก + โอโรหณะ
= เสด็จลง) หรือเรียกกันโดยย่อว่า “วันเทโว”

พระสารีบุตรเถระกล่าวสดุดี

ในวันนั้น ท่านพระสารีบุตรเถระก็มารอรับเสด็จอยู่ด้วย
ท่านได้เห็นพระพุทธลีลาอันสง่างาม จึงประกาศคำสดุดีท้าวความ
ไปถึงครั้งพระพุทธองค์เสด็จจากสวรรค์ชั้นดุสิตลงมาอุบัติในเมือง
มนุษย์ ด้วยคาถาในสารีปุตตสูตร^(๑) มีความ เป็นต้นว่า

น เม ทิฏฺฐโห อโศ ปุพฺพเ	น สุโต อุต กสุตฺติ
เอวํ วคฺคฺกโท สตุถา	ตฺถิสฺสา คณิมาคโธ.

แปลความว่า

พระบรมศาสดา ผู้มีพระดำรัสไพเราะ ทรงจุติจากสวรรค์
ชั้นดุสิต ลงมาเป็นพระบรมคณาจารย์อย่างนี้ ข้าพเจ้าไม่

---

๑. ขุ. มหานิ. ๒๕/๕๔๔-๕๖๐

เคยเห็นในกาลก่อนแต่^{นี้} อีกทั้งไม่เคยได้ยินใคร (บอก
เล่ามาก่อน)

สเทวกสุส โลกสุส   ยถา ทิสฺสติ จกฺขุมา
สพฺพนฺตมํ วิโนเทตฺวา   เอโกว รติมชฺฌคา.

แปลความว่า

พระพุทธองค์ผู้มีพระจักขุ ได้ทรงกำจัดความมืด (กิเลส)
ทั้งปวงแล้ว เป็นพระองค์เอกแต่ผู้เดียว ทรงประสบความ
อภิมรณอันดี ดุจดังทรงปรากฏแก่ชาวมนุษยโลก รวมทั้ง
ชาวเทวโลก (อยู่บัดนี้)

ครั้นประกาศคาถาสวดดีดั่งกล่าวแล้ว ภายหลังท่านได้อธิบายขยาย
ความไว้แก่ท่านพระอานนทเถระ (ปรากฏในคัมภีร์มหานิทเทส)
ว่า ท้าว “ไม่เคยเห็นในกาลก่อนแต่^{นี้}” หมายความว่า “ในกาล
ก่อนแต่^{นี้} ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น
ด้วยตาดวงนี้ โดยอดีตภาพ^{นี้} เช่น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จ
เข้าจำพรรษา บนพระแท่นกัมพลศิลา ณ โคนต้นปาริฉัตต^ก
ในภพน้ดาวดึงส์ มีหมู่ทวยเทพห้อมล้อม เสด็จพระพุทธดำเนิน
โดยพระบันไดแก้วมณี ท่ามกลาง (บันไดทองและบันไดเงิน) ลง
สู่นครสังกัสสะ—บัดนี้ ข้าพเจ้าก็ไม่เคยเห็นมาในกาลก่อน”(๑)

และที่ว่า “ดูจดังทรงปรากฏแก่ชาวมนุษย์โลกรวมทั้งชาวเทวโลก”
 หมายความว่า “เหมือนคราวเวดาท้งหลายเห็นพระผู้มีพระภาค-
 เจ้าประทับนั่งทรงแสดงพระ (อภิ) ธรรม อยู่บนบัณทุกัมพลศิลา
 ณ โคนต้นปาริฉัตตก บณภพน้ดาวดั่งสัจฉไนโต มนุษย์ท้งหลายก็เห็น
 ฉั้นั้น มนุษย์ท้งหลายเห็น ฉั้นโต เทวดาท้งหลายก็เห็นเหมือน
 ฉั้นั้น ปรากฏแก่เทวดาท้งหลาย ฉั้นโต ก็ปรากฏแก่มนุษย์ท้ง
 หลาย เหมือนฉั้นั้น ปรากฏแก่มนุษย์ท้งหลาย ฉั้นโต ก็ปรากฏ
 แก่เทวดาท้งหลาย เหมือนฉั้นั้น ดูจดังพระพุทธรองคค์ผู้มีพระจักขุ
 ทรงปรากฏเม้อย่างนี้”(๑) ปรากฏวักมภิรมหานิทเทศ ซึ่งท่าน
 พระสารีบุตรได้กล่าวไว้แก่ท่านพระอนนทเถระน้ได้ขึ้นสู่สังคายนา
 มาแล้วท้ง ๓ ครั้ง

พระพุทธรเจ้าทรงแสดงพระอภิธรรมในเทวโลก พระสารีบุตรเถระเผยแพร่นในเมือมมนุษย์

ในขณะพระบรมศาสดาทรงแสดงพระอภิธรรมแก่เทวดา
 ท้งหลาย อยู่บนเทวโลกชั้นดาวดั่งสัจ ฉลอดพรรษานั้น มีเรื่องราว
 กล่าวไว้โดยละเอียดในอรรถกถาพระธรรมบท และกล่าวไว้ใน
 อรรถกถาชื่ออัญฐสาณนี้ ปรากฏในเรื่องว่าด้วย “พระอภิธรรม-

เทศนาบนดาวดิงส์” ของผู้เรียบเรียง^(๑) กล่าวว่า ณ วันหนึ่งๆ เมื่อพระบรมศาสดาทรงแสดงพระอภิธรรมโดยพิสดาร แก่เทวดาทั้งหลายบนดาวดิงส์ ครั้นได้เวลาเสวย ก็ทรงนิรมิตพระนิมิตพุทฺธเจ้าให้ทรงแสดงต่อ แล้วพระพุทฺธองค์เสด็จลงมาทรงทำสมาธิ และตรัสพระอภิธรรมประทานแก่ท่านพระมหาสารีบุตรเถระ ซึ่งไปเฝ้าถวายวัตรปฏิบัติ ณ ป่าไม้จันทน์ ริมฝั่งสระอนินดาต โดยสังเขปนัย แล้วท่านพระมหาสารีบุตรเถระ ก็นำมาแสดงต่อแก่พระภิกษุ ๕๐๐ ผู้เป็นสัททวิหาริกของท่าน โดยไม่พิสดารเกินไป และไม่ย่อเกินไป เรียกว่า นาตวิตถารนาตสังเขปนัย อีกต่อหนึ่ง ให้พระภิกษุสัททวิหาริก ๕๐๐ เหล่านั้นของท่านสาธยายทรงจำไว้ พอลอกพรรษา ก็พอดีสาธยายทรงจำพระอภิธรรม จบครบ ๗ ปรกณ์

เหตุที่เสด็จขึ้นไปทรงแสดงพระอภิธรรมบนดาวดิงส์

พระอภิธรรมนี้ พระพุทฺธองค์ได้ทรงกำหนดพิจารณาไว้ในพระหทัย เรียกว่า “มนสาเทศนา” ตลอด ๗ วัน ๗ คืน ในเรือนแก้ว ณ บริเวณต้นพระศรีมหาโพธิ ในสัปดาห์ที่ ๔ นับแต่วันตรัสรู้แล้ว พระธรรมที่ทรงคิดไว้ด้วยพระหทัยตลอด ๑

๑. พระอภิธรรมเทศนาบนดาวดิงส์ ธนิต อยู่โพธิ์ แปลและเรียบเรียง

พ.ศ. ๒๕๒๖ หน้า ๗๐-๗๔

สักปานนั้น ถ้าเป็นผู้อื่นแสดงเปล่งวาจา อาจใช้เวลาแสดงเป็นปี ๆ
 ก็ไม่มีจบ ถ้าพระพุทธองค์ทรงแสดงเอง ใช้เวลาอย่างน้อยก็ ๓
 เดือน แต่พระพุทธองค์ยังมีได้ทรงแสดงมาก่อน ซึ่งมีผู้อ้างเหตุว่า
 ถ้าจะทรงแสดงโดยเปล่งพระโอษฐ์ จำต้องทรงแสดงให้จบ เพราะ
 ความโยงถึงกันโดยตลอด ทั้งเกี่ยวกับผู้ฟังด้วย เพราะในพระ-
 อภิธรรมนั้นขึ้นต้นด้วยมาติกาเป็น ติกมาติกา และ ทุกมาติกา
 เป็นโครงเรื่องนำตั้งต้นไปแต่ ธรรมสังคณีปกรณ์ กล่าวโยงสัม-
 พันธ์กันเป็นแบบฉบับโดยตลอด ขึ้นต้นด้วย ติกมาติกา แรกว่า
 “กุสลา ธมฺมา อกุสลา ธมฺมา อพฺยากตา ธมฺมา” แล้ว
 ไปจบลงบริบูรณ์ใน ปฏฺฐานปกรณ์ ซึ่งเป็นคัมภีร์สุดท้ายของ
 พระอภิธรรม เพราะฉะนั้น เพื่อที่จะทรงแสดงพระอภิธรรมให้
 ครบบริบูรณ์ จึงจำต้องทรงแสดงตั้งแต่ต้นจนจบ แก่บริษัทผู้รับ
 ฟังชุดเดียวกัน ซึ่งสามารถนั่งฟังอยู่ได้ตลอดเวลา ๓ เดือน บริษัท
 ดังกล่าวนั้น ก็มีแต่เทวดาและพรหมทั้งหลายเท่านั้น ที่สามารถฟัง
 อยู่ในอิริยาบถเดียวได้ตลอดเวลานานเพียงนั้น และข้อนี้เป็นเหตุ
 ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จขึ้นไปทรงแสดงพระอภิธรรมบนดาว-
 ดิ๊งส์^(๑)

๑. อุเทชนทฺยฺน, Preface XIII, Discourse on Elements (ธาตุ - กถา),
 Pali Text Society, London, 1962.

อานิสงส์ฟังพระอภิธรรม

ผู้ฟังสวดสาธยายพระอภิธรรม แม้ไม่รู้เรื่อง ก็ได้อานิสงส์ เช่น มีเรื่องเล่าถึงบุพพกรรมของพระภิกษุสังฆวิหาริก ๕๐๐ ของท่านพระสารีบุตร ว่าในชาติก่อนท่านเป็นนกคางคางเล็ก ๕๐๐ ตัวพากันห้อยหัวอยู่ ณ ใต้มงกุฎาแห่งหนึ่ง ในสมัยพุทธกาลของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ยินเสียงพระภิกษุผู้ทรงพระอภิธรรม ๒ รูปสวดสาธยายพระอภิธรรมกันอยู่ ก็ถือเพียงนิมิตรในเสียง แต่ไม่รู้ความหมาย ว่าเป็นธรรมฝ่ายดำ (เช่น อกุสลา ธมฺมา) หรือธรรมฝ่ายขาว (เช่น กุสลา ธมฺมา) เพียงแต่ถือเอานิมิตรในเสียงสวดสาธยายเท่านั้น ครั้นสิ้นชีวิตแล้ว ก็พากันไปเกิดในเทวโลก และอยู่ในเทวโลกตลอดกาล ๑ พุทธันตร ครั้นในพุทธกาลแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราได้ลงมาบังเกิดในมนุษยโลก และเลื่อมใสในยมกปาฏิหาริย์ จึงพากันมาบวชในสำนักของท่านพระสารีบุตรเถระ ครั้นท่านพระสารีบุตรเถระได้ฟังพระอภิธรรมจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ณ บำไม่จันทน์แล้ว ได้นำเอาพระอภิธรรมที่ฟังมา มาแสดงต่อแก่พระภิกษุสังฆวิหาริก ๕๐๐ ของท่านนั้นให้สาธยายทรงจำไว้ ๆ จนจบครบ ๗ ปกรณ์^(๑) ดังกล่าวมาข้างต้น

---

๑. ดู - อฏฺฐสาลินี, น. ๒๓ และ พระอภิธรรมเทศนาบนดาวดั่งส์, น.

การเรียนรู้พระอภิธรรม

ก่อนพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จขึ้นไปทรงจำพระวัสสา ณ บันทุกัมพลศิลาอาสน์ บนเทวโลกดาวดึงส์ และทรงแสดงพระอภิธรรมแก่ทวยเทพทั้งหลาย มีเทพบุตรพระพุทธมารดาเป็นองค์พระประมุข ในชุมนุมเทวดาดังกล่าวนั้น ไม่ปรากฏกล่าวถึงว่าได้ตรัสหรือทรงแสดงพระอภิธรรมแก่ชุมนุมชนใดมาก่อนเลย ทั้งไม่มีกล่าวถึง ว่าท่านผู้ใดพูดจาสนทนา หรือเรียนรู้พระอภิธรรมด้วย แต่ในกาลภายหลังต่อมา เมื่อพระบรมศาสดาเสด็จขึ้นไปทรงจำพระวัสสาบนดาวดึงส์ และทรงแสดงพระอภิธรรมแก่เทวดาและพรหมทั้งหลาย แล้วเสด็จลงมาตรัสประทานโดยสังเขป/นัย แก่พระสาวกรูปตรเณระ และพระเถระนำมาแสดงต่อแก่พระภิกษุสังฆวิहारิก ๕๐๐ ท่าน โดย นาติวิตถารนาติสังเขป/นัย แล้วมอบให้พระภิกษุสังฆวิहारิก ๕๐๐ ท่าน สาธยายท่องจำกันไว้สืบต่อมา

นับแต่สมัยนั้น การสาธยายท่องจำและเรียนรู้พระอภิธรรม คงจะไม่จำกัดอยู่แต่ในกลุ่มของพระภิกษุ ๕๐๐ สังฆวิहारิกของท่านพระมหาสาวกรูปตรเณระเท่านั้น เข้าใจว่า พุทธบริษัท ท่านผู้สนใจอื่น ๆ โดยเฉพาะพระภิกษุและภิกษุณี คงจะได้ศึกษาและเรียนรู้พระอภิธรรมกันโดยแพร่หลายกว้างขวางออกไป จนถึงกับนำเอาไปกล่าวสนทนาถกเถียงกันในโอกาสต่าง ๆ เช่นกล่าวไว้ใน

จิตตสูตร ว่า “สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จอยู่ในอิสิปตนะ-
มิกทายวัน ใกล้นครพาราณสี ก็สมัยนั้นแล พระภิกษุทั้งหลาย
ผู้ละระจํานวนมากกลับจากบิณฑบาตในเวลาปัจฉิมภัตต นั่งประ-
ชุมร่วมกันในศาลาโรงกลม สนทนา อภิธรรมกถา กันอยู่ กล่าว
กันว่า เมื่อพระภิกษุละระทั้งหลายสนทนาอภิธรรมกถากันอยู่ใน
ที่นั้น ท่านจิตตะหัตถิสาริบุตร ทำให้การสนทนาชะงักไปเป็น
ระยะ ๆ ในครั้งนั้นแล ท่านมหาโกฏฐิเกจึงได้กล่าวกะท่านจิตตะ-
หัตถิสาริบุตรว่า เมื่อพระภิกษุทั้งหลายกำลังสนทนาอภิธรรมกถา
อยู่ ท่านจิตตะหัตถิสาริบุตร มาทำให้การสนทนาชะงักไป จงรอ
ให้การสนทนาจบลงเสียก่อนเถิด”(๑) แต่พระภิกษุทั้งหลายผู้ที่จะ
สนทนาอภิธรรมกถานั้น จะต้องอบรมตนให้มีศีล มีปัญญา มี
ฉะนั้น จะเป็นภัยในอนาคต ซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสเตือน
ไว้ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภัยอื่นยังมีอีก คือว่า ในอนาคต
อันไกล จักมีภิกษุทั้งหลายที่ไม่อบรมกาย ไม่อบรมศีล ไม่อบรม
จิต ไม่อบรมปัญญา ภิกษุทั้งหลายนั้นเมื่อไม่อบรมกาย ไม่อบรม
ศีล ไม่อบรมจิต ไม่อบรมปัญญา อยู่ (อย่างนั้นแล้ว) สนทนา
กันอยู่ ซึ่งอภิธรรมกถา ซึ่งเวทลลกลา ก็จักก้าวลงสู่ธรรมดำ โดย
ไม่รู้สีกตัว”(๒)

๑. อ. นก. ๒๒/๔๓๕

๒. อ. ปญจก. ๒๒/๑๒๒ และดู “อภิธรรม คือ อะไร? น. ๑๒ ของ
พุทธทาสภิกขุ

โดยเหตุที่พระภิกษุทั้งหลายนิยมสนทนารวมกัน เพราะ
ฉะนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอนุญาตให้สงฆ์สมมติท่านพระ
ทัฬหะมัลลบุตร เป็นเสนาสนบัญญัติापกะ (ผู้ทำหน้าที่จัดเสนาสนะ)
และเป็นภักตทุเทศกะ (ผู้นิมนต์พระภิกษุรับภัตตาหาร) แล้ว ท่าน
พระทัฬหะมัลลบุตรจึงจัดแจงตกแต่งเสนาสนะถวายแก่พระภิกษุ
ทั้งหลายที่มีส่วน (ความรู้ความเชี่ยวชาญ) เหมือนกันให้อยู่ด้วย
กัน เช่น พระภิกษุทั้งหลายที่เป็นสุตตันติกะ (ผู้เชี่ยวชาญทรงจำ
พระสุตตันตะ) ก็ตกแต่งปูลาดเสนาสนะให้อยู่ร่วมกัน ด้วยมุ่ง
หมายว่า ท่านสุตตันติกะเหล่านั้นจักสวดสังคายนาพระสุตตันตะกะ
กันและกัน พระภิกษุทั้งหลายผู้เป็นวินัยกร (ผู้ทรงจำพระวินัย)
ก็ตกแต่งปูลาดเสนาสนะให้อยู่ร่วมกัน ด้วยมุ่งหมายว่า ท่านวินัย
กรเหล่านั้น จักวินิจัยพระวินัยกะกันและกัน พระภิกษุทั้งหลาย
ที่เป็น อภิธัมมิกะ (ผู้เชี่ยวชาญทรงจำพระอภิธรรม) ก็ตกแต่ง
ปูลาดเสนาสนะให้อยู่ร่วมกัน ด้วยมุ่งหมายว่า ท่านอภิธัมมิกะ
เหล่านั้นจักสนทนาพระอภิธรรมกะกันและกัน....^(๑) และมีกล่าว
ถึงว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จอยู่ในป่าโคสิงคสาวัน
ร่วมกับพระสาวกเถระผู้มีชื่อเสียงหลายท่าน เช่น ท่านพระสารีบุตร
ท่านพระมหาโมคคัลลานะ ท่านพระมหากัสสป ท่านพระอนูรุท

---

๑. วินย. มหาวีงก, ปฐมภาค, ๑/๓๖๔-๓๖๕

ท่านพระเวรตะ ท่านพระอาณนที และกับพระสาวกเถระผู้มีชื่อเสียง
อื่นๆ อีกหลายท่าน กล่าวไว้ว่า ในครั้งนั้น พระเถระทั้งหลาย
สนทนาธรรมกันหลายเรื่อง แล้วภายหลังท่านพระสารีบุตรมาเฝ้า
พระผู้มีพระภาคเจ้า กราบทูลถึงปัญหาที่พระมหาเถระทั้งหลาย
ถามกันและกัน ตลอดจนคำวิสันนา แล้วกราบทูลถึงคำวิสันนา
เรื่อง อภิธรรมกถา ที่ท่านพระมหาโมคคัลลานเถระกล่าวกะท่านว่า
“อาวุโสสารีบุตร, พระภิกษุ ๒ ท่านในพระศาสนานี้ กล่าว
อภิธรรมกถากัน ท่านทั้งสองนั้นถามปัญหาแก่กันและกัน วิสันนา
ปัญหาที่ถามแล้วของกันและกัน และกล่าวไม่ผิดพลาด กถาที่
ดำเนินไปของท่านทั้งสองนั้น เป็นไปโดยธรรม, อาวุโสสารีบุตร
ปาโคสังกาสลพึงดงามขึ้นด้วยพระภิกษุเห็นปานฉะนี้แล” เมื่อ
พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงสดับคำที่ท่านพระสารีบุตรเถระกราบทูลแล้ว
ก็โปรดประทานสาธุการแก่ท่านพระมหาโมคคัลลานะ และตรัสชม
ว่าท่านพระมหาโมคคัลลานะเป็นพระธรรมกถึก^(๑)

ในสมัยพุทธกาลนั้น มิใช่แต่พระภิกษุเถระเท่านั้นที่สน-
ทนาและรอบรู้ทรงจำพระอภิธรรม ปราภฏว่าพระภิกษุเถรี ก็
รอบรู้เชี่ยวชาญในพระอภิธรรม เช่น พระเขมาเถรี อัครสาวิกา
ท่านกล่าวถึงตัวท่านเองว่า

---

๑. มหาโคสิงกาสสูตร, ม.ม. ๑๒/๓๕๓-๔๐๓

กุสลาหิ วิสุทฺธิสฺส
อภิธมฺมนยฺยญ จ

กถาวตฺตวิสารท
วสีปฺปตฺตามฺหิ สาสเน.^(๑)

แปลความว่า

ดิฉันเป็นผู้ฉลาดในวิสุทฺธิ (๗) ข้าของในกถาวตฺต (๑๐)

และรู้แน่แห่งพระอภิธรรม ถึงความเชี่ยวชาญในพระศาสนา

และยังมีกล่าวถึงพระภิกษุณีผู้ประสงค์จะเรียนรู้พระอภิธรรมและ
ปรารถนาจะถามปัญหาเรื่องพระอภิธรรม กะพระภิกษุ ต้องให้ทำ
โอกาสคือบอกให้พระภิกษุนั้นทราบล่วงหน้าก่อน ถ้าไม่บอกให้
ทราบล่วงหน้า จู้ๆ ก็ถามขึ้น ต้องอาบัติปาจิตตีย์^(๒)

การเรียนรู้พระอภิธรรมเป็นความจำเป็น

ดูเหมือนว่า การเรียนรู้พระอภิธรรมเป็นของจำเป็นสำหรับ
พระภิกษุและภิกษุณี เพราะว่าผู้ไม่รู้พระอภิธรรม (อนาภิธัมมิกะ)
เมื่อกล่าวแสดงธรรม ก็ไม่รู้ว่าเป็นสกวาทะ (ลัทธิของฝ่ายตน),
นี่เป็นปรวาทะ (ลัทธิของฝ่ายอื่น) คิดจักแสดงสกวาทะ แต่กลับไป
แสดงปรวาทะ คิดจักแสดงปรวาทะ แต่กลับไปแสดงสกวาทะ กล่าว
ธรรมต่าง ๆ ให้ผิดพลาดไป แต่ทว่า จิตต่าง ๆ ขันธ์ต่าง ๆ ธาตุต่าง ๆ

๑. ข. อปทาน. ๓๓/๓๐๕

๒. วินย. ภิกษุณีวัฏฐ. ๓/๒๕๕ และดู “พระอภิธรรมเทศนาบนดาวดึงส์”
ของ ผู้เรียบเรียง

อายตนะต่าง ๆ การหยั่งลงสู่ฌาน การหยั่งลงสู่อารมณ์ การกำหนด
องค์ (ฌาน ?) การกำหนดอารมณ์ การก้าวลงสู่องค์ การก้าวลงสู่
อารมณ์ การเจริญโดยทางเดียว การเจริญโดยสองทาง เป็นของ
ละเอียดสุขุม เพราะเหตุนี้ (ซึ่งดังกล่าว) จะปรากฏชัดแจ้งเฉพาะ
แก่ท่านผู้รอบรู้พระอภิธรรมเท่านั้น ท่านผู้รอบรู้พระอภิธรรม
(อภิธรรมิกะ) จึงกล่าวแสดงสภาวะโดยกำหนดแน่นอน ว่าเป็น
สภาวะ หรือว่า กล่าวแสดงปรวาทะโดยกำหนดแน่นอน ว่าเป็น
ปรวาทะ ไม่กล่าวแสดงธรรมต่างๆ ให้ผิดพลาดไป เพราะฉะนั้น
ท่านพระมหาโมคคัลลานะเถระ จึงดำริอยู่อย่างนี้ว่า “ ในนหฺน
เพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย พึงเป็นผู้รอบรู้พระอภิธรรม แล้วยัง
ญาณลงในฐานะทั้งหลายที่ละเอียดสุขุมแล้วเจริญวิปัสสนา พึง
กระทำให้เห็นแจ้งซึ่งโลกุตตรธรรม ” (๑)

ในสมัยพุทธกาล บรรดาพุทธบริษัท โดยเฉพาะพระภิกษุ
และภิกษุณี คงจะได้ศึกษาและเรียนรู้พระอภิธรรมกันโดยมาก จะ
เว้นไว้ก็แต่พระภิกษุอรัญญวาสี หรือพระภิกษุอรัญญิกะ คือพระ
อยู่ป่า ด้วยเหตุนี้ ท่านพระสารีบุตรมหาเถระ จึงปรารภถึงพระภิกษุ
ผู้อยู่ป่าท่านหนึ่งชื่อโคติสสนา แล้วกล่าวอบรมพระภิกษุทั้งหลาย
ผู้อยู่ป่าควรปฏิบัติ ด้วยโอวาทหลายข้อ และมีข้อ ๑ ว่า พระภิกษุ
ผู้อยู่ป่าควรเรียนรู้อภิธรรมด้วย ว่าดังนี้ ;

“อาวุโส, พระภิกษุผู้อยู่ป่า ควรทำโยคะ (ความเพียรในการเรียนรู้) ในอิทธิกรรม ในอิภินัย, อาวุโส บุคคลทั้งหลายผู้ถามปัญหาในอิทธิกรรม ในอิภินัย กะพระภิกษุผู้อยู่ป่า มีอยู่, อาวุโส ถ้าพระภิกษุผู้อยู่ป่าถูกถามปัญหา ในอิทธิกรรม ในอิภินัย แล้ววิสัยหาไม่ได้ จะมีคนทั้งหลายกล่าวตำหนิพระภิกษุผู้อยู่ป่านั้นว่ามีประโยชน์อะไรด้วยการอยู่อย่างเสรีในป่า ของท่านผู้อยู่ป่ารูปเดียวนี้ ซึ่งถูกถามปัญหา ในอิทธิกรรม ในอิภินัย แล้ววิสัยหาไม่ได้ จะมีผู้กล่าวตำหนิพระภิกษุผู้อยู่ป่านั้น ดังนี้ เพราะฉะนั้น พระภิกษุผู้อยู่ป่าควรทำโยคะในอิทธิกรรม ในอิภินัย”(๑)

นอกจากนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงมีพระดำรัสตรัสเตือนพระภิกษุทั้งหลายว่า “สณฺหา ภิกฺขเว วิหฺรต, มา อนาถา, ทุกฺขํ ภิกฺขเว อนาโถ วิหฺรติ”(๒) แปลความว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงอยู่อย่างผู้มีที่พึ่ง อย่าอยู่อย่างไม่มีที่พึ่ง, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะว่า ผู้อยู่อย่างไม่มีที่พึ่ง เป็นทุกข์” แล้วตรัสไว้ว่า การเรียนรู้ยินดีพอใจชื่นชมปราโมทย์ในอิทธิกรรม ในอิภินัย เป็นการทำให้ที่พึ่งให้แก่ตนเองอย่างหนึ่ง ด้วยพระพุทธรูปธรรมนี้ ;

๑. ม.ม. ๑๓/๒๑๕

๒. อ. ทสก. ๒๔/๒๕

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ยังมีอีกข้อหนึ่ง พระภิกษุเป็นผู้ใคร่ในธรรม เป็นผู้ร่วมสนทนากับด้วยอาการเป็นที่รัก เป็นผู้มีความปรารถนาอย่างยิ่ง ในอภิธรรม ในอภินิหาร, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การที่พระภิกษุเป็นผู้ใคร่ในธรรม เป็นผู้ร่วมสนทนากับด้วยอาการเป็นที่รัก เป็นผู้มีความปรารถนาอย่างยิ่ง ในอภิธรรม ในอภินิหารแม้นี้ แม้ธรรมข้อนี้ก็เช่นธรรมกระทำที่พึงด้วย” (๑)

อภิธรรม — อภินิหาร

ท่านอ่านข้อความนี้มาแต่ต้น ได้พบคำหนึ่งว่า อภิธรรม และ อภินิหาร หรือ อภิธัมม และ อภินิหาร (รูปคำบาลี) ซึ่งมีกล่าวไว้หลายแห่ง รวมทั้งในพระสูตรอื่นที่มิได้นำมากล่าวถึงในบทความนี้ด้วย คำว่า “อภิธรรม” “อภินิหาร” ในพระบาลีนั้น ท่านพระอรรถกถาจารย์ผู้รู้พระบรมพุทธานุญาตได้กล่าวขยายความไว้ในคัมภีร์อรรถกถาหลายแห่ง ตรงกัน หรือใกล้เคียงกัน เช่นว่า “อภิธมฺเม อภินิหาร — ตี อภิธมฺมปิฏเก เจว วินยปิฏเก จ ปาลิวเสน เจว อญฺจกถาวเสน จ โขโค กรณเฑ” แปลความว่า “ควรทำโดย (ความเพียรเรียนรู้) ในอภิธรรม ในอภินิหาร กล่าวคือ ในอภิธรรมปิฎกด้วย และในวินยปิฎกด้วย โดยทางพระ

๑. อ. ทสก. ๒๔/๒๖, ๓๑ ๓ อ. เอกาทสก. ๒๔/๓๖๗, ๓๗๐

บาลีด้วย ทางอรรถกถาด้วย”(๑) ในที่นี้ ท่านอธิบายว่า “อภิธรรม” หมายถึง อภิธรรมปิฎก และ “อภินัย” หมายถึง วินัยปิฎก แดมขยายความไปถึงอรรถกถา (ของปิฎกนั้นๆ) ด้วย ส่วนในอรรถกถาอีกแห่งหนึ่ง ท่านระบุถึงอภิธรรม — อภินัย ไว้ว่า

“อภิธมฺเม อภินฺนเย—ติ เอตฺถ ธมฺโม อภิธมฺโม
วินโย อภินฺนโยติ จตุกกํ เวทิตพฺพํ, ตตฺถ;

- (๑) ธมฺโม — ติ   สุตตันตปิฎก,
- (๒) อภิธมฺโม — ติ   สุตตฺตปฺปกรณานิ,
- (๓) วินโย — ติ   อุกฺโกตฺถวิภังโก,
- (๔) อภินฺนโย — ติ   ขนฺธกปรีวาร.

แปลความว่า

ในคำว่า “ในอภิธรรม, ในอภินัย” นี้ ฟังทราบหมวด ๔ ดังนี้ คือ ธรรม ๑ อภิธรรม ๑ วินัย ๑ อภินัย ๑ ในหมวด ๔ นั้น

- (๑) คำว่า ธรรม คือ สุตตันตปิฎก
- (๒) คำว่า อภิธรรม คือ ปกรณ์ทั้ง ๑
- (๓) คำว่า วินัย คือ อุกฺโกตฺถวิภังก
- (๔) คำว่า อภินัย คือ ขันธกะและปรีวาร

---

๑. ปปัญจสูทนี, ทุติยภาค, น. ๑๗๕

และระบุความหมายไว้อีกอย่างหนึ่งว่า “สุดตันตปิฎก กัถิ อภิธรรม-
ปิฎก กัถิ คือ ฐัมโม (ธรรม) นั้นแล, มรรคและผล คือ อภิธรรม,
วินัยปิฎกทั้งหมด คือ วินัย, การทำความสงบกิเลสคืออภินัย”(๑)
และโดยอธิบายนัยหลังที่ว่า อภิธรรม คือ มรรคและผล และอภินัย
คือ การทำความสงบกิเลส นี้ อาจเป็นความหมายตามรูปศัพท์และ
ทรงตรัสโดยเทศนาโวหาร เฉพาะเรื่อง เฉพาะกรณี เช่น ใน
บางพระสูตร ท่านอธิบายว่า “อภิมฺเม—ติ อภิ วิสฺสุเจ
ธมฺเม อิมสฺส สตุตฺตัสส โปธิปฺกขียธมฺเมสฺส” แปลความว่า
“ในธรรม ยิ่ง คือ ประเสริฐวิเศษ กล่าวคือ ในโพธิปักขิยธรรม
๓๗ เหล่านี้”(๑)

แต่คำว่า “อภิธรรม” คงมีความหมายโดยเฉพาะ ดังจะ
กล่าวต่อไปนี้

ความหมาย ของ “อภิมฺม” หรือ “อภิธรรม”

อภิมฺม หรือ อภิธรรม บางท่านแปลว่า ธรรมอัน
ประเสริฐ, ธรรมอันยิ่ง, ธรรมที่มีอยู่แท้จริงปราศจากสมมติ
พระเถระชาวลังกาและชาวยุโรป บางท่านก็แปลคำ “อภิมฺม”

๑. มโนรลปรมิ, ตติยภาค, น. ๓๖๕ — ๓๖๖

๒. ปปัญจสุทนี, ตติยภาค, น. ๔๔๑

ว่า Abhidhamma—the Higher Teaching of the Buddha (คำสอนชั้นสูงของพระพุทธเจ้า)^(๑) บ้าง Abhidhamma—Higher Doctrine^(๑) หรือ The Abhidhamma—the Higher Doctrine (อภิธรรม คือ ธรรมชั้นสูง หรือ ธรรมยิ่งใหญ่)^(๒) บ้าง ที่แปลว่า ธรรมประเสริฐ ธรรมอันยิ่ง ธรรมชั้นสูง หรือ ธรรมยิ่งใหญ่ คงแปลตามอุปสรรค “อภิ” แต่ในคัมภีร์อัฐสาลินี ท่านอธิบายว่า “อภิธัมม โดยความหมายว่า ธัมมาติเรก = ธรรมเกินกว่า, ธรรมมากกว่า, ธัมมวิเศษ = ธรรมที่แปลก, ธรรมแตกต่างออกไป” คงหมายความว่า เกินกว่าธรรมในพระสูตร หรือแปลกและแตกต่างจากธรรมในพระสูตร และท่านพระอรธกถาจารย์นำเอาอุปสรรคอีกศัพท์หนึ่ง คือ “อติ” มาใช้เป็นคำอธิบายของ “อภิ” ด้วย โดยยกตัวอย่างคำว่า “อตินัตต — นัตตใหญ่กว่า, นัตตแปลกกว่า”, “อติธชะ — ธชพิเศษ”, อติราชกุมาร — พระราชกุมารผู้ยิ่งใหญ่”, “อติเทว — เทวดาผู้ยิ่งใหญ่”, “อติพรหม — พรหมผู้ยิ่งใหญ่” ในอรรถกถาบาง คัมภีร์ขยายความว่า “อภิธมฺเม—ติ อภิ = วิสฺสุเจ ธมฺเม^(๓)

๑. ท่านนารทเถระ ใน A Manual of Abhidhamma.

๒. ท่านฉานติโลกเถระ ใน Guide through the Abhidhamma Pitaka.

๓. ปปัญจสุทนี ตติยภาค, น. ๔๔๑

— ในธรรม ยิ่งใหญ่ คือ วิสสิฐฐะ = ประเสริฐ” เราจึงมีคำขยาย
ความของ “อภี” ในคำ “อภีธรรม” ออกไปอีก คือ,

๑. อภี = อติเรก แปลว่า ยิ่งกว่า, มากกว่า, เกินกว่า,
เช่น ธรรมาติเรก = ธรรมเกินกว่า, ธรรมมากกว่า

๒. อภี = วิเศษ แปลว่า แปลก, แตกต่าง เช่น
ธรรมวิเศษ = ธรรมที่แปลก, ธรรมแตกต่าง

๓. อภี = อติ แปลว่า ยิ่งใหญ่, เกิน, ล่วง เช่น อตินัตต,
อติชชะ, อติราชกุมาร, อติเทว และ อติพรม

๔. อภี = วิสสิฐฐ แปลว่า ประเสริฐ, วิเศษณ์ อภีธรรม
= ธรรมประเสริฐ, ธรรมวิเศษณ์

นอกจากนี้ ท่านยังกล่าวเป็นคาถาอธิบายความหมายอย่าง
อื่น ของ “อภี” ในคำ “อภีธรรม” ไว้อีกว่า

ยัม เอตถ วุฑฺฒิมนฺโต สลฺภขณํ ปุชิตา ปริจฺจินฺนา
วุฑฺฒาธิกา จ ฐมฺมา อภี ฐมฺโม เตน อภาวโต.

แปลว่า

เพราะธรรมทั้งหลายที่ท่านกล่าวไว้ในปัญหานี้ มี
ความหมายว่า เจริญเติบโต ๑ มีกำหนดหมาย ๑
ยกย่องบูชา ๑ กำหนดไว้เฉพาะ ๑ และ อย่างยิ่ง ๑
เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า อภีธรรม

ตามกาลาน^๕ อาจขยายความหมาย ของ “อภิธรรม”

ได้ต่อไปอีกว่า

อภิธรรม = ธรรมเจริญเติบโต (วุฑฺฒินฺโต)

อภิธรรม = ธรรมมีกำหนดหมาย (สลกฺขณา)

อภิธรรม = ธรรมที่ยกย่องบูชา (ปุษิตา)

อภิธรรม = ธรรมที่กำหนดไว้เฉพาะ (ปริจฺจินฺนา)

อภิธรรม = ธรรมอย่างยิ่ง (อธิกา)

จะเห็นตัวอย่างของคำและประโยคประกอบความ ซึ่งท่านยกมาอ้างไว้ในคัมภีร์อรรถกถาหลายแห่ง^(๑) แต่เมื่อพิจารณาข้อธรรมตามปรากฏในพระอภิธรรมปิฎกแล้ว จะเห็นได้ว่า ในพระอภิธรรมแต่ละปกรณ์ พระพุทธองค์ทรงตั้งเป็น มาติกา คือ แม่บทไว้ แล้วทรง—จำแนก—แจกแจง—กระจาย—ขยายความออกไป เช่น ทรงตั้งมาติกา (แม่บท) ว่า “กุสลา ฐมฺมา, อกุสลา ฐมฺมา, อพฺยากตา ฐมฺมา, ฯลฯ” แล้วทรงตั้งเป็นกเถตุกามยตาปุจฉา (คำถามซึ่งทรงมีพระประสงค์จะตรัสวิสันาด้วยพระองค์เอง) ขึ้นอีกว่า กตเม ฐมฺมา กุสลา—ธรรมทั้งหลาย

---

๑. อญฺฐสาลินี, หน้า ๒๖-๒๗, สุมงฺกวลีสินี, ปจฺมภาค, หน้า ๒๓-๒๔, สมฺมตปาสาทิกา, ปจฺมภาค, หน้า ๑๕-๒๐ และสารตฺตทปฺนี วินยฎฺฎิกา, ปจฺมภาค, หน้า ๑๐๕-๑๑๑

เป็นกุศลเป็นไฉน ? ” แล้วตรัสวิสัชนาต่อไปว่า “ ยสฺมี สมเ
 กามาจจํ กุสลํ จิตฺตํ อุปฺปन्नํ โหติ โสมนสฺสสหคํ
 ญาณสมฺปยุตฺตํ รูปารมฺมณํ วา สหฺการมฺมณํ วา.....
 เย วาปน ตสฺมี สมเเบ อญฺเญปํ อตฺถิ ปฏิจฺจ สมฺปฺปนฺนา
 อรูปโน ฌมฺมา, อิม ฌมฺมา กุสลา—ในสมัยใด จิตเป็นกามา-
 วจรกุศล ดำเนินไปกับโสมนัส ประกอบพร้อมด้วยญาณ มีรูปเป็น
 อารมณฺ์ หรือมีเสียงเป็นอารมณฺ์ บังเกิดขึ้น.....ก็หรือว่า ธรรม
 ทั้งหลายเหล่านี้ ที่ไม่มีรูป แม้เหล่านี้ ที่อาศัยกันเกิดขึ้น มีอยู่
 ในสมัยนั้น, ธรรมทั้งหลายเหล่านี้ เป็นกุศล ” (อภิ. ฌมฺมสํกคฺคิ
 ๓๔/๘-๑๐)

และตรัสเป็นกถาพยากรณ์ของ “จิตฺตํ-จิต” ต่อ
 ไปอีกเช่น “ กตมํ ตสฺมี สมเเบ จิตฺตํ โหติ—จิตในสมัยนั้น
 เป็นไฉน ? ” แล้วทรงวิสัชนาขยายความต่อไปว่า “ ยํ ตสฺมี
 สมเเบ จิตฺตํ มโน มานสํ หทยํ ปณฺหารํ มโน มนายตฺนํ
 มนินฺทริยํ วิญฺญาณํ วิญฺญาณเกฺษนฺโธ ตชฺชา มโนวิญฺญาณ-
 ชาติ, อิทํ ตสฺมี สมเเบ จิตฺตํ โหติ—จิตใด ในสมัยนั้น คือ
 ใจ, มานสํ, หทัย, ปณฺหาระ (สิ่งผ่องใส), มโน (นี้รู้),
 มนายตนะ, มนินฺทริย, วิญฺญาณ, วิญฺญาณขันธ์, มโนวิญฺญาณ
 ชาติ ที่เกิดจากธรรมเหล่านั้น, นี้คือจิต มีอยู่ในสมัยนั้น ” (อภิ.
 ฌมฺมสํกคฺคิ ๓๔/๑๐)

หรือตรัสกถาเทศกามยตาปุจฉาว่า “กตเม อพฺยาภาตา
 ฐมฺมา — ฐรรมทงฺหลายทึเปัน อพฺยาภาถุต เปันไฉน?” แล้ว
 ตรัสวิสัชนาว่า “ยสฺมี สมเย กามาจรสฺส กุสลสฺส
 กตตฺตา สุปจิตตฺตา วิปากํ จกฺขุวิญญาณํ อุปฺปนฺนํ โหติ
 อุเปกฺขาสหคํ ฐปารมมณํ ตสฺมี สมเย ผสฺโส โหติ
 เวทนา โหติ สณฺญา โหติ เจตนา โหติ จิตฺตํ โหติ.....
 เย วา ปน ตสฺมี สมเย อญฺเฎปี อตฺถิ ปฏิจุจฺจ สมฺบุ-
 ปนฺนา อรูปีโน ฐมฺมา, อิเม ฐมฺมา อพฺยาภาตา—ในสมย
 ไต จักฺขุวิญญาณํ อันเปันวิปากํ ดำเนินไปกัับอุเบกฺขา มีรูปเปัน
 อารมณฺ์ บังเกิดขึ้น เพราะได้ทำกรรมเปันกามาจรกุศลไว้ เพราะ
 ได้สะสมกรรมเปันกามาจรกุศลไว้ ในสมยนั้น ผัสสะก็มี เวทนา
 ก็มี สัญญาก็มี เจตนาก็มี จิตก็มี... ก็หรือว่า ฐรรมทงฺหลาย
 เหล่าไต ทึไม่มีรูป แม้เหล่าอื่น ทึอาศัยกันเกิดขึ้น ก็มีอยู่ใน
 สมยนั้น, ฐรรมทงฺหลายเหล่านึ้เปันอพฺยาภาถุต” และทรงตั้งกเถตุ-
 กามยตาปุจฉา ของ “ผสฺโส” ต่อไปอีกว่า “กตโม ตสฺมี
 สมเย ผสฺโส โหติ—ในสมยนั้น ผัสสะมีอยู่ เปันไฉน?”
 แล้วตรัสวิสัชนาต่อไปว่า “โย ตสฺมี สมเย ผสฺโส พุสฺสา
 สมฺพุสฺสา สมฺพุสฺสิตตฺตํ, อยํ ตสฺมี สมเย ผสฺโส โหติ—
 ผัสสะไต ในสมยนั้น คือ ความถูกต้อง, สัมผัส, ความกระทบ

กัน, นี่คือผัสสะ มีอยู่ในสมัยนั้น” และทรงตั้งกถेतูกามยตาปุจฉา แล้วตรัสวิสัชนา “เวทนา, สัญญา, เจตนา ....” ต่อไปโดยลำดับ (อภิ. ฌมมสังกนิ ๓๔/๑๒๘...)

หรือทรงตั้งกถेतูกามยตาปุจฉา (๕๐๑) ว่า “กตเม ฌมมา อพฺยากตา—ธรรมทั้งหลายเป็นอภัยากฤต เป็นไหน?” แล้วตรัสวิสัชนาต่อไปว่า “กุสลากุสลาณํ ฌมฺมานํ วิปากา กามาวจรา รูปาวจรา อรูปาวจรา อปรียาปนฺนา เวทนาขุณฺโห สลฺยาขุณฺโห สงฺขารขุณฺโห วิญฺญาณขุณฺโห, เป จ ฌมฺมา กิริยา เนว กุสลา นากุสลา น จ กมฺมวิปากา สพฺพํ จ รูปํ อสงฺขตา จ ชาติ, อิม ฌมฺมา อพฺยากตา—วิปากของธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศลและอกุศล เป็นกามาวจร, รูปาวจร, เป็น อรูปาวจร, เป็นอปรียาปนฺนะ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญานขันธ์ และธรรมทั้งหลายเหล่านี้ เป็นกิริยา ไม่เป็นกุศล ไม่เป็นอกุศล และไม่เป็นกรรมวิปาก รูปทั้งปวง และ อสังขตธาตุ (พระนิพพาน) ธรรมทั้งหลายเหล่านี้ เป็นอภัยากฤต” และทรงตั้งกถेतูกามยตาปุจฉา ของคำ “สพฺพํ รูปํ—รูปทั้งปวง” ต่อไปอีกว่า “ตตฺถ กตมํ สพฺพํ รูปํ—ในบรรดาธรรมทั้งหลายนั้น รูป

ทั้งปวงเป็น ไฉน ?” แล้วตรัสวิสัชนาว่า “ จตุตาโร จ มหาภู-
 ตา จตุณฺณํ จ มหาภูตานํ อุปาทาย รูปํ, อิทํ วุจฺจติ สพฺพํ
 รูปํ— มหาภูตรูป ๔ และรูปอาศัยมหาภูตรูป ๔, นี้ท่านเรียกว่า
 รูปทั้งปวง” และทรงจำแนกต่อไปอีกเป็น เอกกะ (รูปหมวด ๑)
 ว่า “ สพฺพํ รูปํ น เหตุ อเหตุกํ เหตุวิปฺปยุตฺตํ สปปจฺจยิ
 สงฺขตํ รูปํ โลกียํ สาสวํ สญฺโญชนียํ— รูปทั้งปวง คือ รูป
 หาเหตุมิได้ รูปไม่มีเหตุ รูปปราศจากเหตุประกอบ รูปมีปัจจัย
 รูปที่ปัจจัยปรุงแต่ง รูปเป็นโลกียะ รูปมีอาสวะ รูปมีสัญญาชน—”
 (อภิ. ธมฺมสงฺคณิ ๓๔/๑๔๔-๒๕๘ และ อภิ. วิ. ๓๕/๑๓....) แล้ว
 จำแนกเป็นทุกะ (รูปหมวด ๒) ติกะ (รูปหมวด ๓)....เอกา-
 ทสกะ (รูปหมวด ๑๑) แล้วทรงตั้งมาติกา กระจายเป็น เอกกะ-
 นิทเทส, ทุกะนิทเทส จนถึง เอกาทสกะนิทเทส เรียกว่า รูป-
 วิภัตติ คือ การจำแนกรูป

ในธัมมสังคณีปกรณ์ ซึ่งเป็นปกรณ์ว่าด้วยการจัดระเบียบ
 ธรรมนั้น นอกจากอธิบายโดยจำแนก — แจกแจงข้อธรรมแล้ว
 พระพุทธองค์ยังทรงรวมข้อธรรมที่มีความหมายอย่างเดียวกัน
 หรือมีความหมายคล้ายคลึงใกล้เคียงกัน มาตรัสไว้ด้วยกัน เท่ากับ
 เป็นคำอธิบายของกันและกัน ตัวอย่าง เช่น ปัญญา—สัมมา-
 ทิฏฐิ—วิปัสสนา ฯลฯ ก็ทรงนำมารวมไว้เป็นระเบียบอยู่ในหมวด

เดียวกันว่า “ปัญญา ปธานา วิชโย ปวิจโย ชมฺมวิชโย
 สลฺลภฺกขณฺหา อุลฺลภฺกขณฺหา ปจฺจุปลกฺขณฺหา ปณฺทิจํ โกสลฺล
 เนปฺญณฺม เวภฺพยา จินฺดา อฺปปริกฺขา ญฺฐี เมธา ปรีณายกา
 วิปสฺสุสนา สมฺบฺพชฺฌณฺม ปโตโท ปญฺญา ปญฺณินฺทริยํ
 ปญฺญาพลํ ปญฺญาปาสาโท ปญฺญาอาโลโก ปญฺญาโอภาโส
 ปญฺญาปชฺโชโต ปญฺญารตนํ...”^(๑) เป็นแบบเดียวกับคัมภีร์
 อภิธานปัปทีปิกา ของท่านโมคคัลลายนเถระแห่งศรีลังกา ต่างแต่
 อภิธานปัปทีปิกา ท่านรวบรวมแต่งเป็นคาถา แต่ในธัมมสังคณี-
 ปกรณ์ เป็นไวยากรณ์ หรือพอจะหาความเข้าใจได้ โดยเปรียบ-
 เทียบกับพจนานุกรม ธิสอรัส ของ โรเซ^(๒) ซึ่งปัจจุบันมีฉบับ
 พิมพ์เรียกว่า The New Roget's Thesaurus in Dictionary
 Form แต่ในธัมมสังคณีปกรณ์ จำแนกไว้เป็น ๔ หมวด เรียกว่า
 “วิภัตติ” ได้แก่ การจำแนกธรรม ๔ คือ จำแนกจิต ๑ จำแนก
 รูป ๑ หมวดหัวข้อธรรม ๑ และการขยายความ ๑

ในวิภังคปกรณ์ พระพุทธองค์ก็ทรงยกหัวข้อธรรม ๑๘ มี
 ชันธ, आयตने, रातु, सज्जि เป็นต้น ขึ้นมาตั้ง แล้วทรงจำแนก

๑. อภ. รมมสง. ๓๔/๑๒, ๑๓, ๑๕ ฯลฯ

๒. Peter Mark Roget (ค.ศ. ๑๗๗๕-๑๘๖๕) ได้รวบรวมคำในภาษาอังกฤษ
 ที่มีความหมายคล้ายกัน หรือไวพจน์ และคำมีความหมายตรงกันข้าม
 ของกันและกัน มาไว้ด้วยกัน

ธรรมออกไปเป็น **สุดตันตภาชนีย** คือ จำแนกตามนัยพระสูตร,
อภิธรรมภาชนีย คือ จำแนกตามนัยพระอภิธรรม และปัญหา-
 ปุจฉา จำแนกโดยตั้งปัญหาถาม — ตอบ เรียกข้อธรรมนั้น ๆ ว่า
 ขันธวิงค์, อายตนวิงค์, ธาตุวิงค์, สัจจวิงค์, เป็นต้น
 และโปรดสังเกตคำ “**วิงค์**” แปลว่า การแจก, การจำแนก
 กับคำว่า “**ภาชนีย**” ในคำ “**สุดตันตภาชนีย**” และ **อภิ-**
ธรรมภาชนีย” ก็แปลว่า แยกได้, แจกได้, จำแนกได้ แม้
 ปรกณ์อื่นซึ่งไม่มีชื่อระบุถึงว่า “**วิภัตติ**” “**วิงค์**” และ
 “**ภาชนีย**” เช่น ธาตุกถา, ปุคคลบัญญัติ ฯลฯ ก็ทรงตั้งข้อ
 ธรรมเป็นมัตติกา ไว้ ณ เบื้องต้นทุกปรกณ์ แล้วทรงจำแนก—
 แจกแจง—ขยายความเป็น **ปทภาชนีย** **ปทนิทเทศ** และ **ปัจจุย-**
วิงค์ ฯลฯ ต่อไป

การแจกแจง-กระจาย-ขยายความในอภิธรรม ดังกล่าวนั้น
 โดยปกติก็ทรงแจกแจง—กระจาย—ขยายความ โดย ๒ วิธี คือ
 โดยบท และ โดยข้อธรรม วิธีกระจายโดยบท ทรงขยายโดย
 ๓ การณะ คือ ขยายโดยพยัญชนะ ๑ ขยายโดยอุปสรรค ๑
 และ ขยายโดยอรรถ ๑ ขยายโดยพยัญชนะ ก็เช่น **โกโธ**
 (โกธะ — ความโกรธ) บทเดียว แต่ทรงกระจายขยายออกไปว่า

“โกโธ กุชฌนา กุชฌิตตุตฺโต โทโส ทูสนา ทูสิตตุตฺโต” (๑)
 ขยายโดยอุปสรรค เช่น ปทนิทเทส ของ “อิทธิ — ความ
 สำเร็จ” กระจายออกไปว่า “อิทธิ สมิทธิ (สม — อุปสรรค
 + อิทธิ = สมิทธิ) อิชฌนา สมิชฌนา (สม — อุปสรรค
 + อิชฌนา = สมิชฌนา) ลาโก ปฏีลาโก (ปฏี — อุปสรรค +
 ลาโก = ปฏีลาโก) ปตฺติ สมฺปตฺติ (ส — อุปสรรค + ปตฺติ
 = สมฺปตฺติ)” (๒) ขยายโดยอรรถ ก็เช่น “ปณฺทิจํ (ความ
 เป็นบัณฑิต) โกสลํ (ความเป็นผู้ฉลาด) เนปฺยุณํ (ความ
 เป็นผู้มีปัญญา) เวทพฺยา (ความทำให้เป็นแจ้ง) จินฺตา (ความ
 คิด) อุปปริกฺขา (ความใคร่ครวญ)” (๓) ในบางบทก็กระจาย
 ได้ทั้ง ๓ การนะ เช่น ปทนิทเทส ของ “ปฺติ” กระจายโดย
 พยัญชนะก็ได้ เช่น “ปฺติ ปาโมชฺชํ” (๔) กระจายโดยอุปสรรค
 ก็ได้ เช่น “อา — โมทนา” (ความบันเทิงยิ่ง) ป — โมทนา
 (ความบันเทิงทั่ว) หาโส (ความร่าเริง) ป — หาโส (ความ
 ร่าเริงทั่ว)” กระจายโดยอรรถก็ได้ เช่น “วิตุติ (ความปลื้มใจ)
 ตฺมุจฺจิ (ความยินดี) โอทกฺข (ความพอใจ) อตฺตมนตา

๑. อภ. รมมสง. ๓๔/๒๗๓, ๒๕๒

๒. อภ. วิ. ๓๔/๒๕๓, ๔๒๑ ๗ ๘ ๙

๓. อภ. รมมสง. ๓๔/๑๒ ๗ ๘ ๙

๔. อภ. รมมสง. ๓๔/๑๑, ๒๖

(ความเป็นผู้มีใจของตน)” ส่วนที่กระจายขยายโดยข้อธรรม ก็มีปรากฏอยู่ในพระอภิธรรมทุกปกรณ์ และยังมีวิธีแจกแจงโดยแบบอื่นอีก ซึ่งจะไม่นำมากล่าวให้ยาวความ ยิ่งในปัญฐานปกรณ์ ยิ่งทรงกระจาย—จำแนก—แจกแจงข้อธรรม คือ บ้างยัย ๒๔ โดยละเอียดกว้างขวาง พิสดารเป็นอย่างดี

นอกนี้ยังปรากฏในบาลีพระสูตรและพระวินัยบางแห่ง ซึ่งท่านนำเอาอุปสรรค “อภิ” ไปใช้เป็นคำคู่กันว่า “อภิธัมม” “อภิวินัย” อภิธัมม และ อภิวินัย ในพระบาลีเหล่านั้น ๆ หมายความว่าอะไร? ท่านผู้อ่านได้ทราบมาข้างต้นตามที่ท่านพระอรรถกถาจารย์ชี้แจงไว้ว่า “ธัมม คือ สุตตันตปิฎก, อภิธัมม คือ ปกรณ์ทั้ง ๗, วินัย คือ อุกโตวิภังค์ และ อภิวินัย คือ ขันธกะและปริวาร” ซึ่งเราอาจติดตามความหมายของคำชี้แจงได้กว้าง ๆ ว่า “อภิ” ที่นำไปประกอบเข้าเป็น “อภิวินัย” อาจหมายความว่า วินัยที่แจกแจง—กระจาย—ขยายความไว้ และเพื่อชี้ให้เห็นชัด ท่านจึงระบุคัมภีรวินัยไว้ ๒ คัมภีร์ คือ ขันธกะและปริวาร ความจริงคัมภีร์วิภังคทั้ง ๒ (อุกโตวิภังค) คือ ภิกขุ-วิภังค และ ภิกขุณีวิภังค นั้น ท่านก็จำแนก—แจกแจงอยู่แล้ว ซึ่งท่านผู้ศึกษาจะเปิดอ่านและเห็นได้ว่าในคัมภีร์วิภังคทั้ง ๒ นั้น ท่านรวมเอาอนิทานตันบัญญัติซึ่งเป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติ

๔๐

สิกขาบทนั้น ๆ ขึ้น ตลอดจนอนุบัญญัติเพิ่มเติม และตอนหลัง
ของบัญญัติและอนุบัญญัติของแต่ละสิกขาบทนั้น ๆ ก็มีการจำแนก
อธิบายขยายความรู้ถึงความหมายของแต่ละสิกขาบทเรียกว่า
“สิกขาบทวิภังค” ซึ่งคำว่า “วิภังค” ก็คือ การแจก—จำแนก
—กระจายนั่นเอง กล่าวโดยสรุป ในวินัยปิฎกก็มีวิธีการจำแนก
—แจกแจง ที่เห็นได้ชัดก็มีอยู่ในคัมภีร์ชั้นธกะและปริวาร พระ-
อรรถกถาจารย์จึงระบุไว้ให้เห็นชัด เพื่อสะดวกแก่การศึกษา ว่า
คัมภีร์ชั้นธกะและปริวาร เป็น อภินัย ซึ่งโดยหลักการแล้ว
มีวิภังคอยู่ในอุกโตวิภังค และในสูตรต้นตปิฎกก็มีวิภังค เช่น พระ-
สูตรต่าง ๆ ในวิภังควัคค ในมัชฌิมนิกาย อุปปริปันณาสก^(๑)
แต่การจำแนก—แจกแจง—กระจาย—ขยายความ ในวินัยปิฎกและ
สูตรต้นตปิฎก ไม่ละเอียดวิจิตรพิสดาร ด้วยอรรถ ด้วยธรรม ด้วย
คำและด้วยความ เหมือนในอภิธรรมปิฎก

ท่านที่เป็นนักเรียนบาลี หรือท่านที่อ่านคำบาลีพิมพ์อักษร
ไทยได้ ถ้ายังไม่เคยสังเกตการแจกแจงกระจายโดยวิธีดังกล่าวนี้
โปรดสละเวลาเปิดคัมภีร์พระวินัยปิฎกและพระอภิธรรมปิฎกฉบับ
บาลีพิมพ์อักษรไทย และติดตามสังเกตดู ท่านจะพบกระจายบท
และจำแนก—แจกแจงข้อธรรมมีอยู่ตลอดไป

เพราะฉะนั้น ท่านจึงแปลคำ “อภิธรรม” ซึ่งเป็นชื่อ
 ของพระอภิธรรมปิฎก โดยยกย่องให้หยดย้อยว่า ธรรมอันประ-
 เสริฐ, ธรรมอันยิ่งใหญ่ หรือ ธรรมชั้นสูง หรือจะแปลเหยียด
 ลงไปว่า ธรรมส่วนเกิน (ต้องการ) อะไรก็ได้ แต่โปรดเข้าใจ
 ว่าทั้งโดยทฤษฎีและปฏิบัติ อภิธัมม หรือ อภิธรรม หมายถึง
 ธรรมวิภัตติ—ธรรมวิภังค—ธรรมภาชนีย ได้แก่ ธรรมที่จำแนก—
 แจกแจง—กระจาย—ขยายอรรถ ขยายความได้ ท่านจึงอธิบาย
 ความของ “อภิธรรม” ไว้ด้วยคาถาข้างต้น ความว่า เป็นธรรม
 ที่เจริญเติบโตกว้างขวาง (วฑฺฒินนฺโต) มีกำหนดหมายโดย
 ลักษณะของตน (สลกขณา) จำแนก—แจกแจง—กระจาย—
 ขยายความได้ ตามแนวที่ทรงกำหนดไว้ (ปริจฺจินฺนา) โดย
 เป็นธรรมยิ่งใหญ่ ซึ่งขยายความได้มากอย่างยิ่ง (อภิ, อธิก, อติ)
 เกินกว่า, มากกว่า, พิเศษและแตกต่างกว่า (อติเรก, วิเสส)
 ข้อธรรมใด ๆ บรรดาที่มีในพระสูตร และท่านกล่าวว่า “ความ
 จริง เมื่อถึงพระสูตรต้นตอปิฎก พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงจำแนก
 ธรรมทั้งหลาย คือ ขันธ์ อายตนะ ชาติ สัจจะ อินทริย และ
 ปัจจัยการ เป็นต้น เพียงเอกเทศ มิได้ทรงจำแนกโดยนิปปเทส
 แต่ครั้นมาถึงพระอภิธรรมปิฎก ทรงจำแนกโดยนัยวิเสสมากมาย

หรือโดยสิ้นเชิง”(๑) พระอภิธรรม จึงเป็นพระสัทธรรมควรยก
ย่องบูชา (บูชา) เช่นเดียวกับที่ยกย่องไว้ในพระสูตรว่า “สทุ-
ธมฺโม คุรุภาตพฺโพ—ควรเคารพพระสัทธรรม” ดังแสดงความ
หมายของ “อภิธรรม” ไว้ด้วยคาถาข้างต้น ซึ่งในบรรดาคำสอน
ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ใน ๓ ปีกุนั้น ท่านกล่าวว่า พระ-
อภิธรรม เป็น ปรมัตถเทศนา, หรือ ปรมัตถเทศนา มีนามว่า
อภิธัมม (อภฺธิสาธินี, น. ๓๔๕) คือ ธรรมที่ทรงแสดงโดยปรมัตถ
กล่าวคือ ทรงแสดงโดยอรรถอย่างปรมะ หมายถึงว่า ทรงชี้แจง
แสดงให้เห็นเนื้อหาสาระแท้ๆ ล้วนๆ (เทศนา=แสดง, ชี้แจง
+ อัดถ = เนื้อหาสาระ + ปรม = แท้ๆ ล้วนๆ) ท่านจึงกล่าวถึง
พระอภิธรรมว่า ยถาธัมมสาสนะ คือ สั่งสอนตามสภาวะธรรม
โดยมิได้ตรัสถึงสมมติ, บัญญัติ, สัตว์, บุคคล แต่ทรงตรัสไป
ตามสภาวะธรรมอันเป็นเนื้อหาสาระแท้ๆ ล้วนๆ ตามเป็นจริง ต่าง
จากที่ทรงตรัสในพระสูตร เพราะพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อทรง
ตรัสทรงแสดงธรรมในพระสูตรนั้นๆ จะทรงตรวจดูอุปนิสัยและ
สภาวะทางจิตใจของเวไนยสัตว์นั้นๆ ก่อน จึงทรงแสดงสั่งสอน
ไปตามสมควรแก่สภาวะและอัธยาศัยของเวไนยสัตว์นั้นๆ เช่นที่

---

๑. โมหวิจุเณทนี, อภิธมฺมมาติกตฺถวณฺณนา ฉบับพิมพ์ Pali Teset Society,
p. 2

เรียกว่า ขณานิยมสาสนะ คือ สั่งสอนโดยอนุโลมตามอัธยาศัย ส่วนการสอนการแสดงตามแบบพระอภิธรรม พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไปตามสภาวะเป็นจริงโดยปรมาตม์ ซึ่งเป็นโอกาสให้พระพุทธรองค์ได้ทรงแสดงพระสัพพัญญุตญาณอย่างเต็มที่ มิต้องทรงเป็นห่วงถึงผู้ฟังผู้สดับ เช่น ทรงแสดงปัญฐานมहाปรกณ อันมีขอบเขตกว้างขวางพิสดารที่สุด ซึ่งท่านพระอรชรกถาจารย์กล่าวเปรียบเทียบไว้ว่า “อุปมาดังปลาใหญ่ ชื่อว่า ติมิระปิงคละ ได้โอกาส (ที่จะโลดเล่นแหวกว่าย) ในมหาสมุทรตรงที่มีน้ำลึก ๘๔,๐๐๐ โยชน์โดยเฉพาะ ฉนินโด (การทรงแสดงอภิธรรมด้วย) พระสัพพัญญุตญาณ ก็ฉนินนั้นเช่นกัน ได้โอกาสหยั่งลงในมหาปรกณแต่ด้านเดียวโดยเฉพาะ”(๑) กล่าวอย่างธรรมดาสามัญก็ว่า เมื่อทรงแสดงพระธรรมเทศนาสั่งสอนบุคคลหนึ่งบุคคลใด (ตามแบบพระสูตร) ต้องทรงจำกัดสัพพัญญุตญาณอยู่ในขอบเขตจำกัด และทรงแสดงไปตามอุปนิสัยของบุคคลนั้นๆ แต่ในการทรงแสดงพระอภิธรรม มิต้องทรงจำกัดพระสัพพัญญุตญาณ เพื่อผู้อ่านจะเปรียบเทียบทราบแนวความ ขอนำคำกล่าวของบางท่านที่พูดถึงนักเขียนบางคนว่าเขาเรียบเรียงและเขียนหนังสือขึ้นด้วยความรู้เพื่อความรู้ของตนเอง ไม่กังวลห่วงใยว่าผู้อ่านหนังสือนั้น

จะเข้าใจหรือหาไม่ เช่นกล่าวถึงท่านผู้หนึ่งว่า “He wrote his books with his an equanimity derived from his own mystic realization of Buddhist wisdom. He was writing them, as he often said, for himself.”^(๑) —เขาเขียนหนังสือเรื่องความรู้ในพระพุทธศาสนาของเขาด้วยความสงบใจเกิดจากความประจักษ์จริงอันเร้นลับของตนเอง ตามที่เขาพูดอยู่เสมอว่า “เขาเขียนหนังสือเหล่านั้นขึ้นสำหรับตัวเขาเอง” ผู้อ่านต้องปรับปัญญาและศึกษาถึงระดับนั้น ๆ จึงจะเข้าใจดี พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสพระอภิธรรมด้วยพระสัพพัญญุตญาณ ก็เช่นกัน

โปรดทราบว่ ที่นำเรื่องความคิดเห็นของนักเขียนบางท่านมากกล่าวถึงนี้ เพื่อเป็นแนวทางสร้างความเข้าใจเท่านั้น มิได้บังอาจนำเอาพระสัพพัญญุตญาณลงมาเปรียบเทียบกับความรู้ความคิดของนักเขียนปัจจุบัน

ใน “พจนานุกรมบาลี—อังกฤษ” ของ สมาคมบาลีปกรณ์^(๒) อธิบายคำ “อภิธรรม” ไว้ว่า “อภิธัมมะ (อภิ+ธัมมะ) คือ ธรรมพิเศษ” (แล้วขยายความไว้เป็น ๒ นัย คือ

---

๑. Happiness and Immortality by P.J. Saher, p. 12.

๒. The Pali Text Society's Pali-English Dictionary.

๑. ตามความหมายของคำ และ ๒. ตามตำนาน, โดยอธิบายว่า
อภิธรรม ได้แก่)

“๑. ทฤษฎีแห่งธรรม, ธรรมที่แจกกระจายได้, ธรรม
แท้ๆ และล้วนๆ (ปราศจากการเจือปนใดๆ ด้วยการถกเถียง
เกี่ยวกับตัวตน สัตว์ บุคคล) วินย. มหาวคค, (๔/๑๓๖, ๑๔๑-
๑๔๒) ภิกขุณี. (๓/๒๕๕) มักกล่าวควบกับ “อภินัย” (ที. ปา.
๑๑/๒๘๒)

๒. (เฉพาะในชั้นตำนาน เช่น ที่ปวงส์ และ ชั้นอรรถ-
กถา เช่น อรรถกถาเปตวัตถุ-อภิธัมม คือ) ชื่อของปิฎกที่ ๓
คือ หมวดที่ ๓ ของคัมภีร์บาลี โปรดดูคำถกความหมายโดยพิสดาร
ในอรรถกถาที่มณิกาย ภาคที่ ๑ (สมุทฺทลวาลินี, ปฐมภาค, น.
๒๓-๒๔) (ยังไม่เคยพบคำ “อภิธัมม” อยู่โดดเดี่ยว ในบาลี
สุตตนีบาต หรือ ใน สัมมุตตนิบาต หรือ ใน อังคุตตรนิบาต
และพบเพียงครั้งเดียวหรือ ๒ ครั้งในพระสูตร บางทีคำ “อภิ-
ธัมม” จะนำมาใช้เฉพาะในตอนปลายสมัยเมื่อได้รวมคัมภีร์นิบาต
ใหญ่ทั้ง ๔ นิบาต เข้ารูปเต็มตัวแล้ว)”

ตามอธิบายคำ “อภิธรรม” ในพจนานุกรมบาลี-อังกฤษ
ของสมาคมบาลีปกรณ์ นัย ๑ ที่ว่า “ทฤษฎีแห่งธรรม, ธรรมที่
แจกกระจายได้, ธรรมแท้ๆ และล้วนๆ” ได้บรรยายไว้ข้างต้น
๔๖

แล้ว ด้วยเหตุนี้ เมื่อคราวสอบสวนความเห็นของพระภิกษุ ใน
สังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๓ ตามพระราชโองการของพระเจ้า
อโศกมหาราช ได้ตัดสินท่านผู้แสดงความเห็นเป็นอุก คือท่านผู้
แสดงความเห็นว่า “วิฆนะวาที ภูเต สมมาสมพุทโธ—ท่าน
ผู้เจริญ พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีพระวาทะกล่าวจำแนกธรรม”(๑)
และเพราะเหตุนี้ด้วยหรือเปล่า ที่พระพุทธรูปเจ้ามีพระเนมิตตะ
นามว่า “ภควา พระผู้มีพระภาค” โดยความหมายนัยหนึ่งว่า
“พระผู้ทรงจำแนกธรรม”(๒)

ที่กล่าวถึงในพจนานุกรมบาลี—อังกฤษ ฯ โดยนัย ๒ ใน
ชั้นตำนานและชั้นอรรถกถา.... ที่ว่า “อภิธัมม คือ ชื่อของปิฎก
ที่ ๓ คือ หมวดที่ ๓ ของคัมภีร์บาลี” นั้น ถูกต้อง เพราะ
เรียกหมายรู้ตามชื่อนี้กันมาแต่โบราณกาล แต่ (ตอนท้าย) ที่ว่า
“บางทีคำ ‘อภิธัมม’ จะนำมาใช้เฉพาะในตอนปลายสมัยเมื่อรวม
คัมภีร์นิกายใหญ่ ทั้ง ๔ นิกาย เข้ารูปเต็มตัวแล้ว” นั้น น่า
พิจารณา เพราะเป็นการขัดแย้งในเชิงตำนาน เช่นที่กล่าวถึงตอน
“กำเนิดพระอภิธรรม” ตามกล่าวมาข้างต้นในหนังสือนี้ ในคัมภีร์

---

๑. สมณุตปาสาทิกา, ปรมภาค, น. ๖๑

๒. พ. จุฬ. ๓๐/๑๐, สมณุตปาสาทิกา, ปรมภาค, น. ๑๓๒-๑๓๓,
วิสุทธิมกุฏ, ปรมภาค, น. ๒๗๑

ชั้นอรรคกถาทรงหลายกล่าวยืนยันในเชิงตำนานไว้ตรงกัน ความว่า
เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว
ในสัปดาห์ที่ ๔ ทรงพิจารณาพระอิทธิธรรมในเรือนแก้ว และ
ในพระวัสสาที่ ๗ นับแต่ปีตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ
เสด็จขึ้นไปทรงแสดงพระอิทธิธรรมบนดาวดึงส์เทวโลก ขณะทรง
แสดงพระอิทธิธรรมเทศนาประจำวันโดย “วิตถารนัย” แก่
ทวยเทพ มีพระพุทธรูปมารดาเป็นองค์ประมุขขึ้น ครั้นถึงเวลาเสด็จ
ภิกษาจาร ได้ทรงนิรมิตพระนิมิตพุทธรูปเจ้าขึ้นแสดงธรรมแทน
พระองค์ แล้วพระพุทธรูปองค์เสด็จไปทรงรับบิณฑบาต ณ อุตตรกุรุ
เสด็จมาประทับเสวยพระกระยาหาร ณ ริมฝั่งสระอโนดาต แล้ว
ประทับทรงพักผ่อนกลางวันในป่าไม้จันทน์ ซึ่ง ณ ที่นั้น ท่าน
พระมหาสารีบุตรเถระมาเฝ้าถวายงานปฏิบัติเป็นประจำวัน และ
พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ทรงประทานนัยอิทธิธรรมแก่พระเถระติดต่อกัน
ทุกวัน พระอิทธิธรรมที่พระบรมศาสดาทรงแสดงแก่พระเถระ
นั้น ว่าทรงประทานแต่โดยสังเขป เรียกไว้ว่า “สังเขปนัย” แต่
พระเถระเป็นผู้เลิศด้วยปัญญาอยู่แล้ว จึงทราบได้โดยกว้างขวาง
พิสดาร และท่านได้นำมาสอนสัทธวิหาริก ๕๐๐ ของท่านให้
ทรงจำไว้ โดย “นาติวิตถารนาติสังเขปนัย” เช่นที่ศึกษาทรงจำ
กันสืบมาทุกวันนี้

ท่านผู้อ่านคงจะทราบว่า ในระยะปฐมโพธิกาลนั้น ยังไม่มีพระภิกษุเป็นพระพุทธรูปฎฐากประจำ ท่านพระอานนทเถระก็ยังมิได้เข้ารับหน้าที่นี้ ท่านพระมหาสารีบุตรเถระจึงต้องมาทำหน้าที่เป็นพระพุทธรูปฎฐาก

อาจยังมีผู้ไม่ทราบว่า ท่านพระมหาสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะ พระอัครมหาสาวกทั้งสองนั้น ท่านมีอายุแก่กว่าพระพุทธรเจ้า ๔ ปี ทั้งสองท่านปรินิพพานเมื่ออายุ ๘๔ ปี^(๑) ท่านพระสารีบุตร ปรินิพพานในวันเพ็ญกัตติกมาส (เดือน ๑๒) ท่านพระมหาโมคคัลลานะ ปรินิพพานในวันอุโบสถกาปักข (ข้างแรม) ถัดจากวันพระมหาสารีบุตรปรินิพพานมาอีกครั้งเดือน^(๑) พระพุทธรเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานในวันเพ็ญเดือน ๖ (วิสาขมาส) เมื่อมีพระชนม์ ๘๐ พระพรรษา ภายหลังท่านพระมหาสารีบุตรและท่านพระมหาโมคคัลลานะ ๖ เดือน

เมื่อท่านพระสารีบุตรไปทำวัตรปฏิบัติถวายเป็นประจำ ละป่าไม้จันทร์ ท่านก็เลยได้ฟังพระอภิธรรมเทศนา ซึ่งพระพุทธรองค์ตรัสประทานด้วย และโดยเหตุที่ท่านพระสารีบุตรได้ฟังและได้รับ

---

๑. Hellmuth Hecker ใน Maha Moggallana, pp. 42, 46 (The Wheel Publication No. 263/264)

๒. สารตถุပ္ปกาสินี, ตติยภาค, น. ๓๒๓

ความรู้พระอภิธรรม ณ ป่าไม้จันทน์ จากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ทุกวัน ๆ ตลอดเวลา ๓ เดือน ท่านคงจะเรียนรู้ทรงจำซ้ำของขึ้น
ใจมาก ท่านจึงตั้ง “มัตถิกา” ขึ้นไว้ เรียกว่า “สูตรต้นตึกทุกะ”
ซึ่งมีอยู่ ๔๒ ทุกะ และกล่าว อตฺตถุทธาร หรือ อวัฏฐกถากัณห์
ไว้ปรากฏอยู่ในมัหมสังคณีปกรณ์^(๑) นอกจากนี้ ท่านพระสารี-
บุตรเถระยังได้นำวิธีการจำแนกแจกแจงข้อธรรม ตามแบบอภิ-
ธรรม มากล่าวไว้ในพระสูตรต้นตะปึก อีก ๒—๓ คัมภีร์ คือ
มหานิทเทส, จุฬานิทเทส และ ปฏิสัมภิทามัคค ซึ่งท่านพระ-
อานนทเถระได้สดับตรับฟังมาจากท่านพระมหาสารีบุตรเถระ แล้ว
นำขึ้นสู่สังคายนาครั้งที่ ๑ จัดเข้าหมวดไว้ ในขุททกนิกาย
พระสูตรต้นตึก

ถ้าเรายอมรับคัมภีร์ มหานิทเทส, จุฬานิทเทส และ ปฏิสัม-
ภิทามัคค เป็นคำของท่านพระมหาสารีบุตรเถระ โดยท่านพระ
มหาสารีบุตรเถระนำแบบอย่างการแจกแจงกระจายขยายธรรม มา
จากพระอภิธรรมปกรณ์ ที่ท่านได้ยินได้ฟังมาจากพระสัมมาสัม-
พุทธเจ้า ณ ป่าไม้จันทน์ พระอภิธรรมก็มีมาแต่เริ่มต้นพุทธกาล
วันแต่จะมีข้อเสนอใหม่ว่า พระอภิธรรมปกรณ์นั้นแหละ เลียน

---

๑. อภ. สงฺกน. ๓๘/๗-๘, ๓๔๐-๓๔๑ อฏฺฐสาธินี, น. ๕๗๔

แบบมาจากคัมภีร์ มหานิทเทศ, จุฬนิทเทศ และ ปฏิสัมภิทามัคค
ก็เป็นอีกทฤษฎีหนึ่ง ซึ่งจะต้องค้นคว้าหาหลักฐานประกอบพิจารณา
วินิจฉัย กันต่อไป

หลักการพระอภิธรรม

ในสมัยพระสัมมาสัมพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์ชีพอยู่ ใน
วงการพุทธบริษัทคงทราบกันดี โดยมี หลักการ กำหนดแน่นอน
อยู่แล้วว่า พระพุทธพจน์หมวดใดเป็นพระวินัย หมวดใดเป็น
พระสูตร และหมวดใดเป็นพระอภิธรรม เช่นกล่าวถึงลักษณะ
ของ เทศนา, สาสนะ และ กถา ไว้ว่า

๑. พระวินัย เป็น อาณาเทศนา คือ เทศนาโดยการ
กำหนดโทษ
๒. พระสูตร เป็น โวหารเทศนา คือ เทศนาโดย
โวหารบัญญัติ
๓. พระอภิธรรม เป็น ปรมัตถเทศนา คือ เทศนาโดย
ปรมัตถ์

หรือ

๑. พระวินัย เป็น ขยาปราชสาสนะ คือ สั่งสอน
ตามความผิด

๒. พระสูตร เป็น ขณานิยมศาสนา คือ สั่งสอน
อนุโลมตาม (อรรถาธิบาย)

๓. พระอภิธรรม เป็น ขณานิยมศาสนา คือ สั่งสอน
ตามสภาวะธรรม

หรือ

๑. พระวินัย เป็น สังฆาตสังวรกถา คือ กล่าวด้วย
ความสำรวมน้อยสำรวมใหญ่

๒. พระสูตร เป็น ทิฏฐินิเวฐนกถา คือ กล่าวด้วย
การปลดปล่อยความเห็นผิด

๓. พระอภิธรรม เป็น นามรูปปริจเฉทกถา คือ
กล่าวด้วยการกำหนดรู้นามและรูป

พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม ๒ วิธี

อนึ่ง มีหลักการเห็นได้ชัดว่า พระธรรมที่พระพุทธเจ้า
ทรงแสดงนั้น อาจกำหนดได้อย่างกว้างๆ เป็น ๒ วิธี คือ วิธี
แสดงแบบพระสูตร ๑ และ วิธีแสดงแบบพระอภิธรรม ๑ ใน
วิธีแสดงแบบพระสูตรนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะทรงตรวจดู
อุปนิสัยและสภาวะทางจิตใจของบริษัทก่อนว่า ถ้าทรงแสดงว่า
ด้วยขันธ หรือว่าด้วยอายตนะ หรือธาตุ แล้ว บุคคลผู้นั้นจะเห็น
๕๒

อริยสัจจ์ได้เร็วหรือหาไม่ ? และถ้าทรงแสดงว่าด้วยชั้นทั้งหลาย
แล้ว จำเป็นต้องแสดงโดยสังเขปหรือโดยพิสดาร ? เมื่อทรงตรวจ
ดูดังนั้นแล้ว จึงทรงแสดงธรรมโดยสมควรแก่สภาวะทางจิตใจ
ของเวไนยสัตว์นั้น ๆ ที่เคยผ่านมาในอดีตกาล การทรงแสดงธรรม
ว่าด้วยชั้น, आयตนะ และธาตุ ดังกล่าวนี จะพบในคัมภีร์
สังยุตตนิกาย ซึ่งการทรงแสดงโดยวิธีนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ยังไม่ทรงมีโอกาที่จะทรงแสดง พระสัพพัญญุตญาณได้ โดยกว้าง
ขวาง

ส่วนวิธีแสดงแบบพระอภิธรรม พระสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่
ต้องทรงตรวจดูอุปนิสัยและความต้องการของสรวพสัตว์ แต่ทรง
แสดงไปตามความจริงโดยปรমัตถ์ ด้วยความรู้ โดยพระสัพพัญญุต-
ญาณอย่างเต็มที่ ในการแสดงวิธีนี้ จะเห็นได้จาก บัญฐานปรกณ
ซึ่งมีขอบเขตกว้างขวางพิสดารที่สุดและสมบูรณ์ที่สุด แต่ทรงแสดง
ด้วยภาษาวิชาการ โดยทรงมุ่งหมายอยู่ที่ปรมัตถ์สัจจ์ จึงทรง
จำกัดคำแสดง ส่วนพระสูตรทั้งหลายนั้น แม้จะมีคำทางปรมัตถ์
ปะปนอยู่ด้วย แต่ก็ทรงแสดงโดยโวหารบัญญัติตามถ้อยคำชาวโลก
การที่จะเข้าใจความหมายที่แท้จริงตามเทศนาโดยวิธีทางพระสูตร
จำเป็นจะต้องมีความรู้ดีทางพระอภิธรรม เพราะฉะนั้น ผู้ศึกษา

จำเป็นต้องศึกษาเรียนรู้พระอภิธรรมก่อน เพื่อที่จะสามารถได้
ความรู้สึกซึ่งแจ่มแจ้งในพระสูตรทั้งหลายต่อไป^(๑)

หลักการ อันแตกต่างระหว่างพระสูตรและพระอภิธรรม
หรือระหว่างธรรมกับอภิธรรม ดังกล่าวนี้ เป็นที่รู้จักดีมาแล้ว
ตั้งแต่สมัยพุทธกาล เพราะฉะนั้น ในการชุมนุมสงฆ์องค์พระ-
อรหันต์ ๕๐๐ ท่าน ร่วมทำปฐมสังคายนา ณ กรุงราชคฤห์ ท่าน
จึงจัดพระพุทธรูปจะเข้าหมวดหมู่ทำสังคายนา แล้วมอบหมายให้
มีคณะสาธยายทรงจำไว้ ขอนำเฉพาะตอนกล่าวถึงพระสูตรตันตปิฎก
และพระอภิธรรมปิฎกมาเสนอ ซึ่งท่านว่าไว้ดังนี้ “ครั้งนั้นแล ท่าน
พระมหากัสสปได้ถามนิทานบ้าง ถามถึงบุคคลบ้าง ถามถึงวัตถุบ้าง
ของพรหมชาลสูตร กระท่านพระอานนท์ ท่านพระอานนท์ก็วิสัชนา
ในสุดท้ายของคำวิสัชนา พระอรหันต์ ๕๐๐ องค์ ได้นำคณะ
สาธยายกัน และแผ่นดินก็ไหวโดยนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล ครั้น
สังคายนาพรหมชาลสูตรอย่างนี้แล้ว ต่อจากนั้นก็สังคายนาไปโดย
ลำดับของปุจฉาและวิสัชนา โดยนัยเป็นต้นว่า “ท่านอานนท์ผู้
อาวุโส แต่ว่าสามัญญผลสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัส ณ
ที่ไหน ?” ดังนี้ไปจนตลอดพระสูตรตันตะทั้ง ๑๓ พระสูตร พร้อม

---

๑. อุทัยน หยุ่น, ใน Preface XII-XIII, Discourse on Elements (ธาตุ-
กถา), Pali Text Society, London, 1962

ไปกับพรหมชาลสูตร แล้วประกาศตั้งชื่อไว้ว่า “วรรคนี้มีชื่อว่า สิลขันธวรรค” ดังนี้ ในลำดับต่อจากนั้นก็สังคายนาพระบาลีแบบฉบับประมาณ ๖๔ ภาณวาร ประดับด้วยพระสูตร ๓๔ สงเคราะห์เป็น ๓ วรรค อย่างนี้ คือ สิลขันธวรรค, มหาวรรค ต่อจากนั้นเป็น ปาติยะ (ปาฎีก) วรรค แล้วบอกไว้ว่า “นี้มีชื่อว่า ทิมนิกาย” แล้ว (พระอรหันต์ทั้งหลาย) มอบหมายกะท่านพระอาณนทว่า “อาวุโส, ท่านจงบอกนิสิตทั้งหลายของท่านให้สวดทิมนิกายนี้ไว้”

“ในลำดับต่อจากนั้น ก็สังคายนามัชฌิมนิกายประมาณ ๘๐ ภาณวาร แล้วมอบหมายท่านที่เป็นนิสิตทั้งหลายของท่านพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรเถระว่า “ท่านทั้งหลายจงบริหารมัชฌิมนิกายนี้ไว้” ในลำดับต่อจากนั้น ก็สังคายนาสังยุตตนิกายประมาณ ๑๐๐ ภาณวาร แล้วมอบหมายกะท่านพระมหากัสสปเถระว่า “ท่านจงบอกนิสิตทั้งหลายของท่านให้สวดสังยุตตนิกายนี้ไว้” ในลำดับต่อจากนั้น ก็สังคายนาอังคุตตรนิกายประมาณ ๑๒๐ ภาณวาร แล้วมอบหมายให้ท่านพระอนุรุทธเถระรับไปว่า “ท่านจงบอกนิสิตทั้งหลายของท่านให้สวดอังคุตตรนิกายนี้ไว้”(๑)

---

๑. หกส่วนยังห้วงคำว่า “ทิมนิกาย, มัชฌิมนิกาย, สังยุตตนิกาย” กองหมายถึงแก่ผู้มีหน้าที่สังคายนาทรงจำนิกายแบบ ๆ

ในลำดับต่อจากนั้น ก็สังคายนาพระบาลีแบบฉบับอันเป็นโคจร
ของญาณอันสุขุม ซึ่งท่านพรณนา (ชื่อปกรณ) ไว้อย่างนี้ว่า

ธมฺมสังคณี วิภังคญจ กถาวตฺตญจ ปุคฺคล
ธาคฺ—ยมก—ปฏฺฐานํ อภิธมฺโมติ วุจฺจติ.(๑)

แปลว่า

ธัมมสังคณี ๑ วิภังค ๑ กถาวัตต ๑ ปุคคลบัญญัติ ๑
ธาคูกา ๑ ยมก ๑ และปฏฐาน ๑ ท่านเรียกว่า อภิธรรม

แล้วบอกไว้ว่า “นี่ชื่อว่า อภิธรรมปิฎก” ดังนี้ แล้วพระอรหันต์
๕๐๐ องค์ ก็กระทำการสาธยาย ปฐพีก็ไหวโดยนัยดังกล่าวแล้ว
เช่นกัน”(๒)

นอกจากนี้ ท่านโบราณจารย์ยังได้กล่าวถึง กำเนิด หรือ
ความเป็นมา ของพระอภิธรรม โดยตั้งเป็น ปัญหากรรม มีคำ
ถาม—คำตอบไว้ในคัมภีร์อัฐสาสนี^(๓) ดังนี้

---

๑. กถาวัตตด้วยชื่อปกรณทั้ง ๑ นี้ ปรากฏในที่อื่น เช่น คัมภีร์มหาโพธิวงส์
แต่มีสังเขปที่กล่าวถึงกถาวัตต ไว้เป็นอันดับที่ ๓

๒. สุขุมวลวิละสินี, ปฐมภาค, น. ๑๘ - ๑๘

๓. อฏฐสาสนี, หน้า ๔๒-๔๓

ปัญหากรรม

ที่เรียกว่า อภิธรรม นี้ :

๑. เกิดขึ้นมา ด้วยอะไร ?
๒. อบรมบ่มให้แก่กล้าไว้ ในอะไร ?
๓. พบเห็น ณ ที่ไหน ?
๔. พบเห็น เมื่อไร ?
๕. ใคร เป็นผู้พบเห็น ?
๖. เลือกเพนไว้ ณ ที่ไหน ?
๗. เลือกเพนไว้ เมื่อไร ?
๘. ใคร เป็นผู้เลือกเพน ?
๙. แสดงไว้ ที่ไหน ?
๑๐. แสดงเพื่อประโยชน์ แก่ใคร ?
๑๑. แสดงเพื่อประสงค์อะไร ?
๑๒. ใคร เป็นผู้รับไว้ ?
๑๓. ใคร กำลังศึกษาเล่าเรียน ?
๑๔. ใคร เป็นผู้ศึกษาเล่าเรียนแล้ว ?
๑๕. ใคร ทรงจำไว้ ?
๑๖. เป็นคำกล่าว ของใคร ?
๑๗. ใคร เป็นคนนำมา ?

คำวิสันนา

ในปัญหากรรมนั้น มี วิสันนา ดังต่อไปนี้ ;

๑. ทว่า เกิดขึ้นมา ด้วยอะไร ?

ตอบ : เกิดขึ้นมาด้วยศรัทธาในอภินิหารของปัญญา
เป็นเครื่องตรัสรู้

๒. ทว่า อบรมบ่มให้แก้กลัวไว้ในอะไร ?

ตอบ : ในชาดก ๕๕๐ เรื่อง

๓. ทว่า พบเห็น ณ ที่ไหน ?

ตอบ : ณ โคนไม้โพธิ์

๔. ทว่า พบเห็น เมื่อไร ?

ตอบ : ในวันเพ็ญเดือน ๖

๕. ทว่า ใคร เป็นผู้พบเห็น ?

ตอบ : พระสัพพัญญูพุทธเจ้า

๖. ทว่า เลือกเฟ้นไว้ ณ ที่ไหน ?

ตอบ : ที่ควงไม้พระศรีมหาโพธิ์

๗. ทว่า เลือกเฟ้นไว้ เมื่อไร ?

ตอบ : ในสัปดาหฺ (ที่เสด็จอยู่) ในเรือนแก้ว

๘. ทว่า ใคร เป็นผู้เลือกเฟ้น ?

ตอบ : พระสัพพัญญูพุทธเจ้า

๙. ทว่า แสดงไว้ ที่ไหน ?

ตอบ : ในหมู่เทวดาทงหลายชั้นดาวดึงส์

๑๐. ทว่า แสดงเพื่อประโยชน์ แก่ใคร ?

ตอบ : เพื่อประโยชน์แก่เทวดาทงหลาย

๑๑. ทว่า แสดงเพื่อประสงค์อะไร ?

ตอบ : เพื่อข้ามพ้นโอฆะ ๔

๑๒. ทว่า ใคร เป็นผู้รับไว้ ?

ตอบ : เทวดาทงหลาย

๑๓. ทว่า ใคร กำลังศึกษาเล่าเรียน ?

ตอบ : พระเสขะและกัลยาณบุรุษทงหลาย

๑๔. ทว่า ใคร เป็นผู้ศึกษาเล่าเรียนแล้ว ?

ตอบ : พระอรหันตจนาสพ

๑๕. ทว่า ใคร ทรงจำไว้ ?

ตอบ : ขึ้นใจอยู่แก่ท่านทงหลายเหล่าใด ท่านทง-
หลายเหล่านั้นทรงจำไว้

๑๖. ทว่า เป็นคำกล่าว ของใคร ?

ตอบ : เป็นพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคอรหันต-
สัมมาสัมพุทธเจ้า

๑๗. ที่ว่า ใคร เป็นคนนำมา?

ตอบ: นำมาโดยสืบ ๆ ต่อของพระอาจารย์

พระเถระผู้นำพระอภิธรรมสืบต่อกันมา

เพราะว่า พระอภิธรรมนี้ พระเถระทั้งหลาย คือ พระสารีบุตรเถระ, พระภททช, พระโสภิต, พระปิยชาติ, พระปิยपाल, พระปิยทัสสี, พระโกสิยบุตร, พระสิคคะ, พระสันเทหะ, พระโมคคัลลบุตร, พระติสสทัตตะ, พระธัมมียะ, พระทาสกะ, พระโสณกะ, พระเรวัต เป็นต้น เป็นผู้นำสืบต่อกันมาจนถึงกาลเวลาทำสังคายนาครั้งที่ ๓ ด้วยประการฉะนี้

ต่อแต่นั้นมา พระเถระผู้เป็นศิษยานุศิษย์ทั้งหลายของพระเถระทั้งหลายที่กล่าวนามมาแล้วเหล่านั้นนั้นแล ได้นำมาโดยอาจารย์ปรัมปรา (สืบ ๆ ต่อพระอาจารย์) มาอย่างนี้ บนพื้นแผ่นดินชมพูทวีป (อินเดีย) ก่อน ด้วยประการฉะนี้

พระอภิธรรมข้ามมาลังกาทวีป

แต่พระอภิธรรมสู่เกาะ (สิงห์) นี้ นำมาโดยพระเถระผู้มหานาคเหล่านั้น คือ:

ตโต มหินโท อัญญโธ อุตฺตโธ สมฺพโล ตถา

ปณฺฑิตไธ ภทฺทหนาโม จ   เอเต นาคา มหาปณฺณา
 ชมพุทฺธิปา อิศาคตา—ติ.

แต่เนิ่น ๆ พระมหินทเถระ, พระอิฎฐิยะ, พระอุตติยะ,
พระสัมพละ และท่านบัณฑิตพระภิกษุทั้งหลาย พระมหานาค
ผู้มีบุญญามากเหล่านั้น เป็นผู้มาจากชมพูทวีป มาในเกาะ
ลังกา^(๑)

ความเป็นมาโดยสังเขปของพระอิศรารม ตามหลักฐาน
ในพระคัมภีร์ ก็มิได้กล่าวไว้

ต่อแต่นั้น นำสืบต่อมาโดยพระปรั้มปราจารย์ ที่เรียกว่า
 เปนศิษยานุศิษย์ของท่านมหานาคทั้งหลายเหล่านั้นนั่นเอง.

๘ ความเห็นของเกจิอาจารย์

เคยมีการถกเถียงโต้แย้งกันแต่โบราณกาลนานมาแล้ว ว่า พระอภิธรรมเป็นพระพุทฺธพจน์ หรือหาไม่? เป็นพระพุทฺธภาษิต คือ คำที่พระพุทฺธเจ้าทรงตรัสไว้ หรือมิใช่? และเคยมีโต้แย้งไว้ว่า พระอภิธรรม มิใช่พระพุทฺธภาษิต ทั้งยังอ้างว่า พระอภิธรรมไม่มี อยู่ในสมัยพุทธกาล หากแต่มีผู้แต่งเพิ่มเติมขึ้นภายหลังโดยนำเอาข้อธรรมจากพระสูตรมาเรียบเรียงขึ้น เช่น มีปรากฏกล่าวไว้

๑. โปรดดูเปรียบเทียบใน วินย. ปิรवार, ๘/๓-๕, ๕-๑๐ ๆ ติ ๆ

ในคัมภีร์อัฐสาสนี และปรากฏว่า พวกนิกายมหายานสำนัก-
มหาสังฆิกะ ไม่ยอมรับเอาพระอิทธิธรรมเข้าอยู่ในปิฎก ๓ เด็ดขาด
เพราะไม่ถือว่าเป็นพระพุทธรูป^(๑) ทั้งไม่ยอมรับคัมภีร์ปรีวาร,
คัมภีร์ปฏิสัมพันธ์มัทคค์, คัมภีร์นิเทศ และชาดกบางตอน. ว่าเป็น
พระพุทธรูปด้วย^(๒) เท่าที่ทราบ พระอิทธิธรรมทั้ง ๗ ประการ
นั้นเป็นของนิกายเถรวาทโดยเฉพาะ แม้จะมีหลักฐานปรากฏว่า
สำนักนิกายอื่น ๆ โดยเฉพาะพวกนิกายไวภาณิกะ (สรวาสติวาทิน)
และพวกนิกายเสถรวานติกะ ถือว่าพระอิทธิธรรมเป็นพระคัมภีร์
(ของพวกตน)^(๓)

แม้ในปัจจุบัน ก็ยังมีพระเถระผู้คงแก่เรียน ได้ตั้งแนว-
ความคิดไว้และพยายามค้นคว้าหาหลักฐานมาพิสูจน์ให้ผู้อ่านมี
ความเห็นคล้อยตามไปว่า “พระอิทธิธรรมปิฎก ประกาศตัวว่า มิใช่
พุทธรูป” และว่า “พระอิทธิธรรมปิฎกนี้ มิใช่เป็นเทศนาของ
พระพุทธเจ้าแน่”^(๔) พระเถระบางท่านก็กล่าวไว้ว่า “.....ไม่
ถือว่าอิทธิธรรมนี้ เกิดตั้งแต่สมัยพระพุทธเจ้า แต่มันเกิดทีหลัง”^(๕)

๑. Dictionary of Pali Proper Name, Vol. I, p. 137-138

๒. นิกายสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ของ ธนิต อยู่โพธิ์ ใน “เสียงเวฬุวัน”
ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๕ ประจำเดือน มีนาคม - เมษายน ๒๕๑๔

๓. ดู-อิทธิธรรมปิฎกเป็นคำของใคร? ของพระภิกษุปาสาทิโก (พระธรรม-
โสภณ พิน ปาสาทิโก ป.๑) ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๐๔ หน้า ๑๒-๑๓ ก ๗

๔. อิทธิธรรม คือ อะไร? พุทธศาสนิกข. หน้า ๖๖

และพระเถระบางท่านในยุคปัจจุบัน ท่านยังพยายามกล่าวโน้มน้าว
จิตใจให้เห็นคล้อยตามไปว่า “เรื่องว่าพระพุทธเจ้าเสด็จขึ้นไปบน
สวรรค์ชั้นดาวดึงส์แล้วทรงแสดงอภิธรรมที่นั่น โปรดเทวดาที่เคย
เป็นพระมารดาของท่าน ..... เป็นเรื่องต้องการสร้างสถาบันอัน
แน่นแฟ้นในจิตใจของประชาชน เพราะศาสนาอื่น ๆ ..... คน
สำคัญของเขาต้องเคยขึ้นไปบนเทวโลกทั้งนั้น ในฝ่ายพุทธศาสนา
ถ้าพูดว่าไม่มีแล้วมันก็แย่ เพราะฉะนั้น จึงต้องมีกับเขาบ้าง เพราะ
เราสวดกันอยู่ทุกวันว่า ‘สตฺถา เทวนุสฺสานิ — ทรงเป็น
พระบรมศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย’ ไม่เสด็จขึ้นไปบน
เทวโลกแล้วจะเป็นครูของเทวดาได้อย่างไร ?” ซึ่งข้าพเจ้าอยากจะ
คล้อยตาม ยิ่งกว่านั้นยังเห็นว่า ถ้าพิสูจน์กันไปจนเชื่อว่าเทวดา
ไม่มีอยู่จริง ๆ การที่เราชวพุทธศาสนิกพร่ำพูดพร่ำสอนพุทธา-
नुสฺสติให้ระลึกถึงพระพุทธคุณ ๘ ก็คงเหลืออยู่ ๘^๒ เพราะจะ
เหลือเพียง “สตฺถา มนุสฺสานิ” ไม่มี “เทว...” เว้นแต่
จะอธิบายถลากไถลไปว่า หมายถึง สมมุติเทพ และ วิสุทธิเทพ
และการสอน เทวตานุสฺสติ ให้ระลึกถึงเทวดาหรือคุณความดี
ของเทวดา ก็เป็นอันยกเลิกได้ เพราะพิสูจน์ได้แล้วว่าเทวดาไม่มี
อยู่จริง และเรื่องอื่นที่กล่าวถึงเทวดาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
ก็น่าจะตัดทอนออกได้อีกมากมาย? ที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ว่าท่านผู้นั้น

ผู้^๕ จุตหรือตายแล้ว ไปเกิดในสวรรค์ชั้น^๕นั้น^๕ก็มีเป็นการ
เหลวไหล กล่าวหลอกลวงโกหกทั้งเพ ไปหรือ?

พระพุทธานุญาตถึงเทวดา

แต่—พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงตรัสยืนยันว่า “ดูก่อน
ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายผู้ประกอบด้วยความประพฤติดีด้วย
กาย ผู้ประกอบด้วยความประพฤติดีด้วยวาจา ผู้ประกอบด้วยความ
ประพฤติดีด้วยใจ ผู้ไม่กล่าวติเตียนพระอริยเจ้า ผู้เป็นสมาธิปฏิ
ผู้ถือเอาโดยชอบแต่กรรมที่เป็นสมาธิปฏิ สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น
ครั้นร่างกายแตกดับภายหลังมรณะ ก็เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เรา—
ตถาคตได้เห็นแล้ว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย และที่เรา—ตถาคตกล่าวว่า
‘ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลาย...เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เรา—
ตถาคตได้เห็นแล้ว’ นั้น มิใช่กล่าวเพราะได้ยินได้ฟังต่อท่านสมณะ
หรือพราหมณ์อื่น อนึ่ง, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดนั้นแล
เรา—ตถาคตรู้อย่างแล้ว เห็นเองแล้ว ทราบเองแล้ว เรา—ตถาคตจึง
กล่าวสิ่งนั้นโดยแท้”(๑) พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ของจริง
ทรงตรัสแต่คำจริง ทั้งทรงห้ามมิให้คนเราพูดเท็จ ย้าแล้วย้าเล่า
เช่น ตรัสสอนศีล ๕ และกุศลกรรมบถ ๑๐ ทรงแนะนำให้คน

---

๑. ชุ. อติวุตตก. ๒๕/๒๗๖ - ๒๗๗

ทั้งหลายพูดแต่ความจริง เพราะฉะนั้น ที่ทรงตรัสถึงสัตว์ผู้ประ-
กอบด้วยความประพาศดีแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์นั้น เชื่อ
ได้ว่าเป็นเรื่องจริง ทั้งทรงยืนยันว่า ทรงรู้เองเห็นเอง มิใช่
ได้ยินได้ฟังมาจากสมณะหรือพราหมณ์อื่น

คราวหนึ่ง ทรงแนะนำให้ดูพวกกษัตริย์ลิจฉวีเปรียบเทียบกับพวกเทวดาชาวสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ดังกล่าวถึงไว้ในมหาปริ-
นิพพานสูตรว่า “พวกกษัตริย์ลิจฉวีชาวนครเวสาลีได้ยินแล้วแล
เข่ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จถึงนครเวสาลี เสด็จอยู่ในอัมพ-
ปาลีวัน ไกลนครเวสาลี ครั้นนั้นแล เจ้าลิจฉวีทั้งหลายสั่งให้จัดยาน
(รถ) ใหญ่ๆ แล้วขึ้นยานใหญ่ๆ ออกจากนครเวสาลี ด้วยยาน
ใหญ่ๆ บรรดาเจ้าลิจฉวีทั้งหลายนั้น เจ้าลิจฉวีบางพวก สีนิล
มีวรรณสีนิล มีผ้านุ่งห่มสีนิล เครื่องประดับสีนิล, เจ้าลิจฉวีบาง
พวกสีเหลือง มีวรรณสีเหลือง มีผ้านุ่งห่มสีเหลือง เครื่องประดับ
สีเหลือง, เจ้าลิจฉวีบางพวกสีแดง มีวรรณสีแดง มีผ้านุ่งห่มสีแดง
เครื่องประดับสีแดง, เจ้าลิจฉวีบางพวกสีขาว มีวรรณสีขาว มีผ้า
นุ่งห่มสีขาว เครื่องประดับสีขาว....ครั้นนั้นแล เจ้าลิจฉวีทั้งหลาย
เข้าไปยังอัมพปาลีวัน พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทอดพระเนตรเห็น
พวกเจ้าลิจฉวีเหล่านั้นกำลังมาแต่ไกล ครั้นทรงเห็นแล้ว จึงตรัส
กะภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลายใดๆ ไม่เคย

เห็นเทวดาทั้งหลายชาวสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ตูก่อนภิกษุทั้งหลาย
เธอทั้งหลายจงดูบริษัทลิจฉวี, จงแลดูบริษัทลิจฉวีเถิด, ตูก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเปรียบเทียบกับบริษัทลิจฉวี มีความ
เหมือนเทวดาชาวดาวดึงส์”(๑)

ถ้าเทวดาไม่มีอยู่จริง พระพุทธองค์จะตรัสว่าได้ทรงรู้ทรง
เห็นด้วยพระองค์เองหรือไม่? และจะทรงแนะนำให้พระภิกษุทั้งหลาย
ดู-เห็นพวกเจ้าลิจฉวีเปรียบเทียบกับเทวดาชาวสวรรค์ชั้นดาวดึงส์
ได้อย่างไร? เท่ากับตรัสให้ดูเปรียบเทียบกับของไม่มีอยู่จริง มิเป็น
เท็จไปหรือไม่? และที่กล่าวถึงสัตว์จำพวกโอปปาติกะไว้ในคัมภีร์
พระบาลีหลายแห่ง ก็เป็นการกล่าวถึงพวกที่ไม่มีอยู่จริง กระนั้น
หรือไม่?

แต่—เรื่องเคยมีมานานแล้ว ปรากฏว่า ในสมัยพุทธกาล
เจ้าลัทธิตีชื่อว่า อชิต เกสกะมพล เคยประกาศ หลักการ ของลัทธิตี
ไว้ ๑๐ ประการ^(๒) และพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ผู้มีความเห็น
เช่นนั้น เป็นมิฉนาคิณฺณิ คือ ผู้มีความเห็นผิด เป็นวิปริต-
ทสฺสณะ คือ ผู้มีทัศนะวิปริต^(๓) ความเห็นผิด เช่นลัทธิตีของ

---

๑. มหาปรินิพพานสูตร, ที. ม. ๑๐/๑๑๔ - ๑๑๕

๒. ที. ส. ๘/๑๒

๓. ม.ม. ๑๒/๕๒๒ และ ดู-มงคลสูตรที่ปณิ, ทุคคิภาค, หน้า ๕๐-๕๑,

๖๐-๖๑, ๗๓-๗๔

อชิตเกสกัมพลนั้น มี ๑๐ ข้อ เรียกว่า “ทศวัตตุกา มิจจา-
ทิฏฐิ — ความเห็นผิด ๑๐ เรื่อง” คือ

มิจจาทิฏฐิ — ความเห็นผิด ๑๐ เรื่อง ;

๑. นตฺถิ ทินฺนํ ทานที่ให้ไป ไม่มีผล
๒. นตฺถิ ปิณฺณํ การบวชชยฺญ คือ สาธารณทาน ไม่มีผล
๓. นตฺถิ หุตํ สิ่งของต้อนรับแขก ไม่มีผล
๔. นตฺถิ สุกฺกทุกฺกตานํ กมฺมานํ ผลํ วิปาโก
ผลวิบากของกรรมที่ทำดีทำชั่ว ไม่มี
๕. นตฺถิ อยฺม โลกโก โลกนี้ไม่มี (สำหรับผู้อยู่ในโลกอื่น)
๖. นตฺถิ ปโร โลกโก โลกอื่นไม่มี (สำหรับผู้อยู่ในโลกนี้)
๗. นตฺถิ มาตา การปฏิบัติชอบปฏิบัติผิดในมารดาไม่มีผล
๘. นตฺถิ ปิตา การปฏิบัติชอบปฏิบัติผิดในบิดา ไม่มีผล
๙. นตฺถิ โอปปาติกะ สัตว์โอปปาติกะทั้งหลาย คือ จุติ
แล้วไปเกิดใหม่ ไม่มี

๑๐. นตฺถิ โลเก สมณพฺราหฺมณา สมฺมคฺคตา สมฺมา-
ปฺปฏิปณฺนา เข อิมญจ โลกํ ปฺรณญ โลกํ สยํ อภิญฺญา
สจฺจํนิคฺคฺวา ปเวเทนฺติ สมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้ดำเนินไป
ด้วยดี ผู้ปฏิบัติโดยชอบ ซึ่งรู้แจ้งโลกนี้และโลกอื่น ด้วยปัญญาซึ่ง
ด้วยตนเอง แล้วประกาศเปิดเผยให้ผู้อื่นทราบ ไม่มีในโลก

มัจฉาทิฎฐิ ๑๐ ประการนี้ เห็นได้ชัดว่า เป็นการปฏิเสธ
ความมีโลกนี้และโลกอื่น ปฏิเสธผลของทานและผลวิบากของการ
ทำกรรมดีกรรมชั่ว และปฏิเสธความมีนรกมีสวรรค์และสรรพ-
สัตว์ที่จุติตายแล้วไปเกิดใหม่ในภพนั้น ๆ ถ้าเชื่อและมีความเห็น
ตามนี้ เทวดาก็ไม่มี และที่กล่าวถึงสุคติโลกสวรรค์ชั้นต่าง ๆ ก็ไม่
เป็นความจริง และเมื่อไม่มีและไม่จริงเสียแล้ว เรื่องที่กล่าวว่า
พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จขึ้นไปทรงแสดงพระอภิธรรม แก่
เทวดาทงหลายมีพระพุทธมารดาเป็นองค์ประมุข บนสวรรค์ชั้น
ดาวดึงส์ ก็ไม่เป็นความจริง หากแต่เป็นเรื่องที่คนโบราณสร้าง
สถาบันไว้? และมัจฉาทิฎฐิข้อ ๑๐ ที่ว่า “สมณะและพราหมณ์
ผู้ดำเนินไปด้วยดี ผู้ปฏิบัติโดยชอบ ซึ่งรู้แจ้งโลกนี้และโลกอื่น
ด้วยปัญญาด้วยตัวเอง แล้วประกาศเปิดเผยให้ผู้อื่นทราบ
ไม่มีในโลก” นั้น ก็เป็นการปฏิเสธพระสัมพัญญุตญาณ แสดง
ถึงความไม่มีพระสัมพัญญุตพุทธเจ้า และเมื่อปฏิเสธพระสัมพัญญ-
พุทธเจ้า ก็เท่ากับ ปฏิเสธความมีพระรัตนตรัย ในโลกนี้ด้วย
เพราะว่า เมื่อพระสมณะผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ผู้รู้แจ้งโลกนี้และ
โลกอื่นด้วยปัญญา สามารถประกาศเปิดเผยให้ชาวโลกทราบได้
ไม่มีอยู่ พระรัตนตรัยจะเกิดขึ้นและมีอยู่ได้อย่างไร? ถ้าโลกนี้
และโลกอื่นและเทวดานางฟ้าไม่มีแล้ว พระสูตรกล่าวถึงพระพุทธ-

ดำรัสที่ตรัสว่าทรงเห็นเทวดาทิ้งหลายด้วยพระองค์เอง เช่นนำมา
กล่าวถึงข้างต้น ก็ไม่เป็นความจริง?

ในพระสูตรต่าง ๆ ท่านจึงกำหนดว่า บุคคลผู้มีความเห็น
ดังกล่าวนี้เป็นมิจฉาทิฎฐิ ผู้มีความเห็นผิด และเป็นวิปริตทัตถะ
ผู้มีทัศนะวิปริต ก็สมควรแล้ว ส่วนผู้มีความเห็นตรงกันข้าม
ท่านเรียกว่า สัมมาทิฎฐิกะ — ผู้มีความเห็นโดยชอบ และ
อวิปริตทัตถะ — ผู้มีทัศนะไม่วิปริต

คำถามหาเรื่องเทวดาและโลกหน้า

แต่ — ท่านที่มีความเห็นว่า “โลกหน้าหรือโลกอื่น ไม่มี,
สัตว์ทั้งหลาย ที่เป็นโอปปาติกะ คือจุติแล้วไปเกิดใหม่ ไม่มี,
ผลวิบากของกรรมที่ทำดีและทำชั่ว ไม่มี” นั้น เพราะตนเองไม่
เชื่อว่ามิเทวดาตามพระพุทธดำรัส และเพราะตนไม่รู้ไม่เห็นด้วย
ตนเอง เช่น เจ้าปายสี องค์กราชัญ ตรีสสนทนากับท่านกุมาร-
กัสสปเถระใช่ไหม? ขอนำบทสนทนาบางตอนมากล่าวถึง ดังนี้ :

ปายสี องค์กราชัญ ตรีสว่า “ข้าแต่ท่านกัสสปผู้เจริญ
มิตรและอำมาตย์ญาติสาโลหิตทั้งหลายของข้าพเจ้าในโลกนี้ เป็น
ผู้เว้นขาดจากปาณาติบาต, จากอกุศลนาทาน, จากกาเมสุมิฉฉาจาร,
จากมุลาวาท, จากเหตุเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ในเพราะสุรา
เมรัยและของเมา ครั้นต่อมาภายหลัง เขาเหล่านั้นมีอาพาธ ถึง

ความทุกข์ เป็นไฉนนัก เมื่อข้าพเจ้ารู้ว่า บัดนี้ พวกเขาเหล่านั้น
จักไม่หายจากอาพาธนี้แน่แล้ว ข้าพเจ้าจึงเข้าไปใกล้พวกเขาแล้ว
กล่าวอย่างนี้ว่า ‘ท่านผู้เจริญ มีสมณะและพราหมณ์พวกหนึ่ง
มีวาตะอย่างนี้ มีทัญญูอย่างนี้ ว่า ‘ท่านทั้งหลายเหล่านั้นใด เว้น
ขาดจากปาณาติบาต, จากอกินินาทาน, จากกาเมสุมิฉฉาจาร,
จากมูสาวาท, จากเหตุเป็นที่ตั้งแห่งความปรมาทในเพราะสุรา
เมรัยและของเมา ครั้นร่างกายแตกดับภายหลังมรณะ เขาเหล่านั้น
ก็เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทวดาทั้งหลาย
ชั้นดาวดึงส์ ดังนี้ ถ้าคำของสมณะและพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้น
เป็นจริง ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ครั้นร่างกายแตกดับภายหลังมรณะ
แล้ว ถ้าท่านทั้งหลายเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ถึงความเป็นผู้อยู่ร่วม
กับเทวดาทั้งหลายชั้นดาวดึงส์ โปรดกลับมาบอกแก่ข้าพเจ้าด้วยว่า
‘โลกอื่นมีอยู่, สัตว์ทั้งหลายที่เป็นโอปปาติกะมีอยู่, ผลวิบากของ
กรรมทั้งหลายที่ทำดีและทำชั่วมีอยู่ แม้เพราะเหตุนี้’ แต่ — ท่าน
ผู้เจริญทั้งหลาย (เหล่านั้น) เป็นคนเชื่อถือได้ เป็นคนไว้วางใจได้
เห็นสิ่งใดพบเห็นเองโดยประการใด สิ่งนั้นจักเป็นจริงโดยประการ
นั้น เขาเหล่านั้นรับคำแก่ข้าพเจ้าว่า ‘สาธุ’ แล้วไม่กลับมาบอก
เลย ทั้งไม่ส่งทูตมาบอกด้วย, ข้าแต่ท่านกัสสปผู้เจริญ นี่ก็เป็น
ปริยายที่เป็นเหตุให้ข้าพเจ้ามีความคิดเห็นอย่างนี้ว่า ‘โลกหน้าไม่

มี, สัตว์ทั้งหลายที่เป็นโอปปาติกะ ไม่มี, ผลวิบากของกรรมทั้งหลายที่ทำได้และทำชั่วไม่มี แม้ด้วยเหตุนี้”

พระกুমารกัสสปเถระกล่าวว่า “ข้าแต่องค์ราชัญ ถ้าเช่นนั้น อาตมภาพจักทวนถามพระองค์ในเรื่องนี้ ควรแก่พระองค์โดยประการใด พึงทรงพยากรณ์เรื่องนั้นโดยประการนั้น, ข้าแต่ องค์ราชัญ ก็ ๑๐๐ ปีในเมืองมนุษย์ใด นั้นเท่ากับ ๑ วันและ ๑ คืนของเทวดาทั้งหลายชั้นดาวดึงส์, ๓๐ ราตรี โดยราตรีนั้นเป็น ๑ เดือน, ๑ ปี มี ๑๒ เดือน โดยเดือนนั้น, ๑,๐๐๐ ปีทิพย์ โดยปีนั้น เป็นประมาณ อายุของเทวดาทั้งหลายชั้นดาวดึงส์^(๑) มิตรและอำมาตย์ญาติสาโลหิตทั้งหลายเหล่านั้นใด เป็นผู้เว้นขาดจากปาณาติบาต, จากอกินนาทาน, จากกาเมสุมิฉฉาจาร, จาก มุสาวาท, จากเหตุเป็นเหตุแห่งความประมาทในเพราะสุราเมรัย และของเมา ครั้นร่างกายแตกดับภายหลังมรณะก็เข้าถึงสุคติโลก- สวรรค์ ถึงความเป็นอยู่ร่วมกับเทวดาทั้งหลายชั้นดาวดึงส์ แต่ ถ้ามิตรและอำมาตย์ญาติสาโลหิตเหล่านั้น จักมีความคิดว่า เราทั้งหลายจะเฝ้าอยู่ร่วมบำเรอด้วยกามคุณ ๕ ที่เป็นของทิพย์

-
๑. ๑๐๐ ปุมนุษย์ ประมาณเท่ากับ ๒๔ ชั่วโมง หรือ ๑ วัน ๑ คืน ของ ดาวดึงส์ ดู-บันทึกเรื่อง เกณฑ์อายุขัยของเทวดาในสวรรค์ชั้นกามาวจร ในหนังสือ “อานิสสอ์อุปสกล” ของ ธนิต อยู่โพธิ์ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๔ พ.ศ. ๒๕๒๗ หน้า ๑๓๒

สัก ๒ ราตรีวิเวกกาล หรือสัก ๓ ราตรีวิเวกกาลก่อน แล้วจักไปทูล
แต่เจ้าปายาสีองค์ราชัญ ให้ทรงทราบ ว่า ‘โลกหน้ามีอยู่, สัตว์
ทั้งหลายผู้เป็นโอปปาติกะมีอยู่, ผลวิบากของกรรมทั้งหลายที่ทำได้
และทำชั่ว มีอยู่ แม้เพราะเหตุนี้’ มิตรและอำมาตย์ญาติสาโลหิต
ทั้งหลายเหล่านั้น กลับมาทูลให้ทรงทราบบ้างหรือเปล่าหนอ?’

ปายาสี “ข้าแต่ท่านกัสสปผู้เจริญ เรื่องนี้ หากมีผู้มาบอก
มิได้โดย, อนึ่ง ข้าแต่ท่านกัสสปผู้เจริญ เพราะว่า (แม้จะมาบอก)
พวกเราทั้งหลายก็คงทำกาลละ (ตาย) กันไปเสีย (ก่อน) นานแล้ว
แต่ใครเล่าที่บอกเรื่องนี้แก่ท่านกัสสปผู้เจริญว่า ‘เทวดาทั้งหลาย
ชาวดาวดึงส์ มีอยู่’ หรือว่า ‘เทวดาทั้งหลายชาวดาวดึงส์ มี
อายุยืนอย่างนั้น, ข้าพเจ้าทั้งหลายไม่เชื่อท่านกัสสปผู้เจริญว่า
‘เทวดาทั้งหลายชาวดาวดึงส์ มีอยู่’ หรือว่า ‘เทวดาทั้งหลาย
ชาวดาวดึงส์มีอายุยืนถึงอย่างนั้น,’”

กัสสป “ข้าแต่องค์ราชัญ เปรียบเหมือนบุรุษผู้ตาบอดแต่
กำเนิด ไม่เคยเห็นรูปสีดาสีขาว ไม่เคยเห็นรูปสีนิล ไม่เคยเห็น
รูปสีเหลือง ไม่เคยเห็นรูปสีแดง ไม่เคยเห็นรูปสีน้ำตาลแก่ ไม่เคย
เห็นที่ราบที่ลุ่ม ไม่เคยเห็นดวงดาว ไม่เคยเห็นดวงจันทร์และดวง
อาทิตย์ บุรุษบอดแต่กำเนิดนั้นพึงกล่าวอย่างนี้ว่า ‘รูปสีดาสีขาว
ไม่มี, บุคคลผู้เห็นรูปสีดาสีขาวก็ไม่มี, รูปสีนิลไม่มี, บุคคลผู้เห็น

รูปสีนิลก็ไม่มี, รูปสีเหลืองก็ไม่มี, บุคคลผู้เห็นรูปสีเหลืองก็ไม่มี,
รูปสีแดงก็ไม่มี, บุคคลผู้เห็นรูปสีแดงก็ไม่มี, รูปสีน้ำตาลแก่ก็ไม่มี,
บุคคลผู้เห็นรูปสีน้ำตาลแก่ก็ไม่มี, ที่ราบที่ลุ่มก็ไม่มี, บุคคลผู้เห็น
ที่ราบที่ลุ่มก็ไม่มี, ดวงดาวก็ไม่มี, บุคคลผู้เห็นดวงดาวก็ไม่มี,
ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ก็ไม่มี, บุคคลผู้เห็นดวงจันทร์และดวง-
อาทิตย์ก็ไม่มี, ข้าพเจ้าไม่รู้จักสิ่งนี้ ข้าพเจ้าไม่เห็นสิ่งนี้ เพราะ
ฉะนั้น สิ่งนั้น ๆ ไม่มี' ข้าแต่องค์ราชัญ เมื่อเขาผู้นั้นกล่าว
(อย่างนั้น) ฟังกล่าวโดยชอบหรือ?

ปายาสี “ข้าแต่ท่านกัสสปผู้เจริญ เรื่องนี้ หามิได้,...
ข้าแต่ท่านกัสสปผู้เจริญ เพราะว่า เขาผู้นั้น เมื่อกล่าว (อย่างนั้น)
หากกล่าวโดยชอบ มิได้”

กัสสป “ข้าแต่องค์ราชัญ พระองค์ก็ดูเหมือนจะเปรียบด้วย
บุรุษผู้ตาบอดแต่กำเนิดนั้นนั้นเหมือนกันแล คำนี้ใดที่พระองค์
ตรัสอย่างนั้นว่า ‘แต่ใครเล่า บอกเรื่องนี้แก่ท่านกัสสปผู้เจริญว่า
‘เทวดาทั้งหลายขึ้นดาวดั่งส้มอยู่’ หรือ ‘เทวดาทั้งหลายขึ้นดาวดั่งส้ม
มีอายุยืนอย่างนั้น’ ข้าพเจ้าทั้งหลายไม่เชื่อท่านกัสสปผู้เจริญว่า
‘เทวดาทั้งหลายขึ้นดาวดั่งส้ม มีอยู่’ หรือว่า ‘เทวดาทั้งหลายขึ้น
ดาวดั่งส้ม มีอายุยืนอย่างนั้น’ ข้าแต่องค์ราชัญ โลกหนามีใครจะ
พึงเห็นได้เหมือนอย่างพระองค์ทรงสำคัญหมาย ด้วยดวงตาอันนี้,

ข้าแต่องค์ราชัญ สมณะและพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นใด อยู่อยู่คัย
เสนาสนะที่สังกัดเป็นแดนป่าในราวไพร (มีเสียงน้อย มีกีก้อง
น้อย) ท่านเหล่านั้นเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีจิตตั้งมั่น
(เป็นสมาธิ) อยู่ ณ เสนาสนะที่สังกัดนั้น ย่อมทำทิจจักขุให้
บริสุทธิ์ สมณะและพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้น เห็นโลกนี้และ
โลกหน้าด้วย เห็นสัตว์ทั้งหลายผู้เป็นโอปปาติกะได้ด้วยทิจจักขุ
อันหมดจดวิเศษเกินกว่าดวงตาของมนุษย์ ข้าแต่องค์ราชัญ โลก
หน้าพึงเห็นได้ด้วยอาการอย่างนี้แล มิใช่เหมือนอย่างพระองค์
ทรงสำคัญหมายว่า เห็นได้ด้วยดวงตาเหมือนท่านั้น, ข้าแต่องค์
ราชัญ โดยปริยายแม้นี้ ขอพระองค์จึงมีความคิดเห็นอย่างนี้ว่า
'โลกหน้ามีอยู่, สัตว์ทั้งหลายผู้เป็นโอปปาติกะมีอยู่, ผลวิบากของ
กรรมทั้งหลายที่ทำได้และทำชั่วมีอยู่ แม้ด้วยประการฉะนี้' ดังนี้
เถิด”(๑)

เทวดาพนมมนุษย์ห่าง ๑๐๐ โยชน์

อีกประการหนึ่ง เรื่องที่ชาวมมนุษย์ไม่เห็นเทวดานั้น อาจ
เป็นเพราะเทวดาจำต้องหนีห่างจากชาวมมนุษย์ไปอยู่ให้ไกลแสน-
ไกล อย่างน้อยก็ต้องให้ห่างไม่ต่ำกว่า ๑๐๐ โยชน์ ท่านกุมาร-

กัศสปเถระก็กล่าวไว้กะเจ้าปายาสี องค์ราชัญว่า “ข้าแต่องค์ราชัญ มนุษย์ทั้งหลายเป็นผู้ไม่สะอาดและกล่าวกันว่าไม่สะอาด เป็นผู้มี กลิ่นชั่วและกล่าวกันว่ามีกลิ่นชั่ว เป็นผู้น่ารังเกียจและกล่าวกันว่า น่ารังเกียจ เป็นผู้ปฏิกูลและกล่าวกันว่าปฏิกูล แก่เทวดาทั้งหลาย เช่นฉนั้นนั่นแล, ข้าแต่องค์ราชัญ กลิ่นของมนุษย์เบียดเบียนขับไล่ เทวดาทั้งหลายไปตลอด ๑๐๐ โยชน์แล”(๑)

แต่—ถ้าเกี่ยวกับเรื่องหรือเหตุการณ์สำคัญ พวกเทวดาก็จะ พากันมาเมืองมนุษย์ เช่นกล่าวถึงว่าพากันมาเฝ้าและกราบทูลถาม ปัญหาพระผู้มีพระภาคเจ้า ในเบื้องต้นของมงคลสูตร ว่า

พหู เทวา มนุสฺสา จ มงฺกลานิ อจินฺตยु
อากุขมานา โสตุถานํ พุทฺธิ มงฺคลมุตฺตมํ.
เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายจำนวนมาก เมื่อปรารภความ
สวัสดี (แก่ตนเอง) ได้พากันคิดกันมงคลทั้งหลาย
ขอพระองค์จงตรัสบอกมงคลอันสูงสุดด้วยเถิด

และเมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จบรมมอยู่บนเตียงน้อย ณ
ระหว่างต้นรังทั้งคู่ ในสาลวัน ก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพาน ใน
ราตรีกาลนั้น ท่านพระอุปัชฌายะเถระยืนถวายนานพัตอยู่ ณ เบื้อง

---

๑. ที.ม. ๓๐/๓๖๒ และค. —มงคลคฤททิปนี ปริมาณ น. ๕

พระพักตร์ แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไล่ท่านอุปวาณะให้ออกไป มิให้นอนอยู่ตรงเบื้องพระพักตร์ เมื่อท่านพระอานนท์กราบทูลถาม ก็ทรงมีพระพุทธานุญาตว่า พวกเทวดาทั้งหลายใน ๑๐ โลกธาตุพากันมาชุมนุมเต็มป่าสาละวัน เพื่อเห็นพระพุทธรูปเป็นครั้งสุดท้าย แต่ท่านอุปวาณะก็ยืนบังเสีย นี่แสดงว่า พระพุทธเจ้าทอดพระเนตรเห็นพวกเทวดาทั้งหลาย แต่—ท่านพระอุปวาณะและท่านพระอานนท์ไม่เห็น

นอกจากนี้ ยังมีพระสูตรอีกมากมายซึ่งระบุว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสถึงสวรรค์เทวโลกและพรหมโลก ชั้นต่างๆ ที่มีอยู่ เช่น สาลียกะสูตร^(๑) เป็นต้น

ตามหลักฐานเท่าที่นำมากล่าวถึงนี้ พอจะแสดงให้เห็นได้ว่า เทวดามีอยู่ และสวรรค์เทวโลกมีอยู่ แต่การที่จะพบเห็นเทวดาได้นั้น มีชั้นมีตอน และ ประการหนึ่ง กลิ่นมนุษย์ก็เป็นที่รังเกียจของเทวดา พวกเทวดาจึงหนีห่างไกลแสนไกลนับด้วยร้อยๆ โยชน์ กับอีกประการหนึ่ง ตามที่ท่านกุมารกัสสปเถระกล่าวแก่เจ้าปายาสิ องค์ราชัญว่า การเห็นเทวดา มิใช่เห็นด้วยดวงตาเนื้อ แต่ต้องเห็นด้วยทิพจักขุ เมื่อเห็นด้วยทิพจักขุไม่ได้ พระพุทธเจ้ายังทรงแนะนำให้ดูพวกเจ้าลิจฉวีซึ่งแต่งองค์ทรงเครื่อง

ประดับเปรียบเทียบว่าเหมือนเทพบริษัทชาวสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และที่ตรัสสอนพุทธบริษัทให้ระลึกถึงพระพุทธรูป คือ พุทธา-
นุสสติ ในชื่อว่า “สตถุตา เทวมนุสฺसानํ — ทรงเป็นพระ-
บรมศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย” ก็เป็นความจริง เพราะ
เทวดาทั้งหลายมีอยู่ เมื่อมีเทวดาและมีสวรรค์ชั้นเทวโลก พระ-
พุทธเจ้าก็เป็นครูของเทวดาและเสด็จขึ้นไปทรงแสดงพระอภิธรรม
บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ หรือแม้ในสวรรค์ชั้นสูงกว่านั้นก็ได้ ไม่
จำเป็นต้องไปสร้างเป็นสถาบันให้มันเลอะเทอะ เพราะของมัน
มีอยู่เองโดยปรกตินั้นอยู่แล้ว

พระอภิธรรม ๘๒,๐๐๐ พระธรรมขันธ์

ถ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มิได้เสด็จขึ้นไปทรงแสดงพระ-
อภิธรรมแก่เทวดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และพระอภิธรรมมิใช่คำ
ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ พระไตรปิฎกก็น่าจะมีไม่ครบ
๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ แต่ท่านก็ระบุและจำแนกธรรมขันธ์ของ
แต่ละปิฎกไว้ รวม ๓ ปิฎก ครบ ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ดังนี้ ;
พระวินยปิฎก ๕ คัมภีร์ มีจำนวน ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์
พระสุตตันตปิฎก ๕ คัมภีร์ มีจำนวน ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์
พระอภิธรรมปิฎก ๗ คัมภีร์ คือ ;

(๑) ชัมมสังคณี	๑,๓๐๐ พระธรรมขันธุ์
(๒) วิภังค	๖,๕๐๐ พระธรรมขันธุ์
(๓) ธาตุกถา	๗,๐๐๐ พระธรรมขันธุ์
(๔) ปุคคัลบัญญัติ	๕,๖๐๐ พระธรรมขันธุ์
(๕) กถาวัตถุ	๗,๓๐๐ พระธรรมขันธุ์
(๖) ยมก	๕,๑๐๐ พระธรรมขันธุ์
(๗) ปัญฐาน	๕,๐๐๐ พระธรรมขันธุ์

รวมทั้ง ๗ คัมภีร์ มีจำนวน ๕๒,๐๐๐ พระธรรมขันธุ์

รวมทั้ง ๓ ปัญก มีจำนวน ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธุ์^(๑)

สมด้วยคำของท่านพระอานนทเถระ กล่าวชี้แจงไว้ (แก่ท่าน
พราหมณ์โคปกะโมคคัลลานะ) ว่า

ทิวาสีติ พุทธโต คณะหิ เทว สหสฺสานิ ภิกฺขุโต
จตุราสีติสหสฺสานิ เย เม ธมฺมา ปวตฺติโน.^(๒)

แปลความว่า

พระธรรมทั้งหลายที่จำได้คล่องปากของข้าพเจ้านั้น ข้าพเจ้ารับมา
จากพระพุทธเจ้า ๘๒,๐๐๐ พระธรรมขันธุ์ และรับมาจากพระภิกษุ

๑. ดู — พระอภิธรรมเป็นพุทธพจน์ โดย พระชาฎาบรรณกิจ อภิธรรมมูลนิ
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม จัดพิมพ์ ครั้งที่ ๑ และครั้งที่ ๒ น. ๓๗-๓๘

๒. ขุ. เถร. ๒๖/๔๐๖

(มีพระธรรมสนามดีสารูปตรเป็นต้น) อีก ๒,๐๐๐ พระธรรมชั้น
รวมเป็น ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้น

และมีคำกล่าวระบุเจาะจงไว้ในคัมภีร์สมโมหวิโนทนี ว่า “ อัย
อภิธมฺโม นาม น อธฺนา กโต, นาปี พาหิรโกสสีหิ वा
สาวเกहि वा तेवताहि वा भासितो, सपुण्ड्रञ्चिन्भासितो पन
อัย ”^(๑) แปลความว่า “ ที่เรียกว่า พระอภิธรรมนี้ มิใช่พระธรรม
ที่สร้างกันขึ้นเมื่อเร็วๆ นี้ อีกทั้งมิใช่พระธรรมที่ฤษีทั้งหลาย
ภายนอก (พระพุทธศาสนา) หรือว่า พระสาวกทั้งหลาย หรือว่า
เทวดาทั้งหลาย กล่าวกันไว้ แต่ทว่า พระอภิธรรมนี้พระชินเจ้า
องค์สัมพััญญตรัสไว้ ”

พระอภิธรรม ๗ ปกรณ์ ในภาษาอังกฤษ

พระอภิธรรมนั้น มิใช่แต่เราชาวไทยและชาวพุทธศาสนิก
ในประเทศตะวันออก พวกนั้นนับถือและเล่าเรียนศึกษา แต่นัก-
ปราชญ์ชาวยุโรปเขาได้ศึกษาค้นคว้ากันนับด้วย ๑๐๐ ปีมาแล้ว ได้
แปลออกเป็นภาษาอังกฤษ และบางคัมภีร์แปลเป็นภาษาเยอรมนี
ด้วยก็มี โดยเฉพาะคัมภีร์ ชัมมสังกถี นั้น ศาสตราจารย์ นาง-
คาโรลีน วิสเดวิดส์ (Mrs. Caroline A.F. Rhys Davids)

---

๑. สมุโมหวิโนทนี, น. ๑๘๔

ได้แปลออกเป็นภาษาอังกฤษ โดยให้ชื่อว่า A Buddhist Manual of Psychological Ethics พร้อมทั้งเขียนบทนำ อธิบายความไวย่ติยาว และสมาคมบาลีปกรณ์ (The Pali Text Society) ในกรุงลอนดอน ได้จัดพิมพ์ขึ้นครั้งแรก เมื่อ ค.ศ. ๑๙๐๐ คือ ๘๐ กว่าปีมาแล้ว และจัดพิมพ์ต่อมาอีกใน ค.ศ. ๑๙๒๓ และ ๑๙๗๔ ดูเหมือนว่า ถึงบัดนี้ สมาคมบาลีปกรณ์นั้น คงหาผู้รู้แปลและจัดพิมพ์คัมภีร์พระอภิธรรมออกเป็นภาษาอังกฤษ ครบ ๗ ปกรณ์แล้ว ดังนี้ ;

๑. ธัมมสังคณี A Buddhist Manual of Psychological Ethics นางคาโรลีน ริส เดวิดส์ (Caroline A.F. Rhys Davids) แปล
๒. วิภังค The book of Analysis ท่าน ปฐมจ้อ อุตติถิละ (Pathamakyaw Ashin Thitthila หรือ Setthila) อัครมหาบัณฑิต แปล
๓. ธาตุกถา Discourse on Elements ท่าน อุณารทะ มุลปะภูฏานะสะยาตอ (U Narada, Mula Patthana Sayadaw) แปล โดยมีอุเทียน-หยุ่น (U Thein Nyun) เป็นผู้ช่วย
๔. ปุคคลบัญญัติ Designation of Human Typs พิมพ์ซิลลอ (B.C. Law) แปล

๕. กถาวัฏฏ Points of Controversy or Subjects of Discourse ^๕ช่วย ชาน อ่อง (Shwe Zan Aung) และ นางริส เดวิดส์ แปล
๖. ยมก The book of Pairs^(๑)
๗. ปฏิจฺฉาน Conditonal Relations หรือ The book of Causal Relations ท่านอุณนารทะ มุละ ปฏิจฺฉานะสะยาตอ และอุเทยฺยนหฺยฺน เป็นผู้แปล

ความเห็นของนักปราชญ์เกี่ยวกับคัมภีร์พระอภิธรรม

นักปราชญ์ชาวตะวันตก เช่น ศาสตราจารย์ นางริส เดวิดส์ จะยอมรับตามตำนานที่ว่า พระพุทธเจ้า ทรงมี มนสา-เทศนา (คือ การแสดงธรรมทางใจ) ในเรือนแก้ว ในสัปดาห์ที่ ๔ นับจากวันตรัสรู้หรือหาไม่—ไม่ทราบ แต่เขาพิจารณาตามความและรูปคำแล้วแสดงความคิดเห็น โดยกล่าวถึงคัมภีร์อภิธรรมปิฎกไว้ว่า “เคราะห์ดี สำหรับหนังสืออินเดีย ที่เราสามารถกำหนดกาลเวลาของ ธรรมสังคณี ได้ภายในขอบเขตจำกัด ซึ่งอาจถือได้ว่าอยู่ในวงแคบ ความมุ่งหมายของธรรมสังคณี ก็คือ

---

๑. ยังไม่พบคำแปลฉบับภาษาอังกฤษ ตลอดทั้งคัมภีร์

ต้องการจัดระเบียบหรือวางกฎเกณฑ์ข้อธรรมที่แน่นอน หรือ
อย่างน้อยก็จัดลำดับและจำกัดคำหรือหมวดของคำที่กระจัดกระจาย
ตามที่ปรากฏอยู่ในพระสูตรใหญ่ๆ และธรรมกถาเบ็ดเตล็ด ซึ่ง
มีชื่อว่า นิกาย ในพระสูตรปิฎก แนวความคิดเห็นทุกอย่าง
ทั้งทางจิตวิทยาและทางปรัชญาที่นำมาใช้ในนิกายเหล่านั้น ถือ
เป็นข้อสมมุติ ในคู่มือ (คือ ธรรมสังคณี ฉบับแปลเป็นภาษา
อังกฤษ) ของเรา คำ(หรือ ศัพท์)เทคนิค ที่ใช้อยู่ในนิกาย
เหล่านั้น นำมาใช้ในธรรมสังคณี ดูคล้ายกับว่า ผู้ฟังทั้งหลาย
ซึ่งต่อมาคือผู้อ่านทั้งหลายของคัมภีร์นั้น ควรจะเข้าใจความของคำ-
ศัพท์เหล่านั้น ได้ทันทีทันใด หากมีผู้ซึ่งเคยชินอยู่กับคัมภีร์เหล่านั้น
และกับธรรมสังคณีปกรณ์ จะสะทกสะท้านใจในการวางกำหนด
ธรรมสังคณีปกรณ์ ไว้ในเวลาภายหลังคัมภีร์นิกายทั้งหลายไม่

“อีกประการหนึ่ง, ข้อปัญหาทั้งหลายที่ยกขึ้นไว้ในคู่มือ
(ธรรมสังคณี) ของเรา ก็อยู่บนพื้นฐานที่แตกต่างกันจากข้อปัญหา
ที่ยกขึ้นไว้ในปกรณ์ที่ ๕ แห่งพระอภิธรรมปิฎก กล่าวคือ กถา-
วัตถุปกรณ์ ซึ่งเป็นปกรณ์ที่เรา รู้กันอยู่ว่า ท่านติสสะ (โมคคัลลี-
บุตร) ได้แต่งขึ้นที่เมืองปัตตะ (นครปาฏลิบุตร) ในกลาง
ศตวรรษที่ ๓ ก่อนคริสต์ศักราช ธรรมสังคณีปกรณ์มิได้พยายาม
๘๒

ที่จะกล่าวความคิดเห็นล่วงหน้าไปก่อน หรือหัวข้อธรรมที่ประณีต
ลึกซึ้งใดๆ เช่นที่เสนอไว้โดยพวกผู้สมมุติเป็นฝ่ายตรงข้าม ซึ่งถือ
ปรัชญาแบบเก่า ผู้เป็นปรวาทีกถาวัตรูปกรณ์ ธรรมสังคณีปกรณ์
ก็คงมีอยู่ครบหรือเกือบครบถ้วน ตามหลักการแบบเก่าของคัมภีร์
นิกายทั้งหลายนั้น จะแตกต่างกันก็แต่ในวิธีแสดง กถาวัตรูปกถา
ปัญหาใหม่เป็นของในสมัยหลังๆ เมื่อความเชื่อถือพัฒนาขึ้นแล้ว

“เพราะฉะนั้น ธรรมสังคณีปกรณ์จึงมีอายุอ่อนกว่าคัมภีร์-
นิกายทั้งหลาย แต่แก่กว่ากถาวัตรูปกรณ์ เราจะอยู่ในด้านที่
ปลอดภัย ถ้าเรากำหนดเวลาของธรรมสังคณีปกรณ์ไว้ครึ่งทาง
ระหว่างคัมภีร์ทั้งสอง (คือ คัมภีร์นิกาย และ กถาวัตรูปกรณ์)
กล่าวคือ ระหว่างส่วนที่ ๓ ส่วนแรกของศตวรรษที่ ๔ ก่อนคริสต์
(เพราะฉะนั้น จึงเป็นเวลาร่วมสมัยกับอาริสโตเติลในวัยเด็ก —
เขาเกิด ๓๘๔) แต่ก็ทำให้ข้าพเจ้าคิดไปว่า ระหว่างเวลาที่คัมภีร์-
นิกายทั้งหลายครบบริบูรณ์ กับเวลาแต่งธรรมสังคณีนั่น เป็นกาล
สั้นกว่าระยะธรรมสังคณีกับกถาวัตรูป และเพราะเหตุนี้เอง คุ่มือ
(ธรรมสังคณี) ของเรา ก็ควรกำหนดเวลาได้ว่า อยู่ในท่ามกลาง
มากกว่าจะอยู่ในตอนปลายของศตวรรษที่ ๔ ก่อนคริสต์ หรือ
แม้ก่อนนั้น อย่างไรก็ตาม ควรจะเป็นว่า ธรรมสังคณีปกรณ์มี
ความสำคัญสำหรับนักประวัติศาสตร์ทางจิตวิทยาที่พึงรำลึกไว้ว่า

แนวความคิดทั้งหลายที่หมัมสังคณีจัดระเบียบไว้นั้น แท้ที่จริงแล้ว เป็นของมีมาเก่าก่อนโดยทางปฏิบัติ แนวความคิดเหล่านั้นทั้งหมด ถอยหลังไปถึงสมัยที่พระภิกษุสงฆ์ทำงานชำระพระคัมภีร์กัน (สังคายนา) ตอนแรก บางอย่างยังจะเก่าไปกว่าด้วยซ้ำ”(๑) ท่าน ศาสตราจารย์ วิส เดวิดส์ เมื่อกล่าวถึงคัมภีร์พระอภิธรรม ได้กล่าวไว้ว่า “ใคร ๆ ก็ตามทีอ่านมาลึ้อย่างเคยชิน จะสามารถรู้ได้ทันทีว่า คัมภีร์นิกายทั้งหลายนี้มีอายุเก่ากว่าหมัมสังคณี แต่ทั้งคัมภีร์นิกายและหมัมสังคณีเก่ากว่ากถาวัตถุ และหมดทั้งสาม คัมภีร์นั้นเก่ากว่ามิลินทปัญหา” และกล่าวไว้อย่างกว้าง ๆ ว่า บรรดา คัมภีร์พระอภิธรรมนั้น คัมภีร์หลังสุด คือ กถาวัตถุ และ คัมภีร์แรกสุด บางทีจะเป็นปุคคลบัญญัติ(๒)

ลองดูความเห็นของนักปราชญ์อีกท่านหนึ่ง ซึ่งเป็นชาว ศรีลังกา แต่นามของท่าน แสดงว่าสืบเชื้อสายมาจากชาวปอร์ตุเกส มีชื่อว่า แคสเซียส เปอไรรา (Cassius A. Pereira) กล่าวไว้ว่า “พระอภิธรรมเป็นส่วนที่ ๓ ของพระไตรปิฎก หรือ ใบที่ ๓ ของ ตะกร้าบรรจุพระพุทธรูป ๓ ใบ บางทีเราจะไม่สามารถกำหนด

๑. Introductory Essay, A Buddhist Manual of Psychological Ethics, pp. XXIV-XXV, Pāli Text Society, London, 1974.

๒. Buddhist India, London, 1917, pp. 166-167, 188.

กาลเวลาโดยแน่นอน ถึงการปรากฏครั้งแรกของ (อิทธิธรรม) ปีฏก
ทั้ง ๗ ปกรณ์ ตามรูปของคัมภีร์ที่ปรากฏอยู่ทุกวันนี้ หลักฐานใน
ตัวคัมภีร์เองแสดงให้เห็นว่า ธรรมสังคณีปกรณ์ วิภังคปกรณ์ และ
ปฏิฐานปกรณ์ นั้นเป็นคัมภีร์เก่าแก่ที่สุด อาจเป็นได้ว่า พระ-
อรหันต์ทั้งหลายได้สวดสังคายนามาแล้วตามพระบาลีที่ปรากฏทุก
วันนี้ ในคราวทำสังคายนาครั้งใหญ่ ครั้งที่ ๒ ซึ่งได้ประชุมทำ
กันในภาค ๒๕ ปีแรกของศตวรรษที่ ๔ หรือก่อนนั้น (ราว
พ.ศ. ๒๑๘ ?) ส่วน ชาติตุฎา, ปุคคลปัญญาตติ และยมกปกรณ์
ก็เช่นกัน มีมาก่อนสมัยพระเจ้าอโศก และในคราวทำสังคายนา
ครั้งใหญ่ ครั้งที่ ๓ ซึ่งประชุมทำกันในรัชสมัยพระเจ้าธรรมมาโศก
พระอรหันต์ทั้งหลายก็ได้สวดในเนื้อหาสาระเช่นเดียวกันมากกับ
ที่ปรากฏอยู่ทุกวันนี้ แต่กถาวัตถุปกรณ์นั้น ตามที่เราจะรู้กันอยู่
ทุกวันนี้ กำหนดกาลเวลาจากคราวประชุมทำสังคายนาครั้งที่ ๓
คราวเดียวกัน ซึ่งมีพระอรหันต์โมคคัลลีสบุตรดิศสะเป็นประธาน
ได้รจนากถาวัตถุขึ้นได้แยงลบล้างความเห็นชั่วร้าย (มิจราทิฎฐิ)
ของพวกที่มีความเห็นแตกแยกทุกฝ่ายที่มีมาจนสมัยนั้น

“เพราะฉะนั้น หลักฐานที่สามารถหาได้ จึงดำเนินการ
พิสูจน์ให้เห็นว่า พระอิทธิธรรมหมดทั้ง ๗ ปกรณ์นั้น ตามที่เรา
มีคัมภีร์เหล่านั้นอยู่ทุกวันนี้ ในทางปฏิบัติ เป็นรูปลักษณะเดียวกัน

จัดระเบียบอย่างเดียวกัน กำหนดกาลเวลาได้เป็นที่เรียบร้อยแล้ว
ว่า ไม่ช้าไปกว่า ๒๕๐ ปีก่อนคริสต์ (พ.ศ. ๒๙๓) จากหลักฐาน
ภายในพระคัมภีร์อีกเช่นกัน เป็นที่แจ้งชัดว่า พระคัมภีร์เหล่านี้
ไม่เคยถูกเพิ่มเติมแก้ไขตลอดสมัยที่ใช้พระคัมภีร์เหล่านั้นอยู่ใน
ลังกา เรื่องนี้เป็นความจริงของพระไตรปิฎกทั้งหมดตามที่เวาทราบ
กันอยู่ทุกวันนี้

“ตั้งแต่พระโอรสองค์อรหันต์ (พระมหินทเถระ) ของ
พระเจ้าอโศก นำพระคัมภีร์เหล่านั้นมาสู่เกาะลังกา ภายหลัง
สังคายนาครั้งที่ ๓ เล็กน้อย ได้ถือกันว่า พระคัมภีร์เหล่านั้น
ได้จบสิ้นโดยประการสุดท้ายแล้ว ไม่เปิดโอกาสให้เปลี่ยนแปลง
แก้ไขแม้แต่เล็กน้อย หรือแม้แต่บาทเดียว บรรทัดเดียว พระสงฆ์
ท่านก็ถือว่า พระคัมภีร์เหล่านี้ เป็นพระพุทธรูปที่อยู่ในความ
เคารพนับถืออย่างสูงสุด ที่ไม่อาจเปลี่ยนแปลงแก้ไขได้ และ
แม้ว่าอรรถกถาทั้งหลายจะบรรจุคำเป็นอันมากที่อ้างถึงเหตุการณ์
และเรื่องราวที่น่าสนใจ แต่ตัวพระไตรปิฎกเองคงนำสืบต่อกัน
ลงมาในรูปคัมภีร์ที่มีเนื้อหาสาระอย่างเดียวกันกับที่เก็บรักษาไว้แต่
ดั้งเดิมในอินเดีย ณ มัชฌิมประเทศ ของพระบรมศาสดา ไม่มี
คำที่อ้างถึงเรื่องราวท้องถิ่นบรรจุอยู่ในปกรณ์ใดในคัมภีร์เหล่านี้
แม้จะมีทำที่อยู่มากที่จะต้องบรรจุ ชื่อพระภิกษุสำคัญ พระนาม
๘๖

พระมหากษัตริย์ หรือ เสมียนเลขๆ ไว้ (แต่ไม่มี) อาจเป็นได้ว่า น่าจะมีความผิดพลาดบกพร่องเกิดจากเสมียน หรือผู้คัดลอกพระคัมภีร์อยู่บ้าง ที่จริงก็เป็นสิ่งน่าอัศจรรย์ที่ตลอดการสืบทอดพระคัมภีร์เหล่านี้มาหลายชั่วศตวรรษ ไม่เคยมีผิดพลาดบกพร่องเช่นนี้เลย แต่ความผิดพลาดบกพร่องเช่นว่านี้มีอยู่ก็เห็นได้ง่าย เป็นสิ่งเล็กน้อย และมีใช้ที่สำคัญ

“เมื่อพูดถึงพระคัมภีร์ทั้งหลาย ในเรื่องนี้จะต้องรำลึกไว้ด้วยว่า คัมภีร์พระไตรปิฎกนั้นเพิ่งนำมาเขียนไว้ในเกาะลังกาในกาลภายหลัง ในสมัยนั้น คัมภีร์ทั้งหลายในพระไตรปิฎก ยังเป็นการจัดระเบียบพระธรรมตามที่พระพุทธรเจ้าทรงแสดงไว้ให้เข้าหมวดหมู่ที่แน่นอน และสมาชิกทั้งหลายของสงฆ์ก็จำทรงกันไว้ แล้วโดยวิธีนี้ พระอาจารย์ผู้หนึ่งเหลือ่องหม่เหลือ่ององค์อรหันต์ก็สวดสาธยายพระธรรมนั้น ส่งเสริมสนับสนุนให้ลูกศิษย์ผู้หนึ่งเหลือ่องหม่เหลือ่องจำทรงไว้และนำสืบทอดจากชั่วอายุ ๑ มาสู่ชั่วอายุ ๑ จนถึงรัชกาลพระเจ้าวัฏฏคามณิเอภัย (ครองประเทศศรีลังกา) คัมภีร์มหาวงศ์กล่าวว่า ‘ในสมัยนั้น พระภิกษุผู้เป็นนักปราชญ์ส่วนมาก ซึ่งจำทรงพระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถาทั้งหลายนำสืบทอดกันมาโดยมุขปาฐะ (ท่องจำ) ตั้งแต่ในกาลก่อนพิจารณาเห็นกันว่า ประชาชนมีความเป็นธรรมน้อยลง พระสงฆ์

จึงประชุมปรึกษากัน และเพื่อที่จะให้พระธรรมอันแท้จริงสามารถ
ดำรงอยู่ต่อไป พระภิกษุทั้งหลายนั้นจึงเขียนจารึกพระคัมภีร์
ทั้งหลายลงไว้เป็นตัวหนังสือ เรื่องนี้เกิดขึ้นโดยประมาณในระยะ
๒๕ ปีก่อนคริสต์ศักราช (พ.ศ. ๕๑๘ ดังกล่าวไว้ข้างต้น) แล้ว
เราก็มีคัมภีร์พระไตรปิฎกที่เขียนไว้เป็นตัวหนังสือ ตั้งแต่นั้นมา

“จำต้องกล่าวไว้ในที่นี้ด้วยว่า ตำนานของฝ่ายเถรวาท ซึ่งเป็น
ต้นเดิมของพระพุทธศาสนาฝ่ายพระบาลีแบบฉบับ ยืนยันว่า
พระอภิธรรมนั้น เป็นเทศนาโดยตรงของพระบรมศาสดาเอง”(๑)

ในคัมภีร์อัฐฐาสลิกียืนยันความข้อนี้ไว้ว่า “อภิธมฺโม
นาม น สาวกวิสโย, น สาวกโคจร, พุทธวิสโย เอส
พุทฺธโคจร” แปลความว่า “ชื่อว่า พระอภิธรรม มิใช่วิสัย
ของพระสาวก, มิใช่โคจร (อารมณ) ของพระสาวก, พระอภิธรรม
นี้เป็นพระวิสัยของพระพุทธเจ้า, เป็นโคจรของพระพุทธเจ้า”(๒)

จากหลักฐานในพระบาลีที่นำมากล่าวถึงข้างต้น และยัง
มีที่มาในพระบาลีอีกหลายแห่ง เป็นเครื่องยืนยันอยู่แล้วว่า พระ-
อภิธรรมเป็นพระพุทฺธพจน์ที่มีมาแต่สมัยพุทธกาล เว้นแต่ความ

---

๑. Foreword, Guide Through The Abhidhamma — Pitaka by Nyānatiloka
Mahāthera, Buddhist Publication Society, Kandy, Ceylon, 1971.

๒. ญจสาธินี, น. ๕๑๔

พิสดารในกถาวัตถุปกรณ์ และที่ผู้กล่าวว่า พระอภิธรรมนั้นผู้แต่งเพิ่มเติมขึ้นไว้ในกาลภายหลัง ก็อาจตรวจสอบได้ว่า นอกจากกถาวัตถุที่ระบุไว้แจ่มแจ้งว่า ท่านพระโมคคัลลบุตรติสสะเถระอธิบายความตามมคิทาที่พระพุทธองค์ทรงตั้งไว้แล้ว ก็ไม่มีระบุไว้ที่ไหนว่า ท่านผู้ใดแต่งขึ้นหรือแต่งเพิ่มเติมไว้ในกาลต่อมา เมื่อระบุตัวผู้แต่งหรือผู้เพิ่มเติมไม่ได้ ความเห็นที่ว่า มีผู้แต่งเพิ่มเติมก็ถือว่าเป็นนิมิตจากปฏิญญาโดยแท้ และด้วยข้อความดังกล่าวมาข้างต้นเป็นอันกล่าวแก้คำที่มีผู้เสนอกันไว้ว่า พระอภิธรรม มิใช่คำที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้

ที่ว่า มีผู้แต่งพระอภิธรรมขึ้นใหม่ โดยนำเอาข้อธรรมมาจากพระสูตรต่าง ๆ และท่านญาณเตโธกะมหาเถระก็แสดงความเห็นไว้ว่า “หมวดที่ ๓ ของบาลีพระไตรปิฎก หรือ ‘ตะกร้าใบที่ ๓’ ที่เรียกว่า อภิธรรมปิฎก อย่างน้อยที่สุดในรูปแบบที่น่าสืบทอดมาถึงเรา มีอายุอ่อนกว่าอีก ๒ หมวด (คือ วินัยปิฎกและสุตตันตปิฎก) โดยไม่ต้องสงสัย แต่ถึงกระนั้น เกี่ยวกับข้อเท็จจริงในเรื่องนี้ไม่อยู่ในทางที่จะถือได้ว่าเป็นการบิดผันหรือเปลี่ยนแปลงพระธรรมของพระพุทธเจ้า นอกจากเป็นการพยายามจัดระเบียบพระธรรมทั้งหมดที่วางลงไว้ในพระสุตตปิฎก และพยายามอธิบายธรรม

เหล่านั้จากจุดยืนทางปรัชญา หรือพูดให้ถูกต้องยิ่งขึ้น ก็คือ จากหลักการทางจิตวิทยาและสรีระวิทยา”

เรื่องนี้ ท่านอุ นารทะ มูลปฏฺฐานสะยาตอ อ้างหลักฐาน แสดงความเห็นเชิงแย้งไว้น่าฟังว่า เราจะไม่ว่าหวัข้อธรรมใน ธรรมสังคณัปกรณ์นั้น มีอยู่ในพระสูตรใดๆ มาติกาที่เรียกว่า “สุตตันติกทุกะ” ในธรรมสังคณันั้น เป็นคำอธิบายของท่านพระ- สารีบุตร มิใช่ของพระพุทธเจ้า ซึ่งกล่าวเป็นคำถามคำตอบไว้ว่า

“(ถาม) สุตตันติกทุกะ อีก ๔๒ เล่า เกิดจากไหน? ใครตั้งไว้? ใครแสดงไว้?

“(ตอบ) ทุกะอีก ๔๒ นั้น เกิดจากท่านพระธรรม- เสนาบดีสารีบุตรเถระ ท่านพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรเถระตั้งไว้ พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรเถระท่านแสดงไว้ แต่เมื่อพระเถระตั้ง ทุกะเหล่านั้ ท่านก็มีได้ตั้งขึ้นด้วยญาณอันเป็นส่วนแห่งความคิด ของท่านเอง หากแต่ท่านรวบรวมมาจากเอกนิบาตและทุกนิบาต เป็นต้น ในอังกุตตรนิกาย บ้าง และจากสังคิตฺติสูตรและทสุตตร- สูตร ในทีฆนิกาย บ้าง มาตั้งไว้ เพื่อช่วยพระเถระทั้งหลาย ผู้ศึกษาพระอภิธรรม มิให้ลำบากเพราะจะต้องอ้างพระสูตร”(๑)

---

(๑) อยฺยฺยสาณัณ, น. ๑๒-๑๓ และดู— “พระอภิธรรมเทศนาบนดาวดึงส์”

ของ ผู้เรียบเรียง, น. ๕๑

สูตรต้นตภาขณีย์ ในวิภังคปกรณ์และปุคคลบัญญัติ พระพุทธองค์ทรงแสดงเพื่อความหลุดพ้น (วิมุตติ) ของพวกเทวดาและพรหมทั้งหลาย ที่มีปัญญาไม่เพียงพอที่จะเข้าใจพระอภิธรรมที่แท้จริง แต่—เราจะไม่พบ อภิธัมมภาขณีย์ และ ปัญหาปุจฉนกะ ของวิภังคปกรณ์ โดยครบถ้วน ในพระสูตรใดๆ เลย นอกจากนั้น หัวข้อที่กล่าวไว้ในธาตุกถาปกรณ์ ยมกปกรณ์ และในปัญฐานปกรณ์ ก็จะไม่พบในพระสูตรทั้งหลายเช่นกัน ด้วยเหตุนี้ ความเห็นที่ว่า พระอภิธรรมแต่งขึ้นโดยนำเอาข้อความมาจากพระสูตร จึงเป็นความเห็นเหลวไหล^(๑)

อาจเนื่องจากมีพระภิกษุสมัยก่อน ออกความเห็นไว้หลักฐานและปราศจากเหตุผล เช่นกล่าวว่า ท่านจึงกล่าวระบुโทษไว้ว่า “บุคคลผู้ปฏิเสธพระอภิธรรม ชื่อว่าให้การประหารในชินจักร (คำสอนของพระชินพุทธเจ้า) นี้” ต่อด้านพระสัพพัญญุตญาณ ลบล้างพระเวสสาวีชญาณ ทำพุทธบริษัทผู้ปรารถนาจะฟังให้หลงผิด ผูกม่านขึ้นปิดบังพระอริยมรรค แสดงตัวให้ปรากฏในเรื่องสร้างความแตกร้าง (ในหมู่สงฆ์) เรื่อง ๑ ใน ๑๘ เรื่อง เป็นผู้ควรแก่ (การลงโทษโดย) อุกเขปนียกรรม นิยสกรรม และ

(๑) Conditional Relations (Patthana) Vol. I, pp. cii–ciii, Pāli Text Society, London, 1969.

ตัชชณียกรรม เป็นผู้ควร (ลงโทษด้วย) ทำกรรมนั้นๆ แล้ว
ขับไล่ส่งตัวไป โดยกล่าวว่า ‘ไป! เจ้าจงไปมีชีวิตเป็นคนกินของ
เหลือเดนเถิด’ ”(๑)

คัมภีร์อภิธรรมในภาษาสันสกฤต

เมื่อได้กล่าวถึงพระอภิธรรม ๗ ปกรณ์ หรือ อภิธรรมปิฎก
ภาษาบาลีฝ่ายเถรวาทมาแล้ว เห็นควรทราบเรื่องราวของคัมภีร์ที่มี
ชื่อว่า อภิธรรม ฝ่ายสันสกฤตไว้ด้วย ท่านญาณเตโโลกะมหาเถระ
(ผู้เรียบเรียง Guide Through The Abhidhamma Pitaka) ได้
นำเอาชื่ออภิธรรม ๗ คัมภีร์ของนิกาย สรวาสตีวาท (บาลี—สัพ-
พัตติวาท) ซึ่งแปลจากภาษาจีน มาเปรียบเทียบกับชื่อ อภิธรรม-
ปิฎก ๗ ปกรณ์ ของฝ่ายเถรวาท ไว้ดังนี้;

เถรวาท	สรวาสตีวาท
๑. ชัมมสังคณี	สังคีติ — ปุรยาบ — ปาทะ
๒. วิภังค	ชรุม — สกัณชะ
๓. ธาตุ — กถา	ธาตุ — กาย — ปาทะ
๔. ปุคคลปัญญัตติ	ปรัชญูปติ — ปาทะ (ศาตร)

---

๑. อภุจสาณัน, น. ๓๕

๕. กถาวัตถุ

วิชญาณ — ปาทะ

๖. ยมก

ประกรณ — ปาทะ

๗. ปฏฐาน

ชญาณ — ปรัสถานะ

ชื่อคัมภีร์หรือปกรณ์ของทั้งสองนิกาย แม้ฝ่ายหนึ่งเป็นชื่อตามคำบาลี อีกฝ่ายหนึ่งเป็นชื่อตามคำสันสกฤต ก็ดูเหมือนว่า เพียงชื่อของบางคัมภีร์เท่านั้นที่คล้ายกัน ส่วนข้อธรรมและความในคัมภีร์ของแต่ละฝ่าย นั้น ท่านซิลแวง เลอวี (Sylvain Levi) กล่าวไว้ว่า “เป็นที่น่าสงสัยว่า หมวดอภิธรรม ๗ ปกรณ์ ที่แปลไว้ในพระไตรปิฎกภาษาจีนนั้น ก็นำมาจากคัมภีร์โบราณเหมือนกัน ในอภิธรรมเหล่านี้ ส่วนมากไม่มีอะไรมีส่วนร่วมร่วมกับพระอภิธรรมปิฎกของคัมภีร์ฝ่ายบาลี เว้นแต่จำนวน ๗ และ ชื่อปกรณ์ที่คล้ายคลึงกัน ๒ — ๓ ชื่อ”(๑)

อภิธรรมโกศ และ อภิธรรมโกศวยาख्या

เพื่อทราบเรื่องของคัมภีร์ที่มีชื่อว่า อภิธรรม ฝ่ายสันสกฤตไว้บ้างตามสมควร ขอนำชื่อคัมภีร์ อภิธรรมโกศ (อภิธรรมโกศ) และนามท่านวสุพັນธุ พระเถระผู้แต่งอภิธรรมโกศ กับทั้งคัมภีร์อภิธรรมโกศวยาख्या (อรรถกถาของอภิธรรมโกศ) และนาม

---

๑. Literary History of Sanskrit Buddhism by G.K. Nariman, p. 10.

ของท่านยโศมิตร พระเถระผู้แต่งคัมภีร์อภิธรรมโกศวยาख्या มา
กล่าวถึงไว้ด้วย ทั้งท่านวสุพันธ์ุและท่านยโศมิตรเป็นพระเถระใน
สำนักเสถียรานติกะ (แต่ท่านวสุพันธ์ุนี้ ภายหลังเป็นคณาจารย์
ในสำนักโยคจารย์)^(๑) ท่านวสุพันธ์ุ มีชีวิตอยู่ในราวคริสต์ศต-
วรรษที่ ๔ หรือที่ ๕ ปราชญ์บางท่านกำหนดว่า ท่านวสุพันธ์ุมี
ชีวิตอยู่ระหว่าง ค.ศ. ๔๒๐ — ๕๐๐ (พ.ศ. ๙๖๓ — ๑๐๔๓) แต่
บางท่านกำหนดว่า ระหว่าง ค.ศ. ๓๙๐ — ๔๗๐ (พ.ศ. ๙๓๓ —
๑๐๑๓) ท่านได้แต่งคัมภีร์อภิธรรมโกศไว้เป็นคำร้อยกรองจำนวน
๖๐๐ คาถา และมีผู้นำไปแปลออกเป็นภาษาจีน ๒ คราว คือเมื่อ
พ.ศ. ๑๐๙๖ และเมื่อ พ.ศ. ๑๑๙๗ แต่ต้นฉบับเดิมที่เป็นภาษา
สันสกฤตสูญหายเสียแล้ว คงมีอยู่แต่ฉบับแปลเป็นภาษาจีนและ
ภาษาทิเบต ส่วนคัมภีร์อภิธรรมโกศวยาख्या เคยมีผู้นำไปแปลไว้
ในภาษาจีน เช่นกัน ครั้งแรกในคริสต์ศตวรรษที่ ๖ แต่ยังมี
สำเนาฉบับภาษาสันสกฤตอยู่ อย่างน้อยก็ ๒ ชุด คือที่แคมบริดจ์

-
๑. ดู-นิกายสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ของ ธนิต อยู่โพธิ์ ในหนังสือ
“เสียงเวพฺวัน” ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๕ ประจำเดือนมีนาคม-เมษายน
๒๕๑๔ หน้า ๒๕-๓๐ และดู-ประวัติสังเขปของท่านผู้สร้างคัมภีร์
พระพุทธศาสนาในภาษาสันสกฤต ในวารสารสมาคมเพื่อการศึกษา
สมบัติวัฒนธรรม ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑-๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๒ หน้า ๖-๗

และที่ปารีส และข้อที่มีประโยชน์สำคัญเกี่ยวกับข้ออธิธรรม ๗
 ปรกณ์ ซึ่งท่านญาณติโลกะระบุถึงข้างต้นก็คือ ในอธิธรรมโกศ-
 วยาขุยาของท่านยโสมิตร ได้กล่าวถึงไว้ตอนหนึ่งว่า “นี่เป็นทัศนะ
 ของท่านผู้ดำเนินตามอธิธรรม แต่มิใช่ทัศนะของพวกเรา — ชาว
 นิกายเส้าตรานติกะ ความจริง ท่านานบอกเราอยู่ว่า ยังมีคัมภีร์
 อธิธรรมอื่น ๆ อยู่อีก ตัวอย่าง เช่น

- “๑. สังคีติ — ปรุยาย (— ปาทะ) ของ ท่านมหาอุสณิล
๒. ธรรม — สกัณณะ ของ ท่านสรวินุตระ
๓. ธาตุ — กาย (ปาทะ) ของ ท่านปุณณ
๔. ปรัชญปติ — ศาสตร (ปาทะ) ของ ท่านเมหคัลลยยน
๕. วิชญาณ — กาย ของ ท่านเทวสรม
๖. ประกรณ — ปาทะ ของ ท่านวสุมิตร
๗. ชญาณ — ปรัสถานะ ของ ท่านกาดยายนันบุตร” (๑)

เมื่อทราบข้อคัมภีร์และทราบนามท่านผู้แต่งดังกล่าวนี้ ก็อาจลง
 สันนิษฐานได้ว่า คัมภีร์ทั้ง ๗ นี้ต่างจากพระอธิธรรม ๗ ปรกณ์
 ในพระอธิธรรมปิฎกฝ่ายบาลี โดยเฉพาะคัมภีร์ ชญาณ — ปรัส-

---

๑. คำแปลนี้ได้สืบลำดับข้อคัมภีร์ เพื่อให้ตรงกับลำดับของท่านญาณติโลกะ
 ข้างต้น

ถานะ นั้น ท่านกล่าวว่าแต่งขึ้นเมื่อราว ๓๐๐ ปีภายหลังพุทธ-
 ปรีณิพพานอีกด้วย แม้กระนั้น ท่านวสุพันธุ์ ก็ยืนยันว่า
 “พระอิทธิธรรม พระภควัตทรงบรรยายไว้พร้อมกับข้อธรรมทั้ง
 หลายอัน”(๑)

พระอิทธิธรรมอันตรธาน

ท่านพระโหราจารย์กล่าวถึงอันตรธาน คือ ความเสื่อม
 สูญ ๓ อย่างบ้าง^(๒) ๕ อย่างบ้าง^(๓) ไว้ดังนี้;

๑. อริคมอันตรธาน ความเสื่อมสูญการบรรลุธรรมวิเศษ
๒. ปฏิบัติอันตรธาน ความเสื่อมสูญการปฏิบัติพระธรรมวินัย
๓. ปริยัตติอันตรธาน ความเสื่อมสูญการเล่าเรียนพระธรรมวินัย
๔. ลิงคอันตรธาน ความเสื่อมสูญเครื่องหมายสมณเพศ
๕. ธาตุอันตรธาน ความเสื่อมสูญพระบรมสารีริกธาตุ

๑. ประมวลความ จาก Literary History of Sanskrit Buddhism, pp.10, 279
 - 280 และ A Concise History of Classical Sanskrit Literature by
 Gaurinath Sastri pp. 194, 195, 196.

๒. สมุททวิลาสินี, ตติยภาค, น. ๑๑๐ - ๑๑๓, สมุททวิโนทนี, น. ๕๖๑ -
 ๕๖๓, สวรรคตปกาสนี, ทุตติยภาค, น. ๒๕๔ - ๒๕๗

๓. มโนรตปฐะ, ปฐมภาค, น. ๕๑ - ๕๘

ในที่นี้ ขอกล่าวถึงเฉพาะปริยัติอันตรธาน เพราะเกี่ยวโยงถึง พระอภิธรรมปิฎก

ปริยัติ ในที่นี้ หมายถึง การเรียนรู้บาลีพระพุทฺทวจนะ คือ พระไตรปิฎก พร้อมทั้งอรรถกถา เมื่อบาลีพระไตรปิฎก พร้อมทั้งอรรถกถายังคงอยู่ตราบใด ก็ชื่อว่า ปริยัติ ยังมีบริบูรณ์ อยู่ตราบนั้น ครั้นกาลเวลาผ่านไปๆ พระราชาและพระยุพราช ทั้งหลายในสมัยกัลยยุค ไม่ตั้งอยู่ในธรรม เมื่อพระราชาและพระ- ยุพราชเหล่านั้นไม่ตั้งอยู่ในธรรม บรรดาอำมาตย์ของพระราชา เป็นต้น ก็พากันไม่ตั้งอยู่ในธรรมด้วย ครั้นแล้วชาวแว่นแคว้น และชาวชนบท ก็ไม่ตั้งอยู่ในธรรมด้วย เพราะเหตุที่เขาเหล่านั้น ไม่ตั้งอยู่ในธรรม ฝนก็ไม่ตกลงมาด้วยดี ข้าวกล้าทั้งหลายก็ไม่ งอกงาม เมื่อข้าวกล้าไม่งอกงาม ทายกผู้ถวายบัจจยก็ไม่สามารถ ถวายบัจจยทั้งหลายแก่พระภิกษุสงฆ์ เมื่อพระภิกษุทั้งหลายลำบาก ด้วยบัจจย ก็ไม่สามารถสงเคราะห์อันเดวสิกทั้งหลายได้ ครั้น กาลเวลาผ่านไปๆ ปริยัตติก็น่าเสื่อมลง ไม่มีใครสามารถทรงจำไว้ ได้โดยอรรถ คงทรงจำไว้ได้แต่โดยพระบาลีเท่านั้น ครั้นกาล ผ่านไปต่อแต่นั้น พระภิกษุทั้งหลายไม่สามารถทรงจำพระบาลีไว้ ได้ทั้งหมด พระอภิธรรมปิฎกก็เสื่อมไปก่อน เมื่อพระอภิธรรม

ปฏิภนเชื่อมกัน เชื่อมไปตั้งแต่ (คัมภีร์) ข้างปลายมาก่อน เพราะว่า
ปฏิภานมหาปรกณีนั่นแหละ เชื่อมไปก่อน เมื่อปฏิภานมหา-
ปรกณีนั่นเชื่อมสูญแล้ว ยมกปรกณีก็นั่นเชื่อม, กถาวัตถุ์ก็เชื่อม,
บุคคลบัญญัติก็เชื่อม, ธาตุกถาก็เชื่อม, วิภังคก็เชื่อม, ธรรมสังคณ
ก็เชื่อม

เมื่อพระอภิธรรมปฏิภนเชื่อมสูญอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้
แล้ว พระสูตรต้นตปฏิภนก็เชื่อมสูญ ตั้งแต่ (คัมภีร์) เบื้องปลายไป
นั่นแหละ อังคุตตรนิกายเชื่อมสูญก่อน ในคัมภีร์อังคุตตรนิกายนั้น
เอกาทศกนิบาตเชื่อมก่อน แล้วทศกนิบาตเชื่อม ฯลฯ แล้วเอก-
นิบาตเชื่อมสูญไป เมื่อคัมภีร์อังคุตตรนิกายเชื่อมสูญอย่างนี้ ด้วย
ประการฉะนี้แล้ว สังยุตตนิกายก็เชื่อมตั้งแต่เบื้องปลายลงไป น่น
นอน มหา(วาร) วัคค เชื่อมก่อน แต่นั่นสหพยตนวัคค แล้ว
ขันธวัคค แล้วนิทานวัคค แล้วสคาถวัคคก็เชื่อม ครั้นสังยุตตนิกาย
เชื่อมสูญอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้ มัชฌิมนิกายก็เชื่อม จำเดิม
แต่เบื้องปลายลงมา ความจริง อุปปริบัตถาสกเชื่อมก่อน แล้ว
มัชฌิมปัณณาสกก็เชื่อม แต่นั่นมูลปัณณาสกก็เชื่อม เมื่อคัมภีร์
มัชฌิมนิกายเชื่อมสูญอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้แล้ว ทีฆนิกายก็
เชื่อม จำเดิมแต่เบื้องปลายลงมา จริงอยู่ ปาฏิยวัคค (ปาฏิยวัคค)
เชื่อมก่อน แล้วมหารวัคคก็เชื่อม แต่นั่นสัลลขันธวัคคก็เชื่อม

ครั้นคัมภีร์ที่พินิกายเสื่อมสูญอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้แล้ว พระ-
สุตตันตปิฎก ก็ชื่อว่าเป็นอันเสื่อมสูญแล้ว^(๑) พระภิกษุทั้งหลาย
ก็ทรงจำไว้แต่คัมภีร์ชาดกกับพระวินยปิฎกเท่านั้น เฉพาะพระภิกษุ
ลัชชีทรงจำพระวินยปิฎกไว้ แต่พระภิกษุทั้งหลายผู้ปรารถนาลาภ
สักการ แม้มีผู้กล่าวพระสุตตันตตะบ้าง ก็ไม่สังเกตกำหนด เพราะ
เหตุนี้ จึงทรงจำไว้แต่ชาดกอย่างเดียว เมื่อกาลเวลาผ่านไปๆ แม้
แต่คัมภีร์ชาดกก็ไม่สามารถทรงจำไว้ได้ ในครั้งนั้น เวสสันดร-
ชาดกเสื่อมไปก่อนชาดกทั้งหลาย แต่นั้นไปโดยยอนลำดับลงมา
ปุณณก (วิฐฐ) ชาดก แล้วมหานารทชาดกเสื่อม ฯลฯ อับันณก-
ชาดกเสื่อมสูญในท้ายที่สุด

เมื่อคัมภีร์ชาดกเสื่อมสูญไปอย่างนี้แล้ว พระภิกษุทั้งหลาย
ก็ทรงจำกันไว้แต่พระวินยปิฎกอย่างเดียว ครั้นกาลเวลาผ่านไปๆ
แม้พระวินยปิฎกก็ไม่สามารถทรงจำกันไว้ได้ แต่นั้น พระวินยปิฎก
ก็เสื่อมเริ่มแรกแต่เบื้องปลายลงมา แน่นอน คัมภีร์ปริวารเสื่อม
ก่อน แต่นั้นชั้นธกะ แล้วภิกษุณีวิงคค์เสื่อม ด้วยเหตุนี้ โดย
ลำดับ ต่อแต่นั้น พระภิกษุทั้งหลายก็ทรงจำไว้ได้เพียงอุโปสม-

---

๑. ไม่กล่าวถึง ขุททกนิคาย นอกจากชาดก

ชั้นแรกเท่านั้น^(๑) แม้ในสมัยนั้น ปริยัติก็ยังมิได้เสื่อมสูญไปเสียทีเดียว แต่ว่า トラバโตในหม่มขุนษัยยังมีผู้ร่ายคาถามี ๔ บาทได้ トラบนั้นปริยัติยังไม่เสื่อมสูญไปก่อน

ในกาลใด พระราชาผู้ทรงศรัทธาเลื่อมใส (ในพระศาสนา) โปรดให้นำถุ้งบรรจุเงิน ๑๐๐,๐๐๐ กหาปณะ ใส่ในผอบทอง ตั้งไว้บนค่อช้าง แล้วโปรดให้ตีกลองบ่าวร้องตระเวนไปในพระนครว่า “ท่านทั้งหลายผู้รู้คาถาครบ ๔ บาท ที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสไว้ เชิญมารับเอาถุ้งเงิน ๑๐๐,๐๐๐ ถุ้งไปเถิด” ครั้นยังมิได้ผู้มารับ เพราะตระเวนบ่าวร้องไปเพียงครั้งเดียว อาจมีผู้ได้ยินบ้าง ไม่ได้ยินบ้าง จึงโปรดให้ตระเวนบ่าวร้องไปถึงครั้งที่ ๓ พวกราชบุรุษทั้งหลาย ก็ไม่ได้ตัวผู้ (รู้คาถาครบ ๔ บาท) มารับเงิน จึงนำถุ้งบรรจุเงิน ๑๐๐,๐๐๐ ถุ้ง กลับคืนเข้าสู่ราชสกุลตามเดิม ในกาลนั้น ปริยัติชื่อว่า เป็นอันเสื่อมสูญแล้ว

นี้ชื่อว่า ปริยัติอันตรธาน ด้วยประการฉะนี้

---

๑. ทรงพระวินัยปิฎกนี้ ในสมุญจลวาทสินี, ตติยภาค, น. ๑๑๑ และสมโมทวิทนี, น. ๕๖๒ ท่านกล่าวความไว้แตกต่างจากนี้ไปบ้าง

ท่านกล่าวว่า “ปริยัติอันตรธานนี้แหละเป็นมูลเหตุของ
อันตรธานทั้ง ๕ อย่างนั้น เพราะว่า เมื่อปริยัติอันตรธานแล้ว
ปฏิบัติก็อันตรธาน เมื่อปริยัตติยังคงอยู่ ปฏิบัติก็คงอยู่” เมื่อ
ปริยัตติดำรงอยู่ ศาสนาก็ชื่อยาวยังหาอันตรธานไม่^(๑)

ความพยายามมิให้พระอภิธรรมอันตรธาน

เพราะมีคำพยากรณ์ไว้ว่า เมื่อปริยัติจะอันตรธานนั้น
พระอภิธรรมปิฎกจะอันตรธานก่อน และเมื่อพระอภิธรรมปิฎกจะ
อันตรธานนั้น เริ่มแรกที่เดียว มหาปัฏฐานปกรณอันตรธานก่อน
คำพยากรณ์ดังกล่าวนี้ คงมีอิทธิพลต่อความคิดของนักปราชญ์
ในพระพุทธศาสนาอยู่ ไม่มากนักน้อย เพราะว่า ถ้ามีทางทำอย่างใด
อย่างหนึ่งมิให้อภิธรรมปิฎกเสื่อมสูญไป ปิฎกอื่นก็จะไม่อันตรธาน
และถ้าทำให้มหาปัฏฐานปกรณคงทนถาวรอยู่ ปกรณอื่นๆ หรือ
อภิธรรมปิฎกก็จะไม่อันตรธาน ด้วยเหตุนี้ ท่านมุนีปัฏฐานสะยาตอ
และอุเทยันทุณ คิษยร่วมงานของท่าน จึงรู้สึกเห็นเป็นหน้าที่
สำคัญ ที่จะต้องห่วงเหนี่ยวอย่างกว้างขวางเป็นครั้งสุดท้ายมิให้
อันตรธานดังกล่าวนี้เกิดขึ้น ทั้งสองท่านจึงอุทิศเวลาและความ
พยายามส่วนมากของท่านไปในการแปลพระอภิธรรมเป็นภาษาอังกฤษ-

---

๑. มโนรตปุณฺณิ, ปทมภาค, น. ๕๗, ๕๘

กฤษ โดยท่านทั้งสองมีความเชื่ออยู่ว่า ถ้าคนในประเทศตะวันตก
สามารถเข้าใจปฏิฐานตามความจริง (ยถาภูตตะ) วิธีที่จะรักษา
ปฏิฐานปกรณ์ ให้มีชีวิตอยู่สืบต่อไปอีกตลอดกาลยาวนาน ก็
จะทำได้สำเร็จ แต่นั่นก็เชื่อมั่นได้ว่า เมื่อปฏิฐานปกรณ์ไม่อันตราย
พระอภิธรรมปิฎกปกรณ์อื่น ๆ ที่เหลืออยู่นี้ ก็ยังคงอยู่ และเชื่อ
ได้ว่า พระสุตตะปิฎกและพระวินัยปิฎกจะดำรงอยู่^(๑)

โดยเฉพาะคัมภีร์ปฏิฐานนั้น ท่านพระอรรถกถาจารย์กล่าว
ถึงไว้ว่า “แต่ — การแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ชื่อว่า
พิสดารโดยตรง หามิได้, เพราะว่า แม้แต่คัมภีร์สมันตปฏิฐาน ๒๔
ในพระอภิธรรม ๗ ปกรณ์ นั้นเอง ที่ทรงแสดงไว้ทั้งหมด ก็แต่
เพียงย่อเยื้องโดยแท้”^(๒)

พระอภิธรรมปิฎก ซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้
โดยพิสดาร ตลอดเวลา ๓ เดือน และต่อมาพระเถรานุเถระได้
จารจารึกไว้ แล้วภายหลังรวบรวมชำระจัดพิมพ์ขึ้นเป็นเล่มสมุด
เช่น ฉบับ “สยามภุจสุต เตปิฎก” ซึ่งพระบาทสมเด็จพระ

---

๑. I. B. Horner ใน Foreword, Conditional Relations (Paṭṭhāna), Vol. I,
Pali Text Society. 1969.

๒. ปปัญจสูทนี, ตติยภาค, น. ๑๘๘ — ๑๘๙

พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดให้ชำระและมหากฎราชวิทยาลัยจัดพิมพ์ขึ้นในอักษรไทย ในรัชกาลที่ ๗ กล่าวโดยเฉพาะพระอภิธรรมปิฎก สมเด็จพระวันรัต (เขมจารีมหาเถระ) ครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่พระธรรมไตรโลกาจารย์ ชำระไว้ รวมเป็นหนังสือฉบับพิมพ์อักษรไทย ๑๒ เล่มสมุด มีจำนวน ๖,๔๙๗ หน้า ซึ่งยิตยาวพิสดารมาก และท่านอนุวาทะ มูลปฐฐานสะยาตอพระเถระพม้ายังกล่าวไว้ว่า เฉพาะปฐฐานปกรณ์นั้น เมื่อขยายความพิสดารออกไป แล้วจัดพิมพ์เป็นเล่มสมุดตามขยายความนั้น จะบรรทุกยานพาหนะได้ถึง ๓ เล่มเกวียน^(๑)

อภิธัมมัตถสังคหะ และ อภิธัมมัตถวิภาณี

พระเถรานุเถระนักปราชญ์ ผู้มีความรู้เชี่ยวชาญในพระไตรปิฎกและคัมภีร์พระพุทธศาสนา แต่ก่อนมา ท่านพยายามอยู่ตลอดเวลา ที่จะเก็บความย่อพระไตรปิฎกให้เรียนรู้เข้าใจได้ทั่วถึง โดยเฉพาะให้สามารถเรียนรู้พระอภิธรรมกันได้โดยสังเขป เช่น ท่านมหาพุทธโฆสเถระ รัตนาคัมภีร์ “วิสุทธิมุคค” และท่านพุทธทตฺตเถระ รัตนาคัมภีร์ “อภิธัมมาวตาร” เป็นต้น ท่านพระพุทธทตฺตเถระ เป็นพระอรรถกถาจารย์ชาวอินเดียรุ่นเดียวกับ

๑. Conditional Relations (Patthana) Vol. I, p. xcix.

ท่านมหาพุทธโฆษาจารย์^(๑) ท่านได้รจนาคัมภีร์อภิธรรมมาตรวี
๒๔ นิทเทศ และดูเหมือนจะเป็นพระเถระองค์แรกที่จำแนกปรมัตถ-
ธรรมเป็น ๔ คือ จิต เจตสิก รูป และ นิพพาน โดยกล่าวไว้
ในคาถาเบื้องต้นของคัมภีร์อภิธรรมมาตาร ว่า

จิตฺตํ เจตสิกํ รูปํ นิพพานนฺติ นินฺตฺตโร
จตุธา เทสยํ ธมฺเม จตุสจฺจุปฺภาสโน.

พระผู้ทรงประกาศอริยสัจ ๔ ผู้หาบุคคลประเสริฐกว่ามิได้
ทรงแสดงธรรมไว้ ๔ อย่างคือ จิต เจตสิก รูป (และ) นิพพาน

แต่คัมภีร์ที่ยกย่องกันว่า ย่นย่อความในพระอภิธรรมปิฎก
ได้รัดกุมกะทัดรัดดีมาก คือ บาลีปกรณ์ชื่อว่า “อภิธรรมัตถสัง-
คหะ” ของท่านพระอนรรุทธาจารย์ ซึ่งท่านรจนารขึ้นในลังกา ใน
สมัยหลังของ ๒ คัมภีร์ที่กล่าวถึงข้างต้น ถ้าจะแปลชื่อ “อภิธัม-
มัตถสังคหะ” อาจแปลว่า “สังเคราะห์ความของอภิธรรม” หรือ
“ย่อเรื่องอภิธรรม” หรือ “สังเขปความในอภิธรรมปิฎก” ท่าน
พระอนรรุทธาจารย์ได้เก็บความมาย่นย่อลงไว้ให้เห็นว่า ตลอด
พระอภิธรรมปิฎกทั้งหมดนั้น กล่าวถึงเนื้อหาสาระสำคัญเพียง ๔

---

๑. ดู - ท่านผู้สร้างคัมภีร์พระพุทธศาสนาในภาษาบาลี ของ ธนิต อยู่โพธิ์

อย่าง เช่นเดียวกับท่านพุทธทาสเจ้าแก๊ว คือ จิต ๑ เจตสิก ๑
รูป ๑ นิพพาน ๑ เท่านั้น ดังคาถาปรารภเรื่องข้างต้นปกรณ์

ตตถ วุตตถาภิธมฺมตถา จตุธา ปรมตถโต
จิตฺตํ เจตสิกํ รูปํ นิพฺพานมิตฺติ สพฺพภา.

แปลความว่า

เนื้อความทั้งหลายของพระอภิธรรมทุกอย่างทุกประการ
ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ ในพระอภิธรรมปิฎกนั้น
ว่าโดยปรมัตถ์ก็มีอยู่ ๔ ประการ คือ จิต ๑ เจตสิก ๑

รูป ๑ นิพพาน ๑

แล้วท่านเรียบเรียงต่อไป โดยแยกไว้เป็นปริจเฉท หรือ บทสั้น ๆ
มีทั้งหมด ๔ ปริจเฉท หรือ ๔ บท ทุกท้ายปริจเฉทหรือท้ายบท ท่าน
ได้บอกชื่อ วิภาค คือ การจำแนกข้อธรรมนั้น ๆ ให้เป็นที่หมายรู้
ไว้ด้วย นอกจากคาถานมัสการพระรัตนตรัยและคาถาปรารภเรื่อง
เบื้องต้น ซึ่งบอกความมุ่งหมายไว้ ๒ คาถา กับอีก ๒ คาถาตอน
ท้าย บอกเหตุผลและตำแหน่งแห่งที่ ซึ่งท่านร้อยกรองปกรณ์ขึ้น
ตามคำอาราธนา ของ นัมพะอุบาสก เนื้อเรื่องในทุกปริจเฉท
ท่านกล่าวจำแนกข้อธรรมตาม ๔ หัวข้อนี้ ทั้งส่วนที่เป็นธรรม
ประกอบเข้ากันได้และที่ประกอบเข้ากันไม่ได้ เรียบเรียงเป็นคำ

บาลีร้อยแก้วหรือไวยากรณ์ก่อน แล้วร้อยกรองเป็นคาถาสรรค์จาก
จำนวนข้อธรรมนั้น ๆ เป็นตอน ๆ รวมทั้ง ๙ ปริเฉท มี ๑๒๒
๑๒๒ คาถา ถ้าวรวมคาถานมัสการพระรัตนตรัยและคาถาปรารภ
บอกความมุ่งหมายข้างต้นกับ ๒ คาถาข้างท้ายเข้าด้วย ก็มีทั้งหมด
๑๒๕ — ๑๒๖ คาถา และในตอนท้ายมีบาลีบอกนามท่านผู้รจนไว้
ด้วย ตามฉบับที่พระเถระตรวจสอบชำระและมಹามกุฏราชวิทยาลัย
จัดพิมพ์ไว้ ด้วยอักษรไทยขนาด ๘ หน้ายก อภิธัมมัตถสังคหะ
ก็มี ๕๘ หน้าเศษ ๆ เท่านั้นเอง

อภิธัมมัตถสังคหะปกรณ์นี้ ได้รับยกย่องและใช้เป็นตำรา
ศึกษาพระอภิธรรมกันอย่างกว้างขวางในประเทศที่นับถือพระพุทธ-
ศาสนา ทั้งในศรีลังกา พม่า และ ประเทศไทย และมีพระเถระผู้
เชี่ยวชาญในพระอภิธรรม คือ ท่านสุ่มังคลาจารย์ พระเถระชาว
ศรีลังกา ได้แต่งฎีกาอธิบายความในอภิธัมมัตถสังคหะปกรณ์ขึ้นไว้
เรียกชื่อคัมภีร์ฎีกานี้ว่า “อภิธัมมุตถวิภาณี”^(๑) หรือที่
เรียกกันในวงการศึกษาพระบาลีแต่ก่อนว่า “ฎีกาสังคหะ” หรือ
“วิภาณีฎีกา” พระเถระานุเถระชาวพม่าผู้เชี่ยวชาญในพระคัมภีร์

๑. ชื่อคัมภีร์ฎีกานี้ ตามฉบับพิมพ์อักษรไทยของมಹามกุฏราชวิทยาลัย
พิมพ์ไว้ว่า “อภิธัมมุตถวิภาณี”

พากันยกย่องนับถือคัมภีร์อภิธรรมัตถวิภาวินีมาก เรียกยกย่องกันว่า “ฎีกาจอ” หมายความว่า ฎีกาชั้นยอด ใช้เป็นหนังสือตำราสำหรับศึกษาธรรมและบาลีชั้นสูง ในประเทศไทยก็ใช้คัมภีร์นี้เป็นหลักสูตรบาลีเปรียญธรรมประโยค ๙ แต่โบราณมาจนทุกวันนี้

อภิธรรมัตถสังคหะบาลีและอภิธรรมัตถวิภาวินี ตามฉบับพิมพ์อักษรไทย ของมหาจุฬาราชวิทยาลัย ตีพิมพ์รวมในเล่มเดียวกันมีความยาวราว ๒๗๘ หน้าครึ่ง (แบ่งเป็น อภิธรรมัตถสังคหะ ๕๘ หน้าครึ่ง, และ อภิธรรมัตถวิภาวินี ๒๑๙ หน้า)

ท่านพระอนรรุทธาจารย์

ควรรู้จักพระเถระจารย์ ๒ ท่าน ผู้แต่งปกรณ์ทั้งสอง เท่าที่พอทราบได้โดยสังเขป ในหนังสือ “วรรณคดีบาลีของซีลอน”^(๑) กล่าวว่า ท่านผู้แต่ง “อภิธรรมัตถสังคหะ” คือ พระเถระมีนามว่า อนรรุทธ ดังอำนามของท่านไว้ในตอนท้ายของคัมภีร์นั้น และกล่าวว่าท่านเป็นอธิการของมูลโสมวิหาร แนวการใช้ภาษาของท่านแสดงว่า ท่านมิได้มีชีวิตอยู่ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ ๑๐ หรือ ที่ ๑๑ ทางที่เป็นไปได้มากที่สุด ก็ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๑.... มีข้อเท็จ

---

๑. The Pali Literature of Ceylon (P.L.C.) by G.P. Malalasekera. London. 1928, pp. 168 -- 169.

จริงอยู่ว่า ในคัมภีร์ของท่าน มิได้ระบุถึงวีรกรรมของพระเจ้า
 ปรักกมะพาหุ มหาราช (ปรักกมะพาหุที่ ๑ ค.ศ. ๑๑๖๔—๑๑๙๗)
 ซึ่งบรรดานักเขียนทุกท่านในรัชสมัยของพระองค์ต่างเขียนยกย่อง
 สรรเสริญความยิ่งใหญ่ของมหาราชเจ้าพระองค์นั้นไว้ในหนังสือ
 ที่ตนแต่ง แต่ท่านพระอนุรุทมิได้กล่าวถึง จึงอาจจูงใจให้เรา
 กำหนดลงไปได้ว่า ท่านพระอนุรุทผู้แต่งอภิธรรมัตถสังคหะนี้ มี
 ชีวิตอยู่มาก่อนรัชสมัยกษัตริย์พระองค์นั้น นักปราชญ์ทั้งหลายลง
 ความเห็นกันว่า ท่านอนุรุทมีชีวิตอยู่ตอนท้ายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๒
 ไม่สู้มีใครรู้เรื่องเกี่ยวกับท่านมากนัก ปราภฏตามตำนานฝ่ายพม่า
 ว่า^(๑) ท่านอนุรุทเป็นพระเถระชาวศรีลังกา และได้รจนา
 “อภิธรรมัตถสังคหะ” ที่มุลโสไมวิหาร ซึ่งพระนางโสมาเทวี พระ-
 ราชนีของพระเจ้าวัฏฏคามณี (๘๙—๗๗ ก่อนคริสต์ = พ.ศ. ๔๕๔
 —๔๖๖) และท่านมุลอำมาตย์ สร้างขึ้นไว้ ณ โปโลนนรุวะ และ
 ที่กล่าวว่า ท่านอยู่ในมุลโสไมวิหาร มีข้อความในตอนท้ายของ
 ปกรณ์นั้นสนับสนุนอยู่ เพราะฉะนั้น หลักฐานเฉพาะหน้า อาจ
 ช่วยให้สรุปความได้ว่า ท่านอนุรุทมีชีวิตอยู่ราวต้นคริสต์ศตวรรษ
 ที่ ๑๒ หรือ ราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๗ (ราว พ.ศ. ๑๖๖๑...)

---

๑. Compendium of Phylosophy by Shwe Zan Aung, Pāli Text Society,
 London, 1956, p. VIII,

และท่านมีกำเนิดเป็นชาวศรีลังกา แต่บางครั้งไปอยู่ที่กาญจิปุระ หรือกัจจิเวรัม ในอินเดียใต้บ้าง สรุปได้ว่า ท่านเป็นผู้รจนาคัมภีร์ เกี่ยวกับพระอภิธรรมไว้ ๓ คัมภีร์ คือ ปรมัตถวินิจนย และ นามรูปปริจเฉท (รวมทั้งอภิธรรมัตถสังคหะ) ความเชื่อเช่นนี้เป็นความเชื่อกันทั่วไปในศรีลังกาด้วย(๑)

ท่านพระสุมังกลาจารย์

ท่านสุมังกละ เป็นศิษย์ผู้หนึ่ง ของ พระสารีบุตรเถระๆ เป็นนักปราชญ์ชาวศรีลังกา ผู้มีความรู้เชี่ยวชาญในคัมภีร์บาลีพระพุทธานุศาสนและภาษาสันสกฤต ท่านพระสารีบุตรมีชีวิตอยู่ในรัชสมัยของพระเจ้าปรักกมะพาหุ มหาราช (ปรักกมะพาหุที่ ๑ ครองราชย์ในศรีลังกา ระหว่าง ค.ศ. ๑๑๖๔—๑๑๗๗=พ.ศ. ๑๗๐๗—๑๗๔๐) พระเจ้าปรักกมะพาหุ มหาราช โปรดให้สร้างที่อยู่พิเศษ ถวายท่านพระสารีบุตร อยู่ติดต่อกับเขตนันทาร ในปัลลัตตินคร (โปโลนนรุวะ) ท่านเป็นพระเถระบัณฑิต ซึ่งมีนามขนานว่า “สาครมติ” แปลว่า “ผู้มีปัญญาประดุจห้วงสมุทรสาคร” ท่านได้รจนาคัมภีร์บาลีพระพุทธานุศาสนที่สำคัญๆ ไว้หลายคัมภีร์ เช่น ฎีกาพระวินัยและฎีกาพระสูตรเป็นต้น และมีศิษย์เป็นนักปราชญ์

---

๑. The Pali Literature of Ceylon, p. 170.

ผู้มีชื่อเสียงในการรจนาพระคัมภีร์อีกหลายท่าน เช่น ท่านสังฆ-
รักขิต ผู้แต่งคัมภีร์ วุตโตทัย และ สุโพธาลังการ ท่านพุทธนาค
ผู้แต่ง วินยัตถมัญญาสา (ฎีกากังขาวิตรณ) ท่านเมธังกรแห่ง
อุทุมพรคิริวิหาร และท่านวาจิสสระ ผู้แต่ง สัมพันธ์จินตฎีกา,
สุโพธาลังการฎีกา, วุตโตทยวิवरณ, สุมังคlopสาทนี และ
ญปวงส์ เป็นต้น

ศิษย์สำคัญอีกท่านหนึ่งของท่านสารีบุตรเถระ คือ ท่าน
สุมังคละ เป็นนักศึกษาคดี มีความรู้เชี่ยวชาญในพระอภิธรรม ได้
รจนาคัมภีร์ฎีกาของพระอภิธรรมไว้หลายคัมภีร์ เช่น อภิธัมมัตถ-
วิภาสนี — ฎีกาอภิธัมมวาทาร ของท่านพุทธทัตตะ, สารัตถสาลินี
(หรือ นวฎีกา) ฎีกาสัจจสังเขป ของท่านธัมมปาละ และที่สำคัญ
และรู้จักกันแพร่หลายที่สุดคือ “อภิธัมมัตถวิภาสนี” ฎีกา
อภิธัมมัตถสังคหะ ของท่านพระอนรุทธาจารย์

ท่านสุมังคละ บอกไว้ในคาถาท้ายคัมภีร์วิภาสนีฎีกาว่า
ท่านเป็นศิษย์พระสารีบุตรผู้อยู่ในเขตวันวิหาร ที่พระเจ้าปรักกมะ
พาหุ มหาราช โปรดให้สร้างขึ้นในปัลลัตถินคร (ไปโลนนรuxe)
และท่านคงอยู่กับพระอาจารย์ในเขตวันวิหารนั้น และรจนาอภิ-
ธัมมัตถวิภาสนี นี้ โดยตั้งความปรารถนาไว้ ขอให้ได้เป็น

ศาสนทายาท ของพระศรีอริยเมตไตรย พระบรมศาสดาใน
อนาคต ได้บอกจำนวนวันซึ่งใช้ในการรจนาคัมภีร์นี้ พร้อมกับ
แผ่ส่วนกุศลแด่สรรพสัตว์ ไว้ในคาถาสุดท้ายว่า

ทีเนหิ จตุวิเสหิ   ภูิกายํ นิฉฐิตา ยถา
ตถา กลุขานสงกปฺปา   สีนํ อิชฺฌนฺตุ ปาณินิ.

แปลความว่า

ภูิกา (อภิธัมมัตถวิภาวนี) นี้จบลง (รวดเร็ว) โดย
(ใช้เวลาเพียง) ๒๔ วัน ฉนฺโต ขอความดำริจิตจิต
ปรารถนาในสิ่งดีงาม ของสรรพสัตว์ทั้งหลาย จง
พลันสำเร็จ (สมดังมโนปณิธาน) ฉนฺตํ เทอญ.

สวดพระอภิธรรม

จะพบเห็นเนื่องๆ ในบัตรเชิญ หรือในหน้าหนังสือพิมพ์
แจ้งข่าวงานบำเพ็ญกุศลแก่ท่านผู้วายชนม์นั้นๆ ว่า “ตั้งศพสวด
พระอภิธรรม” หรือ “สวดพระอภิธรรม” แล้วบอกสถานที่
และกำหนดวันเวลาบำเพ็ญกุศล แต่ถ้าเป็นภาษาพูด มักพูดกันว่า
“สวดศพ” ที่ว่า “สวดพระอภิธรรม” นั้น ท่านผู้อ่านเรื่องนี้
มาแต่ต้น ย่อมทราบดีแล้วว่า พระอภิธรรม คืออะไร?

แต่เหตุใด จึงนำพระอภิธรรมเข้ามาเกี่ยวกับงานศพ ? ยังไม่เคยพบว่าท่านผู้ใดกล่าวถึงและชี้แจงไว้ จะขอกล่าวสั้นๆ ในฐานะเสนอไว้ในที่นี้ ถ้าข้อสันนิษฐานต่อไปนี้จะผิดพลาดบกพร่อง และท่านผู้ใดทราบหลักฐานความเป็นมา โปรดเมตตาแจ้งให้ทราบเป็นวิทยาทาน

นับเป็นความฉลาดอย่างหนึ่ง ของท่านโบราณบัณฑิต ที่ค้นคิดวิธีบำเพ็ญกุศลเกี่ยวกับงานศพ โดยนำเอาพระอภิธรรมเข้ามาเกี่ยวโยงสัมพันธ์ไว้ แม้จะหยิบยกเอาคำบาลีขึ้นต้นในพระอภิธรรม ๗ ปกรณ์มาเพียงคัมภีร์ละเล็กละน้อย แต่ก็ปฏิบัติกันมาจนเป็นแบบแผนประเพณี ในงานศพบำเพ็ญกุศลบังสุกุล ก็มีสวด “ มาติกา ” ถ้าเป็นงานพระศพเจ้านาย ก็เรียกว่า “ สดับปกรณ์ ” ซึ่งหตเสียงเพี้ยนมาจากคำ “ สัตตปกรณ์ ” คือ พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ โดยเรียกเป็นรูปสันสกฤตว่า “ สัปตปกรณ์ ” หรือ “ สัปต-ประกรณ์ ” แล้วเพี้ยนมาเป็น “ สดับปกรณ์ ” และหมายถึง “ พิธีสวดเนื่องด้วยบังสุกุลสำหรับเจ้านาย ” งานบำเพ็ญกุศลสดับปกรณ์ และสวดมาติกาในงานพระศพนี้ เท่าที่พบหลักฐาน ปรากฏปฏิบัติกันมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา

เรื่องเกี่ยวกับการบำเพ็ญกุศลเนื่องในงานศพอุทิศให้ผู้วาย-

ชนม์ เป็นเรื่องสลับซับซ้อนมาก เพราะเป็นเรื่องเกี่ยวกับความรัก ความกตัญญูต่อผู้วายชนม์ซึ่งจากไปไม่มีวันกลับ การที่พุทธศาสนิก นำเอาคัมภีร์พระอภิธรรมเข้ามาเกี่ยวข้อง อาจเนื่องด้วยเหตุ อย่าง น้อย ๒ ประการ คือ ประการแรก อาจเป็นว่า พระอภิธรรม เป็น เทศนาที่พระพุทธองค์ทรงแสดงโดยปรমัตถ์ ไม่กล่าวถึงสัตว์ ถึงบุคคล ตัวตน เรา เขา แต่ทรงจำแนกธรรม เป็นกุศล อกุศล อภัยกฤต ดังกล่าวอุปมาด้วยสายน้ำใสสะอาดข้างต้น ทรงกระจาย สรีระกายซึ่งเป็นกลุ่มก้อนออกไปเป็นชั้นๆ อย่างตะกอน ชาติ อินทรีย์ เป็นต้น ซึ่งคุณกันเข้าเป็นกลุ่มเป็นก้อนโดยเหตุโดยปัจจัยนั้นๆ ทรงแสดงให้เห็นว่า เหตุปัจจัยนั้นๆ ก็ต้องแตกแยกสลายไปตาม สภาวะ มิสามารถคูกกันอยู่ได้เป็นนิตย์ตลอดกาล เพื่อให้ผู้ฟัง น้อมนำเข้ามาเปรียบเทียบกับร่างกายของท่านผู้วายชนม์ ซึ่งนอน อยู่ในหีบหรือนั่งอยู่ในโกศ ไม่สามารถคูกกันอยู่ เป็นแม่นั้น, พ่อนี้, นายนั้น, นางนี้, นายพลนั้น, นายพันนี้ หรือ ท่านนั้น, คุณนี้ ฯลฯ ต่อไปอีกแล้ว และกำลังเฝ้าบ่อยแตกแยกสลายกระจาย กระจายไป เป็นอนุหาธรรมเห็นประจักษ์อยู่เฉพาะหน้า ท่านโบราณ- บัณฑิตคงคิดเห็นว่า ในเวลาเช่นนั้น เป็นโอกาสดีที่ท่านผู้ฟังและ ท่านผู้ร่วมบำเพ็ญกุศลในงานศพ คงจะพิจารณาเห็นได้ง่าย หรือ

พอมิทางให้คิดเห็น จึงหาโอกาสนำพระอภิธรรมมาสวดให้ฟังไว้
ซึ่งผู้มีปัญญาอาจน้อมนำตนเองเข้าไปเปรียบเทียบเกิดกุศลจิตได้

อีกประการหนึ่ง อาจเป็นว่า ความคิดแต่เดิมที่นำเอาพระ-
อภิธรรมมาสวดให้ฟัง คงเนื่องในงานศพของญาติผู้ใหญ่ เช่น
มารดา บิดา เมื่อท่านวายชนม์ ก็มีท่านผู้เป็นบัณฑิตคิดค้นเอาพระ-
อภิธรรมเข้ามาเกี่ยวข้องในการบำเพ็ญกุศลศพของท่าน โดยถือ
เคล็ดว่า เป็นการสนองพระคุณมารดาบิดาตามแบบอย่างจริยาวัตร
ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จขึ้นไปทรงแสดงพระอภิธรรมบน
สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ โปรดพระพุทธมารดา ซึ่งสิ้นพระชนม์ไป
แล้ว และทรงแสดงแก่ทวยเทพทั้งหลายโดยทั่วไปด้วย ต่อมา
แม้ว่าท่านผู้วายชนม์นั้น ๆ จะมีไข้มารดาบิดาก็ตาม แต่ถือเป็น
ประเพณีเสียแล้ว ท่านผู้บำเพ็ญกุศลอุทิศจึงมุ่งมาตรปรารถนาที่จะ
ให้ผู้วายชนม์นั้น ๆ ไปเกิดเป็นเทวดา สถิตยอยู่ในสวรรค์สุคติภพ
บ้าง จึงหาทางให้ผู้ตายมีโอกาสดำรงพระอภิธรรม ซึ่งพระสัมมา-
สัมพุทธเจ้าเคยทรงแสดงให้เทวดาฟังมาแล้ว และถ้าผู้ตายได้เกิด
เป็นเทวดาดังผู้บำเพ็ญกุศลตั้งใจอุทิศ ก็คงฟังพระอภิธรรมรู้เรื่อง
เหมือนครั้งพระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่มวลเทวดา ซึ่งมาชุมนุมฟัง

เมื่อครั้งพระพุทธองค์ทรงแสดงโปรดพระพุทธมารดา ที่ว่า คงฟัง พระอภิธรรมรู้เรื่อง นั้น เพราะยังคิดว่า พุทกับคนตายได้ เช่นเดียวกับความคิดที่นำเอาอาหารไปวางข้างหีบศพและเคาะหีบศพ บอกผู้ตายให้กินอาหาร และเมื่อพระภิกษุให้ศีลแสดงธรรมและสวด พระอภิธรรมหน้าศพ ลูกหลานหรือญาติก็ไปเคาะหีบศพบอกผู้ตาย ให้รับศีล ฟังเทศน์ และฟังสวด

พระอภิธรรมมียัตถะยาดังกล่าวข้างต้น แต่ที่กำหนดให้พระ ภิกษุสงฆ์นำมาสวดในกุศลพิธีงานศพนี้ ท่านโบราณบัณฑิตได้เลือก คัดหยิบยกมาแต่เพียงข้อธรรมขั้นต้นของพระอภิธรรม ๗ ปกรณ์ สำหรับประกอบกรำบำเพ็ญกุศลตามสมควรแก่เวลาและโอกาส เรียกหมายรู้กันว่า “พระอภิธรรมสังเขป” ถือเป็นประเพณีบำเพ็ญ กุศลศกกันสืบมา ถ้าเป็นการตั้งศพบำเพ็ญกุศลในตอนค่ำคืน ก็ นิมนต์พระภิกษุ ๔ รูปมาสวด พระท่านจะสวด “พระอภิธรรมสัง- เขป” นี้ ๔ จบ คือ สวด ๑ จบ แล้วหยุดพักเสียระยะ ๑ แล้ว สวดอีก ๑ จบ พักอีก ครบ ๔ จบ หรือเกินกว่านั้น ก็เลิกสวด ในคืนนั้น เจ้าภาพและแขกที่มาในงานก็พากันกลับ แบบนี้ยังมี สวดอยู่ในบางวัดจนปัจจุบันนี้

ถ้าเป็นงานพระศพเจ้านาย หรืองานศพที่อยู่ในพระบรม- ราชานุเคราะห์ หรือโปรดให้จัดเป็นงานหลวง ก็โปรดให้มีพระพิธี-

ธรรม ๔ รูปสวดพระอภิธรรม ตั้งเตียงสำหรับพระ ๔ รูปนั่งสวด
สวดตามแบบทำนองหลวง ๔ ทำนอง ผัดเปลี่ยนกันไป ซึ่งมีชื่อ
เรียกทำนองสวดว่า หวน, เเหิน, เลื่อน และ กะ, ทำนองหวน
เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ทำนองอ่อน ทำนองเหิน เรียกอีกอย่างหนึ่ง
ว่า ทำนองแข็ง สวดคั่นละ ๔ จบ พระภิกษุที่สวด ๔ รูปนั้น
รูปหนึ่งเป็นแม่บท เมื่อแม่บทสวดนำอีก ๓ รูปก็รับพร้อมกัน โดย
นำเอาบาลีในคัมภีร์สังคณีมาเป็นบทสวด ภายหลังมีสวดเล่นตลก
ซึ่งคิดขึ้นเล่นเลียนแบบ แล้วสวดคฤหัสถ์นำไปเล่น ประดิษฐ์
แก้ไขให้เล่นตลกได้มากขึ้นจนถึงเล่นออกภาษา เพื่อประสงค์ให้
เฮฮาครึกครื้น จัดเป็นเพื่อนเฝ้าศพ

ส่วนคณะสงฆ์ทางภาคอีสาน มีวิธีสวดพระอภิธรรมใน
งานศพอีกวิธีหนึ่ง โดยนำเอาบางตอนในคัมภีร์ปฎิฐานมาสวด
เรียกว่า “สวดยอดมุข”

ต่อมาภายหลังมีท่านผู้รู้ นำเอาคาถาใน “อภิธัมมัตถสังคหะ-
ปกรณ” ของท่านพระอนรรุทธาจารย์ ซึ่งกล่าวถึงข้างต้น มาสวด
โดยทำนองสรภัญญะ ในงานบำเพ็ญกุศลศพชาวบ้าน เรียกว่า
“สวดสังคหะ” กำหนดให้พระภิกษุ ๔ รูปสวดเช่นกัน และเมื่อ
๑๑๖

สวดโดยทำนองสรภัญญะจบลงแต่ละปริเฉท ๆ ก็หยุดพักครึ่งหนึ่ง ๆ
ที่น่าสังเกตก็คือ ใน “อภิธัมมัตถสังคหะปกรณ” ของท่านพระ
อนรุทธาจารย์นั้น แต่เดิมท่านแต่งบาลีบอกไว้ในตอนจบของแต่ละ
ปริเฉท เป็นความเรียง เช่น จบปริเฉทที่ ๑ ก็บอกไว้ว่า

“อิติ อภิธัมมัตถสังคหะ จิตตสังคหะวิภาโค นาม ปจฺจิม ปริจฺเจโท”

แปลว่า

“ปริเฉทที่ ๑ ชื่อว่า จิตตสังคหะวิภาโค ในอภิธัมมัตถสังคหะ
ด้วยประการฉะนี้”

ภายหลังมีท่านผู้รู้แต่งขึ้นใหม่ เปลี่ยนเป็นคาถา เพื่อให้
สวดทำนองสรภัญญะได้ไพเราะ ว่า

อิจฺจํอนรุทธจฺเจเต   อภิธัมมัตถสังคหะ
ปจฺจิม ปริจฺเจโท ยํ   สมาสเสนว นฺนิฏฺฐิโต.

แปลความว่า

ปริเฉทที่ ๑ ในอภิธัมมัตถสังคหะ ซึ่งท่านพระอนรุทธ
รจนาวีรนี้ จบแล้วโดยย่อเท่านั้น ด้วยประการฉะนี้

ในตอนจบของปริเฉทอื่นก็ใช้คาถาเดียวกันนี้ ต่างแต่
เปลี่ยนคำ “ที่ ๒, ที่ ๓, ฯลฯ” ไปเป็น “ทุติโย, ตติโย ฯ เปฯ
เป็นต้น แต่ก่อน สวดกันหลายปริเฉท อยู่เฝ้าศพกันจนตีกดิน

และตลอดคืนก็มี แต่ปัจจุบันนี้สวดเพียง ๔ จบ หรือ ๔ ปริจเฉท
ก็เลิก เพราะไม่ต้องการให้ฟุ้งกันอยู่จนตีกดื่น แม้จะเปลี่ยนไป
เป็น สวดอภิธรรมมัตถสังคหะ ดังกล่าวนั้น ก็ยังถือว่ามีฐานะอย่าง
เดียวกับสวดตถกรรม ๗ คัมภีร์ตามเดิม ไม่เปลี่ยนความหมายไป

การสวดหน้าศพในปัจจุบัน พระท่านจะสวดพระอภิธรรม-
มัตถสังคหะ นำเสียจบหนึ่งก่อน โดยปรกิตท่านเริ่มสวด “นโม
ตสฺสธารหฺนตสฺส ภควนฺตสฺส สตฺถุโน ฯลฯ” แล้วเริ่ม
“สมฺมาสมฺพุทฺธมฺตุลฺล... ฯลฯ... ตตฺถ วุตฺตาภิธมฺมตฺตา...
ฯลฯ...” ในปริจเฉทที่ ๑ แต่โดยย่อ แล้วท่านจะสวดบอก
ความไว้ตอนท้ายว่า

“อิหฺมานุรฺรทฺธจิตฺเต อภิธมฺมตฺตสฺสคฺเค
กาลานรฺรูปโต กาลา สงฺขิตฺเตเนว นิฏฺฐิตา”

แปลความว่า

กาลาทั้งหลายในพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ซึ่งท่าน
พระอนุรุธาจารย์รจนาไว้ จบแล้วแต่เพียงโดยย่อ
โดยสมควรแก่กาลเวลา ด้วยประการฉะนี้

แล้วต่อจากนั้น ท่านก็สวดคาถาจากคัมภีร์พระธรรมบทและจาก
บาลีในพระสุตตันตปิฎก หรือคาถาที่พระโบราณจารย์แต่งไว้
สุดแต่จะเลือกคัดมาสวดให้สมควรแก่งานและกาลเวลา

และเป็นที่น่านิยมยินดีอีกอย่างหนึ่ง ก็คือ ท่านช่างคิดค้น นำเอาทั้งพระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม รวมทั้ง ๓ ปีกฎ แม้จะเป็นโดยสังเขป มาเกี่ยวโยงสัมพันธ์กับกุศลวิธานศกด้วย เช่นที่เรียกว่า “สวดแจ” ในงานประชุมเพลิง และ “สวด มาติกา” ในงานบังสุกุล(๑)

สวดที่มิใช่พระอภิธรรม

แต่ต่อมา ท่านผู้รู้สมัยหลังๆ คงจะพิจารณาเห็นว่า สวดพระ อภิธรรม ซ้ำๆ ซากๆ อยู่อย่างนั้น เจ้าภาพและคนฟังก็ไม่รู้เรื่อง ไม่รู้ความ จึงเปลี่ยนแปลงข้อความเสียใหม่ โดยนำเอาคาถาบาลี จาก พระสุตตันตปิฎก โดยมากนำมาจากคัมภีร์พระธรรมบท เอา มาเชื่อมต่อกันเข้า แล้วสวดโดยทำนองสรภัญญะเหมือนกัน บาง ท่านก็นำเอาพระคาถาบาลีซึ่งบังเกิดในชั้นหลังนิพนธ์ไว้ มาใช้ เป็นบทสวด แล้วเกรงว่าผู้ฟังจะไม่รู้ความ จึงมีคำแปลภาษาไทย สวดสลับกับบาลีเป็นตอนๆ ซึ่งก็ดีเหมือนกัน เปลี่ยนเอาคาถาอื่น มาสวดเสียบ้าง คนฟังจะได้ไม่เบื่อที่ฟังแต่สวดพระอภิธรรมซ้ำซาก และเมื่อมีคำแปลภาษาไทยสวดสลับด้วย ก็เป็นทางช่วยให้ผู้ฟังมี โอกาสได้เข้าใจถึงหลักธรรมบ้าง และฟังรู้เรื่อง

---

๑. ครุยตะเขียดใน “ระเบียบทำวัตร — สวดมนต์ วัตรมหาธาตุ บูรพา-
รังษฤษฎี”

ท่านผู้เปลี่ยนแปลงยกย้ายนั้น ๆ จะได้ทราบประเพณีและความมุ่งหมายเดิมของท่านโบราณบัณฑิต หรือหาไม่ ท่านเจ้าภาพผู้บำเพ็ญกุศลและท่านผู้วายชนม์ ก็เลยกลายเป็นได้ฟังแต่สวดพระสูตรไป ข้าบางรายเขียนป้ายและประกาศไว้ว่า “สวดพระอภิธรรม” แต่ความจริง สวดคาถาที่คัดมาจากพระสูตรต้นตปิฎกหรือคาถาประพันธ์อื่น ดังกล่าวข้างต้น ทั้งผู้ซึ่งคนจึงเลยไม่ได้ฟังสวดพระอภิธรรม กันจนตลอดงาน เป็นอันเสียโอกาสไปเลย ไม่ได้ได้อานิสงส์ แม้เช่นค้างคาว ๕๐๐ ดังกล่าวข้างต้น ที่ฟังพระสวดสาธยายพระอภิธรรม แล้วได้ไปเกิดในสวรรค์เทวโลก^(๑)

การที่ท่านโบราณบัณฑิตนำเอาพระอภิธรรมเข้ามาเกี่ยวโยงสัมพันธ์กับกุศลวิธีเนื่องในงานศพดังกล่าวนี้ จะเป็นวิธีหนึ่งของเราที่ช่วยกันหาทางป้องกันมิให้พระสัทธรรมอันตรธานด้วย หรือหาไม่ และโดยเฉพาะพระสัทธรรมหรือปริยัติ ถ้าจะอันตรธาน ท่านว่าพระอภิธรรมอันตรธานก่อน เมื่อมีวิธีป้องกันมิให้พระอภิธรรมอันตรธานได้ พระสัทธรรมอื่น เช่น พระสูตร และ พระวินัย ก็จะไม่อันตรธาน เช่นเดียวกับที่นางสาว ไอ.บี. ฮอร์เนอร์ กล่าวถึงความมุ่งหมายและความพยายาม ของท่านอนุวาทะ มุล-ปัฏฐานสะยาตอ และ อุ เทียน หยุน ข้างต้น

ปัจจุบัน มีโรงเรียนพระอภิธรรม มีสำนักศึกษาพระ-
อภิธรรม มีอภิธรรมโชติกิจวิทยาลัย มีคณะอภิธรรมในมหาจุฬา-
ลงกรณ์ราชวิทยาลัย และมีนักศึกษาพระอภิธรรมทั้งบรรพชิตและ
คฤหัสถ์ ทั้งบุรุษและสตรี มุ่งมั่นศึกษาพระอภิธรรมกันแพร่หลาย
กว้างขวาง เข้าใจว่า จะเป็นทางหนึ่งส่งเสริมพระอภิธรรมให้
มั่นคง ดำรงอยู่ถาวร ยังมีอันตรายกันไปเสีย.

มาตร์ ปมุขั กตุวา ตสุสา ปญญาเย เตชสา
อภิธมฺมกถามคฺคิ เทวานํ สมุปตฺตยิ.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ทรงบรรยายกถามรรคแห่งพระอภิธรรมแก่เทวดาทั้งหลาย
มีพระ (พุทธ) มารดา เป็นองค์ประมุข ด้วยเดช แห่ง
พระปัญญาอัน

อัญญสาลินี

พระนามและนามพระเถระผู้ทรงชำระและชำระ
พระไตรปิฎกฉบับ “สยามมกุฎราชเดิปกัมภีร์—พระไตรปิฎกสยามรัฐ”
ในรัชกาลที่ ๗

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า
 ทรงเป็นประธานในการชำระ พร้อมด้วยพระเถระพระราชาคณะอีก ๘ รูป :

วินัยปิฎก (๒,๒๔๕ หน้า)

	มหาวิภังค ๑/๔๔๐	}	รวม ๒,๒๔๕ หน้า
พระสาสนโสภณ	มหาวิภังค ๒/๔๗๑		
(ญาณวโร)	ภิกขุณีวิภังค ๓/๒๖๗		
วัดเทพศิรินทราวาส	มหาวิคค, ปฐมภาค ๔/๓๖๒		
(ต่อมาเป็น สมเด็จพระพุทธิโชติญาณจารย์)	มหาวิคค, ทุติยภาค ๕/๓๕๖		
	จุลวิคค, ปฐมภาค ๖/๓๓๔	}	๓,๓๕๖ หน้า
ชำระ	จุลวิคค, ทุติยภาค ๗/๔๒๓		
	ปรีวาร ๘/๕๕๒		

สุตตันตปิฎก (๑๓,๑๘๔ หน้า)

	ทิมณิกาย สลักขันธวิคค ๙/๓๑๒	}	รวม ๑,๑๕๑ หน้า
	ทิมณิกาย มหาวิคค ๑๐/๓๕๖		
	ทิมณิกาย ปาฎิกวิคค ๑๑/๓๔๓		
พระธรรมปิฎก	มัชฌิมนิคาย มูลปิ่นเนาสก ๑๒/๖๑๑	}	๑,๘๔๘ หน้า
(ดิสสทัตต) วัดพระเชตุพน (ต่อมาเป็น สมเด็จพระวันรัต)	มัชฌิมนิคาย มัชฌิมปิ่นเนาสก ๑๓/๖๕๕		
ชำระ	มัชฌิมนิคายอุปปิณเนาสก ๑๔/๕๔๘		
	สัชชัตตนิคาย สคาถวิคค ๑๕/๓๕๓	}	๒,๕๓๓ หน้า
	สัชชัตตนิคาย นิทานวิคค ๑๖/๓๓๒		

พระธรรมโกศาจารย์	สัยุดตนิทาย	ขันธวารวัคค	๑๗/๓๔๐	} ๑,๓๓๓ หน้า	
(อุตม)	วัดราชาธิวาส	สัยุดตนิทาย	สพาทนวัคค		๑๘/๔๘๕
(ต่อมาเป็น พระธรรม-	สัยุดตนิทาย	มหาวารวัคค	๑๕/๕๘๕		
วโรคม)	ชำระ				

พระเจ้าวรวงศ์เธอ	อังกุตตรนิทายเอก-ทุก-คิกนิปาต		} ๒,๑๑๔ หน้า
กรมหลวงชินวราวุธ		๒๐/๓๘๕	
สมเด็จพระสังฆราชเจ้า	อังกุตตรนิทาย	จตุกกนิปาต	
วัดราชบพิธ		๒๑/๓๔๖	
ทรงชำระ	อังกุตตรนิทาย	ปัจจุจก - นิกก- นิปาต	
		๒๒/๕๐๓	
	อังกุตตรนิทาย	สัตตก-อัญญก- นวกนิปาต	
		๒๓/๔๘๗	
	อังกุตตรนิทาย	ทสก-เอกาทสก- นิปาต	
		๒๔/๓๕๓	

พระญาณวราภรณ์	ขุททกนิทาย	ธัมมปทกถา-อุทาน	} ๑,๖๐๕ หน้า
(สัจจ)	-อติวุตตก-สุตตนิปาต	๒๕/๕๕๘	
วัดบวรนิเวศวิหาร	ขุททกนิทาย	วิมานวัตถุ-เปตวัตถุ	
(ต่อมาเป็นสมเด็จพระ	-เถรคาถา-เถรวิคคา	๒๖/๕๐๗	
สังฆราชเจ้า กรมหลวง			
วชิรญาณวงศ์)	ชำระ		

พระเทพมุนี	ขุททกนิทาย	ชาตก ปฐมภาค	๒๗/๕๗๑	} ๒,๐๘๓ หน้า
(กิตติโสภณ)	ขุททกนิทาย	ชาตก ทุคตภาค	๒๘/๕๕๓	
วัดเบญจมบพิตร	ขุททกนิทาย	มหานิทเทศ	๒๙/๖๓๐	
(ภายหลังเป็น สมเด็จพระ	ขุททกนิทาย	จูฬนิเทศ	๓๐/๕๒๕	
พระสังฆราช)	ชำระ			

พระธรรมคิลก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามัคค ๓๑/๖๔๒
 (สุมณนาค) วัคอรุณ-
 ราชวราราม (ต่อมาเป็น
 พระพิมลธรรม) ชำระ

พระธรรมปาโมกข์ ขุททกนิกาย อปทาน ปจิมภาค
 (จัตตสัลล) วัคมกุญ- ๓๒/๕๗๔
 กนัตริยาราม (ต่อมา ขุททกนิกาย อปทาน ทุตติยภาค
 เป็นพระสาสนโสภณ) — พุทธวิธี — จริยาปฏิภาณ ๓๓/๕๕๘ } ๑,๑๗๒ หน้า
 ชำระ

อภิธัมมปิฎก (๖,๔๔๘ หน้า)

พระธรรมไตรโลกาจารย์ ธัมมสังคณี ๓๔/๓๘๑
 (เขมจารี) วัคมหาธาตุ วิภังค ๓๕/๕๘๘
 (ต่อมาเป็น สมเด็จ ราชทูตถา ๑๒๘ หน้า } ๓๖/๒๓๖
 พระวันรัต) ชำระ ปุคคลปิฎกุตติ ๑๐๘ หน้า
 กถาวัตถุ ๓๗/๖๖๒

ยมก ๑,๓๐๕ หน้า { ๓๘/๓๕๓
 ๓๙/๕๕๖

ปิฎฐาน ๓,๓๒๑ หน้า { ๔๐/๕๗๓
 ๔๑/๖๔๗
 ๔๒/๔๒๘
 ๔๓/๕๓๑
 ๔๔/๖๐๐
 ๔๕/๕๓๘

รวม ๓ ปิฎก เป็นฉบับพิมพ์พิพ ๘ จำนวน ๒๑,๕๒๐ หน้า